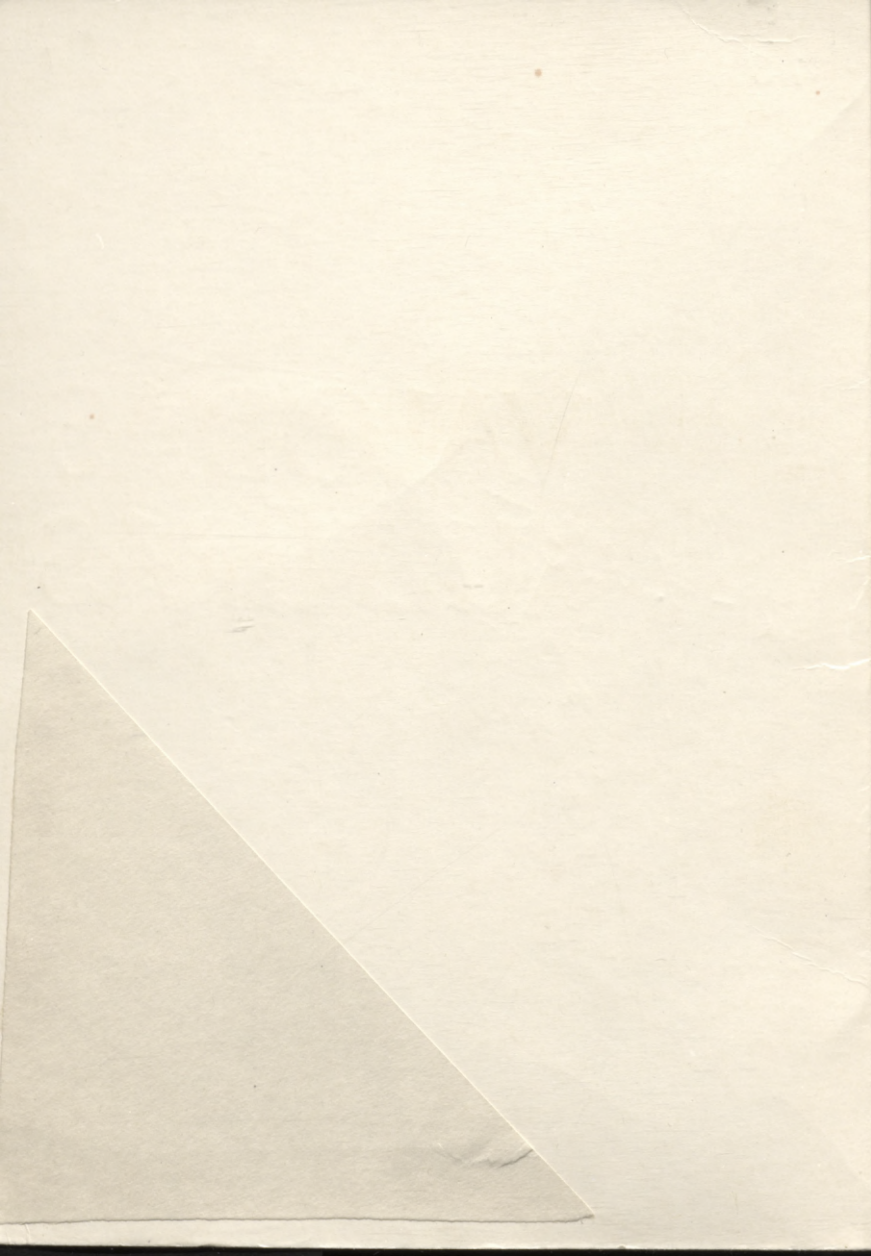

68-2
3 XI

Latviešu
VALODAS
KULTŪRAS
jautājumi

1975

1471-FA

L 68-2
3

L
410

LATVIJAS PSR ŽURNĀLISTU SAVIENĪBAS
VALODAS KULTŪRAS SEKCIJA
LATVIJAS PSR VALODAS UN LITERĀTŪRAS INSTITŪTA
VALODAS KULTŪRAS GRUPA

LATVIEŠU VALODAS KULTŪRAS JAUTĀJUMI

(Rakstu krājums)

11. laidziens

IZDEVNIECĪBA «LIESMA»
RĪGA 1975

0306054727

4L
La 802

Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA
~~7284~~

Секция культуры языка Союза журналистов Латв. ССР
Группа культуры языка Ин-та яз. и лит. АН Латв. ССР

ВОПРОСЫ КУЛЬТУРЫ ЛАТЫШСКОГО ЯЗЫКА

Сборник статей под ред. Х. Бендикса, 11-й выпуск

На латышском языке

Издательство «Лиезма» Рига 1975

LATVIEŠU VALODAS KULTURAS JAUTAJUMI

Redaktore A. Pārupe. Māksl. redaktore N. Sakirjanova.

Tehn. redaktore D. Reigase. Korektore A. Abele.

Nodota salikšanai 1975. g. 18. jūlijā. Parakstīta iespiešanai 1975. g. 12. decembrī. Tipogrāfijas papīrs Nr. 1, formāts 70×108/32. 4,50 fiz. iespiedl.; 6,30 uzsk. iespiedl.; 6,08 izdevn. l. Metiens 4000 eks. JT 05560. Maksā 31 kap. Izdevniecība «Liesma» Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. Nr. 631/27587-V194. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa» Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Pasūt. Nr. 2545-D.

11 loksens

© «Liesma», 1975

L $\frac{70103-631}{M801(11)-75}$ 193-75

IZDEVNIECĪBA «LIESMA»
RĪGA 1975

Redakcijas kolēģija:

H. Bendiks (atb. redaktors), *L. Ceplītis*, *I. Freidenfelds*, *H. Grase*,
A. Gūtmanis (atb. red. vietnieks), *J. Kārklīšs*, *I. Kiršentāle*, *I. Nise-
lovičs*, *A. Pārupe*, *T. Porīte* (atb. red. vietniece), *V. Strazdiņa*,
J. Vanags

LVKJ 11. laidienā apsvēta normatīvās valodas at-
tīstības plānošana, pievērsta uzmanība novirzēm no
normām valodas praksē, ierosināts precizēt dažas or-
togrāfiskās un ortoēpiskās normas, aplūkots valodas
resursu izmantojums literārajā daiļradē, analizētas ter-
minoloģijas izveides problēmas, kā arī dotas atbildes
uz lasītāju vēstulēm. Pielikumā — hronika un biblio-
grāfija.

Atsauksmes un ierosinājumus par šo krājumu un iepriekšējo gadu laidieniem lūdzam adresēt Žurnālistu savienības Valodas kultūras sekcijai (Rīgā, Padomju bulv. 24, izdevniecības «Liesma» Vārdnicu redakcijai) vai ZA Valodas un literatūras institūta Valodas kultūras grupai (Rīgā, Turgeņeva ielā 19).

DAZI VALODAS ATTĪSTĪBAS PLĀNOSANAS JAUTĀJUMI

Vai ir iespējama plānota valodas attīstība? Viens no ievērojamākiem indoeiropiešu valodu pētniekiem, Šveices franču zinātnieks F. Sosīrs noliedza jebkuru valodas attīstības regulēšanas iespēju, un viņa uzskati vairākus gadu desmitus lielā mērā ietekmēja daudzu valodnieku viedokli; vēl tagad tie atspoguļojas atsevišķu aizrobežu zinātnieku darbos. Padomju valodnieki daudzkārt uzsvēruši sabiedrības aktīvo ietekmi uz valodas attīstību. Valoda ir svarīgākais cilvēku sazināšanās līdzeklis, tā eksistē sabiedrībā, un pārmaiņas valodā nosaka ne tikai valodas specifiskie, iekšējie likumi, bet arī ārējie faktori, galvenām kārtām pārmaiņas sabiedrības dzīvē, tās politiskajā iekārtā, ekonomikā, ideoloģijā. Tā kā valoda reaģē uz pārmaiņām sabiedrības dzīvē, tad ir iespējams panākt pārmaiņas valodā ar sabiedriski ietekmīgiem līdzekļiem, tas ir — realizēt mērķtiecīgu valodas attīstību. Lai to veiktu, jāapzinās sabiedriski nepieciešamais valodā un jāatrod arī veids šā nepieciešamā realizēšanai. Cenšanās mērķtiecīgi attīstīt valodu vērojama arī latviešu literārās valodas veidošanās gaitā. 19. gadsimta vidū latviešu valodā bija nepieciešams elastīgs paņēmieni augstākas pakāpes vispārinājumu izteikšanai, un J. Alunāns šajā nolūkā ieteica piedēkli *-īb-*. Šis vārddarināšanas paņēmieni, kas bāzējas pašā latviešu valodā,

bija tik ērts un tik labi atbilda attiecīgās semantikas izteikšanai, ka ātri ieviesās, un dažiem Alunāna ieteiktajiem paraugiem tagad pievienojušies jau simtiem citu līdzīgi darinātu vārdu.

Taču šāds valodas jaunrades darbs — jaunu vārd-
darināšanas modeļu izraudzīšanās vai senu modeļu
aktualizēšana, tāpat arī atsevišķu jaunu vārdu ieteik-
šana — bijis lielāko tiesu individuāls un stihisks, pak-
ļauts atsevišķu valodnieku, rakstnieku un publicistu
ierosmei, un šās jaunrades rezultātu ieviešana bijusi
vairāk vai mazāk atkarīga no sabiedriskās dzīves situā-
cijas, lielā mērā arī no ierosinātāja personiskās ietek-
mes. Sistemātiski un mērķtiecīgi ir izstrādāta un
ieviesta vienīgi jauna terminoloģija, jo īpaši padomju
varas laikā; lielākais nopelns šajā ziņā ir Terminoģi-
jas komisijai.

Valodas attīstības plānošana ir valodas kultūras jau-
tājums. V. Vinogradovs ir norādījis, ka valodas kul-
tūras jēdziens izprotams objektīvi vēsturiskā un nor-
matīvi stilistiskā jeb instruktīvi regulatīvā aspektā.¹
Valodas kultūras darba uzdevums, pēc Vinogradova uz-
skatiem, ir ne vien izpētīt normas un valodas stilus,
bet arī noteikt dominējošās tendences valodas attis-
tībā. V. Vinogradova formulējumā zinātne par valodas
kultūru ir teorētiska un praktiska disciplīna, kura sais-
tīta ar valodas stilistiku un kuras mērķis ir dzīvi, ope-
ratīvi ietekmēt tālākos valodas attīstības procesus, kā
arī noteikt literārās valodas estētisko normu, formu un
tendenču sakarību ar daiļliteratūras stilu dinamiku.²

¹ Виноградов В. В. Проблемы культуры речи и некоторые за-
дачи русского языкознания. — «Вопросы языкознания», 1964,
№ 3, с. 6.

² Там же, с. 9.

Arī citi padomju zinātnieki uzsvēruši, ka valodas kultūras pētniekiem vajag ne tikai konstatēt valodā novērojamos procesus un formulēt normas, bet arī izstrādāt metodes, lai aktīvi iedarbotos uz šiem procesiem.³

Tātad valodas kopēju uzdevums ir literārās valodas normu konstatēšana, jaunu normu veidošana saskaņā ar valodas attīstības tendencēm un šo normu ieviešana. Katra valodas parādības normēšana jau ir aktīva iejaukšanās valodas attīstībā, katra norma ne tikai skar atsevišķu valodas faktu, bet ir arī saistīta ar visu valodas sistēmu un vērsta uz valodas normēšanas pasākumu realizāciju nākotnē. Ja nu normēšana atbilst vispārīgiem valodas attīstības principiem un arī sabiedrības attīstībai, tad katrs normēšanas akts apzināti vai neapzināti ir lielāka attīstības plāna sastāvdaļa. Liekas, valodas kultūras darbiniekiem vajadzētu apzināties teorētiski pamatota plāna nepieciešamību, izstrādāt šādu plānu un mērķtiecīgi to realizēt.

Par valodas attīstības plānošanu jau dažkārt rakstīts gan padomju, gan aizrobežu literatūrā, bet lielāko tiesu tikai par plānošanu atsevišķos valodas sektoros, piemēram, par plānveidīgu literārās valodas ieviešanu izlokšņu vietā, par plānveidīgu terminoloģijas izstrādāšanu, par dažiem plānveidīgiem grafikas saskaņošanas pasākumiem starptautiskā mērogā. Ir izteiktas domas, ka valodas attīstības plānošanas teorija ir jauna, patstāvīga valodniecības disciplīna.⁴ Dažādie autori

³ Костомаров В. Г., Леонтьев А. А. Некоторые теоретические вопросы культуры речи. — «Вопросы языкознания», 1966, № 5, с. 14.

⁴ Tauli V. Introduction to a theory of language planing. Upsala, 1968, p. 27 (Acta universitatis upsaliensis. Studia philologiae scandinavicae upsaliensia, 6).

gan dažādi nosauc šo disciplīnu (piemēram, par normatīvo lingvistiku, par preskriptīvo lingvistiku), bet nosaukums būtību nemaina; galvenais ir tas, ka tiek izvirzīta doma par valodas attīstības plānošanas nepieciešamību un par attiecīgu principu izstrādāšanu. Daži padomju zinātnieki valodas attīstības plānošanas teorētiskos jautājumus ietver valodas kultūras teorijā.⁵ Citi padomju zinātnieki izteikuši domu, ka nākotnē jārada jauna disciplīna — vispārīgā valodas realizācijas teorija, kuras organizējošais centrs būtu normas jēdziens.⁶

Šā raksta nolūks nav proponēt un iztirzāt valodas attīstības plānošanas sistēmu vai aplūkot dažus jau izteiktus uzskatus par šo jauno disciplīnu, bet ierosināt domu apmaiņu par dažiem valodas attīstības plānošanas jautājumiem, lai pamudinātu latviešu valodniekus piedalīties jaunās disciplīnas pamatu veidošanā.

Liekas, viens no pamatnosacījumiem ir šāds: lai plānotu valodas attīstību, jāprot vērtēt valodas funkcionēšanu sabiedrībā no sabiedrības attīstības viedokļa. Šeit valodas kultūra saskaras ar sociālo lingvistiku. Tā, piemēram, jāaplūko jautājums, vai izlokšņu eksistēšana mūsdienu apstākļos veicina sabiedrības attīstību. Zinot normētas literārās valodas lielo nozīmi nācijas konsolidēšanā, kultūras attīstībā un ekonomiskās dzīves veicināšanā, mums uz šo jautājumu jāatbild negatīvi. Taču no daiļliteratūras stilistikas viedokļa nav noliedzams, ka izlokšņu elementiem (piemēram, personāža runā) ir pozitīva nozīme — tie variē leksiku, at-

---

⁵ Костомаров В. Г. Актуальные вопросы культуры речи. — Вопросы культуры речи. VII. М., 1966, с. 11—14.

⁶ Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. Отв. ред. Б. А. Серебренников. М., 1970, с. 564.

svaidzina izteiksmi, piešķir īpatnēju vides kolorītu. Plānojot valodas attīstību un, bez šaubām, uzsverot vienas literārās valodas nozīmi, jānovērtē arī šis respektējamais piebildums.

Teiktais saistās ar jautājumu par variācijām literārajā valodā. Padomju literatūrā jau ir norādīts, ka literārās valodas normēšanas procesā svarīga nozīme ir formu variantiem un to eksistēšanai.⁷ Valodas attīstības tendences rāda, ka daļa variāciju zūd kā nevajadzīgas, bet citas joprojām pastāv un bagātina valodu, piemēram, daiļliteratūrā, kur autori izvēlas formu, kas labāk atbilst viņu mākslinieciskajiem nolūkiem. Nekādā ziņā formu unifikācija visos gadījumos nav optimālais ceļš valodas attīstībai.

Ļoti daudz ir rakstīts par aizguvumiem, sevišķi par internacionālismiem, un par to vietu valodā. Zinot, ka valodu tuvināšanās ir progresīva parādība, bet reizē arī apzinoties, ka valodas īpatnības ir valodas nacionālā rakstura pamats, jānosaka nacionāli īpatnējā un aizgūtā (resp. internacionālā) optimālā attiecība valodā.

Risinot jautājumu par atsevišķu valodas formu optimālo variantu un par atsevišķu valodas parādību optimālajām attieksmēm, jāapsver arī jautājums par to, kādai jābūt optimālai valodai tās fonētikā, morfoloģijā, sintaksē, leksikā, stilistiskās iespējās. Isi formulējot, varam sacīt, ka valodai jābūt tādai, kura ideāli atbilst visām komunikācijas vajadzībām un kurā ir iespējams izteikt visdažādākās atziņas un izjūtas. Valodnieks

---

⁷ Ахманова О. С., Бельчиков Ю. А., Веселитский В. В. К вопросу о «правильности» речи. — «Вопросы языкознания», 1960, № 2, с. 35—42.

O. Jespersens ideālu valodu ir formulējis šādi: «Ideālai cilvēku valodai jābūt tādai, kas ar iespējami vienkāršākiem un vieglākiem līdzekļiem spēj izteikt cilvēka domas vispilnīgāk un arī visvieglāk uztveramā veidā.» Liekas, ka tas ir par maz. Valodai jābūt arī daiļskanīgai un viegli apgūstamai.

Katrai tautai sava valoda ir vismīļākā, vistuvākā un visskaistākā. To nosaka gluži subjektīvā attieksme pret valodu kā tautas garīgās dzīves īpatnējo, nacionālo formu un izteiksmes līdzekli. Valoda attīstās līdz ar domāšanu un ir cieši ar to saistīta, tā atspoguļo arī katras tautas īpatnējo vēsturi, un tāpēc ir saprotams, ka savdabīgās nianšes pasaules uztverē, izjūtās, attieksmēs runātājs vislabāk var izteikt tieši savas tautas valodā.

Valodu salīdzināšanai tomēr ir arī objektīvi kritēriji. Pie tiem pieder, piemēram, izteiksmes līdzekļu ekonomiskums. Sabiedriskajai dzīvei attīstoties, sazināšanās līdzekļi arvien vairāk tiek ekonomēti. Tā ir viena no galvenajām valodas attīstības tendencēm. Vienu un to pašu domu, piemēram, par politiskās vai gara dzīves parādībām 19. gadsimta vidū latviešu valodā varēja izteikt īsāk nekā Vecā Stendera laikā un mūsu dienās īsāk nekā 19. gadsimta vidū ne vien tāpēc, ka daudzi vārdi kļuvuši īsāki, bet it īpaši tāpēc, ka latviešu valodā radušies jauni vārdi, kuri apzīmē tādas parādības vai parādību nianšes, kas agrāk bija izsakāmas tikai aprakstoši.

Salīdzinot dažādas valodas no izteiksmes līdzekļu ekonomiskuma viedokļa, ir vērojama liela atšķirība. Izteiksmes īsumu vai garumu raksturo galvenām kārtām vārdu, zilbju un fonēmu skaits. Viens un tas pats teksts latviešu, krievu, igauņu vai citas tautas valodā aizņem

dažādu lappušu skaitu. Tuvās radu valodās atšķirības ir mazākas nekā tālākās valodās.

Atsevišķu parādību apzīmējumiem dažādās valodās ir jo liela atšķirība tad, ja vienā valodā parādībai ir savs vienvārda apzīmējums, bet citā valodā šī parādība jāizsaka analītiski, dažkārt kombinējot veselu vārdu virkni. Tā, piemēram, latviešu valodas vārdam *kartupelītis* franču valodā atbilst vārdu savienojums *la petite pomme de terre*.

Ekonomiskums var izpausties arī gramatiskajā struktūrā. Tā, piemēram, kādā noteiktā vārdu savienojumā skaitļa vai personas pazīme dažādās valodās var parādīties vienu vai vairākas reizes. Latviešu valodā savienojumos «viņš iet» un «viņi iet» skaitļa pazīme ir ietverta tikai vienā vārdā, turpretim attiecīgajos vārdu savienojumos krievu un vācu valodā skaitļa pazīme atkārtojas arī otrā vārdā: «он идет — они идут», «er geht — sie gehen». Valodās, kurām ir raksturīgas analītiskas konstrukcijas, gramatisko pazīmi dažos gadījumos izsaka ļoti ekonomiski. Piemēram, teikums «Viņš dzīvo lielā, skaistā, jaunā mājā» angļu valodā izsakāms šādi: «He lives in a large, beautiful, new house» (prie-vārds *in* attiecas kā uz objektu, tā uz visiem trim apzīmētājiem un raksturo šo vārdu locījumu). Ar to, protams, nav teikts, ka angļu valoda būtu labāka par latviešu valodu, bet nenoliedzami šeit redzama lielāka izteiksmes līdzekļu ekonomija. Prognozējot valodas attīstību, svarīgi ir salīdzinājumā ar citām valodām konstatēt visas iespējas lielākas ekonomijas panākšanai, lai mērķtiecīgi izraudzītos labākos — valodas sistēmai un struktūrai visvairāk piemērotos — līdzekļus plānotā valodas kultūras darbā.

Kā zināms, daudzās indoeiropiešu valodās ir zudusi

vai ļoti reducējušies nekatrā dzimte; šās dzimtes nav arī latviešu un lietuviešu valodā. Latviešu valodas libiskajās izloksnēs ir zudusi vīriešu un sieviešu dzimtes atšķirība (kā somugru valodās) un tikai daži vietniekvārdi vēl saglabājuši vīriešu dzimtes pazīmi. Salīdzinot valodas, objektīvi jāvērtē, vai dzimšu skaita reducēšanās ir progresīva parādība. Šajā ziņā svarīga ir gan ekonomija atsevišķos savienojumos, gan precizitāte šo savienojumu robežās.

Valodas ekonomiskums izpaužas arī vārddarināšanas paņēmieni vieglā un elastīgā lietošanā. Angļu valodā ir milzums vārdu, kuri bez speciāliem afiksiem lietojami gan kā substantīvi, gan kā verbi, piemēram, *the end* 'beigas', *to end* 'beigt'; līdzīgi ir arī vācu valodā: *gehen* 'iet', *das Gehen* 'iešana'. Substantīvu un verbu tuvināšana formas ziņā ir viena no raksturīgajām mūsdienu tendencēm daudzās valodās. Latviešu valodā ļoti ērta ir deverbālo substantīvu darināšana ar piedekli *-šan-*, ko var pievienot jebkura verba celmam. Šādi izveidotie substantīvi dažkārt gan ir neērti lietojami sava garuma dēļ, un tāpēc tos bieži aizstāj vārdi ar sufiksālu galotni (*izpētīšana* — *izpēte*). Redzam, ka valodās ir dažādi ceļi ekonomijai vārddarināšanā; to salīdzināšana var dot jaunas ierosmes.

Kā jau iepriekš teikts, valodas līdzekļu ekonomiskums ir tikai viens no kritērijiem valodu salīdzināšanā un vērtēšanā. Meklējumi leksikas jaunradē (sevišķi daiļliteratūrā) rāda, ka ļoti svarīga nozīme ir valodas daiļskanīgumam, valodas uztveres estētiskajam aspektam. Ne mazāka nozīme kā ekonomijai ir arī komunikācijas precizitātes nodrošināšanai. Šie un vēl citi kritēriji dod iespēju objektīvi salīdzināt valodas un spriest par vienas vai otras valodas atsevišķu elementu priekš-

rocībām optimālas komunikācijas nodrošināšanai un citu valodas funkciju pildīšanai. Iegūtie dati izmantojami valodas attīstības plānošanā.

Runājot par valodas attīstības atsevišķiem jautājumiem, jāatzīmē, ka daudzās valodās pēdējos gadu desmitos ir konstatēta izteiksmes līdzekļu vienkāršošanas tendence, kas daļēji sasaucas ar principu par valodas līdzekļu lielāku ekonomiju. Šī vienkāršošana izpaužas, piemēram, gramatisko pazīmju formas unifikācijā. Tā, piemēram, 30. gados bija jāmācās diferencētas imperatīva formas verbiem: *nāciet*, bet *darait*. «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā» imperatīva galotne *-iet* ir akceptēta visiem verbiem. Sieviešu dzimtes substantīvu daudzskaitļa datīva galotnē tagad konsekvēnti runājam un rakstām garu patskani, bet vēl pirms pusgadsimta gramatikās blakus *eglēm* un *mājām* bija *acim*. 30. gadu beigās ar oficiālu lēmumu veltīgi mēģināja ieviest verbu pagātnes izskaņu *-ija* (ar īsu piedēkļa patskani) blakus izskaņām *-ēja* un *-āja* (*darīja*, bet *runāja*, *sēdēja*). Kaut arī šāda prasība pamatojās uz dažām vidus dialekta izloksnēm, uzvarēja valodas līdzekļu formas unifikācijas tendence, ko spilgti pauda literārās valodas runātāji un rakstītāji. Liekas, vienkāršošanas un unifikācijas tendence ir viena no svarīgākajām valodas attīstības plānošanā. Par konkrētiem uzdevumiem šajā virzienā vairākkārt runājis Artūrs Ozols. Pēc viņa domām, literārajā valodā vajadzētu akceptēt, piemēram, līdzskaņu celma vārdu ģenitīva formu ar *-a* (*akmeņa* blakus *akmens*).⁸

Valodas attīstības plānošanas teorijai nav jānodarbojas ar atsevišķiem, konkrētiem jautājumiem, bet

⁸ Ozols A. Raksti valodniecībā. R., 1967, 579. lpp.

jānosaka principi, ievērojot sabiedrības attīstību, valodu tuvināšanos un arī tās attīstības tendences, kas jau izpaudušās katras valodas vēsturē. Atsevišķi valodas fakti noder tikai principu un tendenču ilustrēšanai. Tālāk minēti daži piemēri ierosinājumam.

Visplašākais lauks, kur var izpausties valodas attīstības plānošana, ir leksika. Leksika nemitīgi attīstās, bagātinās. Dabiski rodas jautājums: vai par valodas attīstības līmeni var spriest pēc šās valodas leksikas bagātības, pēc vārdu skaita, tas ir, vai leksikas apjoms ir tieši proporcionāls valodas lietderībai, piemērotībai? Ja tā spriestu, tad labāka būtu tā valoda, kurā ir vairāk vārdu. Ir saprotams, ka ar bagātīgāku leksiku var labāk izteikt vairāk nišansētu domu. Taču jāšaubās, vai leksikas bagātība ir galvenais faktors, lai spriestu par valodas izteiksmes iespējām un piemērotību komunikācijai. Katrā latviešu tautasdziesmā ar samērā šauru leksiku ir izteiktas dziļas domas vai izjūtas, un līdz šim tās nevienā citā valodā — arī leksikas ziņā visbagātākajā — nav adekvāti atdzejotas, saglabājot oriģinālam raksturīgo satura un vienkāršās formas vienību. Tātad leksika vien nav izšķirošā. Par to liecina arī cits piemērs. Angļu valodā ir vairāk nekā 600 000 vārdu, bet V. Šekspīra darbos lietotais leksikas vienību skaits nenasniedz pat 20 000, — tātad lielākais angļu vārda meistars lietojis tikai apmēram 3 procentus no savas tautas leksikas bagātības.

Un tomēr — jo augstāk attīstīts cilvēka intelekts, jo plašāka un dziļāka viņa jūtu dzīve, jo plašāka ir arī viņa leksika. Ir tādi gadījumi, kad cilvēkam domu izteikšanai nepietiek ar viņa valodas leksiku un viņš izteiksmes pilnības un precizitātes labad lieto citu valodu, kurā ir bagātīgāks vārdu krājums. Šāds stāvoklis ir

raksturīgs īpaši tādā laikā, kad kādas tautas literārā valoda ir tikai veidošanās stadijā. Nav taču nekāds brīnums, ka arī J. Alunāns un K. Valdemārs vēstules rakstīja vācu valodā. Tomēr attīstītā literārā valodā šāds stāvoklis nav pieļaujams: katrā valodā jābūt iespējai izteikt visas domas un jūtas, ko vien cilvēks grib paust, turklāt ar vēlamo stilistisko un ekspresīvi emocionālo nokrāsu.

Izņemot terminoloģiju, leksikas bagātināšanu parasti neplāno. Šķiet, kā tas ir nepareizi. Daudzreiz rodas grūtības precīzi izteikties nepietiekami niansētā leksiskā apzīmējuma dēļ; visbiežāk to novērojuši tulkotāji. Vajadzētu konstatēt ne tikai trūkstošo leksiku, bet it īpaši robus vārddarināšanas paņēmienos. Lai varētu viegli un elastīgi darināt vārdus, tikko pēc tiem rodas vajadzība, būtu jāmeklē arī paņēmieni, kā vislabāk apkopot, sistematizēt un publicēt lielo valodas rezervi — apvidvārdus, folkloras leksiku un vecajos rakstos ietvertos arhaismus. Sistematizētā krājumā ikviens valodas runātājs vajadzības gadījumā varētu atrast vislabāk piemēroto vārdu, jo senās vārdnīcas, valodnieku kartotēkas un citi šāda veida leksikas avoti nav katram pieejami.

Jau minējām par nepieciešamību noskaidrot nacionālās un internacionālās leksikas optimālās attiecības. Ievērojot valodu tuvināšanos un arī vajadzību atvieglot starptautisko sazināšanos, ir izvirzīta tēze, ka vienādos apstākļos internacionāliem vārdiem jādod priekšroka salīdzinājumā ar vārdiem, kurus lieto tikai vienā valodā.⁹ Vai šī tēze ir pareiza? Liekas, ne vien-

---

⁹ Tauli V. Introduction to a theory of language planing. Upsala, 1968, p. 70.

mēr. Jāievēro arī nozare, kurā vārdu lieto: tehnikā internacionālismu nozīme ir daudz lielāka nekā, piemēram, daiļliteratūrā. Plānojot valodas attīstību, jāparedz arī vienkāršāka internacionālismu adaptācija. Tā, piemēram, skaužamas būtu starpniekvalodu pārveidotās vai no jauna pievienotās morfēmas (tas jau ir darīts, ieviešot vārdu *obligāts* agrāk lietotās formas *obligatorisks* vietā).

Daudzi internacionālismi ir ļoti gari. Dažās valodās izpaužas tendence saīsināt internacionālismus, stingri neievērojot to formālās saistības ar citiem tās pašas saknes vārdiem. Latviešu valodā šī tendence līdz šim ir izpaudusies ļoti maz. Tā, piemēram, blakus adjektīvam *intensīvs* lietojam substantīvu *intensitāte* (nevis *intensivitāte*). Vai šādā veidā nevarētu darināt arī citus vārdus, piemēram, *transitāte* (tagad *transitivitāte*) blakus adjektīvam *transitīvs*? Valodās ir konstatējama arī tendence veidot no gariem internacionālismiem vien-
zīlbes vai divzīlību vārdus — paturēt no garā vārda tikai tā sākumu vai beigas. Reizēm tā darām arī latviešu valodā, pārņemot citu valodu paraugus. Piemēram, blakus vārdiem *automobilis* un *automašīna* sakām tajā pašā nozīmē *auto* un *mašīna*. Taču vārds *mašīna* var radīt pārpratumus, jo mašīnas ir dažādas. Arī vārds *auto*, ja to lieto saliktnos, var būt pārprotams. Pārpratumu novēršanai dažās valodās darina citus, vēl īsākus vārdus. Zviedru valodā vārda *automobil* vietā ieviesies saīsinājums *bil*. No tā darina arī jaunus atvasinājumus, piemēram, *bila* 'braukt ar automobili' (-a ir infinitīva galotne).

Kultūras attīstība ir saistīta ar nepieciešamību precīzāk izteikt domu semantiskās un stilistiskās nianšes; tas prasa arī lielākas niansēšanas iespējas valodā, jo

sevišķi leksikā. Dažās valodās ir vērojama tendence variēt vārdu nozīmi vai stilistisko nokrāsu, aizstājot mantotās leksikas piedēkļus ar internacionāliem piedēkļiem un otrādi. Tā, piemēram, lietuviešu valodā internacionālā piedēkļa *-ist-* vietā arvien biežāk lieto piedēkli *-(i)nink-* (*traktoristas* — *traktorininkas*). Dzimtās valodas piedēkļa pievienošana internacionālismam dara šo vārdu runātājiem tuvāku un paātrina tā ieviešanos valodā. Leksikas niansētību palielina arī internacionālo piedēkļu pievienošana dzimtās valodas vārdiem. Holandiešu valodā blakus vārdam *gaardenier* 'dārznieks' (*gaarden* 'dārzs') lieto arī vārdu *gaardenist* ar to pašu nozīmi, bet ar citu stilistisku nokrāsu. Plānojot valodas attīstību, būtu jāpatur prātā arī šādas citās valodās manāmas tendences.

Līdz šim latviešu valodā esam vairījušies no salikteņiem, kurus veido saīsināti komponenti. Taču ar krievu valodas starpniecību jau vairāki šāda veida salikteņi ir ienākuši mūsu valodā (piemēram, *kolhozs*, *sovhozs*). Vai nevajadzētu plānot šādu salikteņu darināšanu arī latviešu valodā, izraugoties mūsu valodai vislabāk atbilstošo salikteņu veidu (nepārņemot salikteņus tieši no citām valodām)? Citu valodu pieredze rāda, ka salikteņi ar saīsinātajiem komponentiem ļoti ātri ieviešas un ir ērti lietojami, piemēram, zviedru valodā *ellok* 'elektriskā lokomotīve' (*elektrisk lokomotiv*).

Jādomā arī par plānveidīgu darbu daudzu latviešu valodas garo atvasinājumu saīsināšanai. Tā, piemēram, vārdi *apdrošināšana*, *nodrošināšana* dažādos bieži lietotos savienojumos (*apdrošināšanas aģents*, *sociālā nodrošināšana*) apgrūtina runāšanu un rakstīšanu. (Ja blakus vārdam *drošināt* lietotu *drost* pēc tāda paša parauga kā *dedzināt* — *degt*, tad varētu runāt par

apdrošu «apdrošināšanas» vietā un *nodrosu* «nodrošināšanas» vietā.)

Plānojot valodas attīstību, svarīga ir arī rakstītās valodas normēšana. Jāparedz mūsu grafikas pārbaude un — ja vajadzīgs — racionalizēšana. Jāatceras, ka grafika ļoti ietekmē runu. Šajā ziņā mums jau ir pieredze: tajā laikā, kad internacionālismu patskaņiem latviešu valodā neapzīmēja garumu, daudzi runāja (un dažs vēl tagad runā) visus internacionālistus ar īsiem patskaņiem (*socials* u. tml.). Latviešu valodā parastajā rakstībā nav iespējams diferencēti apzīmēt visas fonēmas (piemēram, nevar diferencēti uzrakstīt «nesu» tagadnē un pagātnē; burts *o* reprezentē pat 3 fonēmas). Vai šajā sakarā nebūtu jāapsver jautājums par grafikas reformu nākotnē? Jāievēro, ka diferencēta grafika (ar diferencētu katras fonēmas apzīmējumu) palīdz izlokšņu runātājiem apgūt literārās valodas izrunu un arī cittautiešiem atvieglo tās iemācīšanos. H. Bendiks vairākkārt norādījis, ka jo sevišķi svarīgi tas ir apstākļos, kad latviešu literāro valodu apgūst latgalisko izlokšņu runātāji.

Grafikas normēšana nav tikai nacionāls vien, bet arī starptautisks jautājums. Pamazām atsevišķu tautu rakstībā ieviešas jauni internacionāli apzīmējumi. Burti š, ž, č, kurus vispirms lietoja čehi un slovakieši, pēc tam baltu tautas, tagad redzami arī igauņu un dažu citu tautu rakstos. Plānojot racionālas grafikas izveidošanu, arī mums jāievēro progresīvākās tendences, kas izpaužas citu tautu valodās.

Nosakot valodas attīstības principus, jāskar arī interpunkcijas problēmu tālākais risinājums. Par interpunkciju latviešu valodā ir publicēts plašais A. Blinkenas

pētījums.¹⁰ Gribētos tikai atzīmēt, ka 3. un 4. starptautiskajā lingvistu kongresā 1933. un 1936. gadā tika pārrunātas iespējas visās Eiropas valodās ieviest vienkāršotu (t. s. liberālo) interpunkciju, ko lieto, piemēram, angļu valodā. Jautājuma sīkākai iztirzāšanai ievēlēja īpašu komiteju, kas nolēma ieteikt 5. kongresam pieņemt lēmumu par šādas interpunkcijas ieviešanu. Sarežģītā starptautiskā stāvokļa dēļ 5. kongress 1939. gadā nenotika, un šis jautājums palika neizlemts. Liekas, ka interpunkcijas noteikumu vienkāršošana ļoti atvieglotu valodas mācīšanu skolās.

Pārrunāti ir tikai daži valodas attīstības plānošanas jautājumi.¹¹ Gribas pasvītrot galveno domu, ka valodas attīstība jāplāno, ka jāizstrādā šās plānošanas principi un jānosprauž arī valodas plānotās attīstības tālākie mērķi, kas saistās ne vien ar komunikācijas uzlabošanu un estētisko prasību ievērošanu, bet arī ar valodu starptautisko tuvināšanos.

---

¹⁰ Blinkena A. Latviešu interpunkcija. R., 1969.

¹¹ Par valodas attīstības plānošanu interesantas domas ir izteicis E. Haugens. Sk. Хауген Э. Лингвистика и языковое планирование. — В кн.: Новые в лингвистике. VII. М., 1975, с. 441—482.

LATIŅU VALODAS TEICIENI LATVIEŠU TEKSTOS

Svešvārdu vārdkopu un teicienu lietojums jāuzlūko par savdabīgu autora stila iezīmi. Diezgan bieži gan daiļliteratūrā, gan publicistikā ir sastopami angļu, vācu vai franču valodā rakstīti vārdi — iestarpinājumi. To rakstība kritiskos apcerējumos dažkārt ir iztirzāta, turpretim latīņu valodas vārdkopu un teicienu lietojums nav apskatīts.

Žurnālos un laikrakstos ir lasāmi sabiedriski politiska satura izteicieni, kas, vairākkārt atkārtojoties, pamazām paliek atmiņā — *status quo*, *modus vivendi*, *alma mater*, *quo vadis* [pašreizējais vai agrākais stāvoklis, dzīves veids, māte barotāja, kurp ej] utt.

Daiļliteratūrā latīņu valodas teicieni biežāk atrodami gadsimta pirmās puses latviešu rakstnieku darbos un tulkotajos izdevumos, retāk — pēckara gadu oriģināl-literatūrā. Pa lielākajai daļai tie ir aforismi un populāri antīkās pasaules filozofu domu graudi. Tā, piemēram, Raiņa dzejoļa nosaukumu veido Senekas vārdi *Patet janua, exi!* [Durvis ir vaļā, ej ārā!]. I. Auziņš vienam no saviem dzejoļiem devis nosaukumu *Omnia mea...*. Parindē ievietots viss šis filozofa Bianta aforisms: *Omnia mea mecum porto* [Visu, kas man ir, nēsāju sev līdzi]. Garāki vai īsāki citāti ir izmantoti arī no seno dzejnieku darbiem.

Stundas laikā viņš izskaidroja visu nepieciešamo, un — «Aurea prima sata est» [Pirmā ir zelt-

laiku.] — sāka plūst Ovidija izteiksmes un tēlu pārpilnais dāsnums... (Apinis A. Skolnieka atmiņas. «Karogs», 1973, № 12, 160. lpp.)

Tad nenolādiet mūs, ja spītēdama

Vēl senu dziesmu glabā sirds,

Ja senu nopūtu — O d i e t a m o [Es nīstu un mīlu] —

Vēlreiz dzird. (V. Brjusovs. Zeme un sapnis. R., 1973, 101. lpp.)

Pēdējā laikā arvien biežāk parādās teicieni, kas ir doti vai nu filozofijas un svešvārdu vārdnīcā, vai arī dažādās mācību grāmatās.

N o t a b e n e! [Ievēro labi!] *Mērķis vienāds —*

Jaunapgūtās zemes sauc. (Dzejas diena. R., 1974, 146. lpp.)

J. Laganovska recenzijai «Par «Varavīksni» un tās kritiku» («Karogs», 1971, № 12, 149. lpp.) ir šāds nobeigums:

Raksts «Literatūrā un Mākslā» beidzas ar izmisīgu jautājumu «Q u o v a d i s, «Varavīksne?»»

Diezgan populāri ir dažādi medicīnas, farmakoloģijas un tieslietu termini.

Viņš iepilina dokumentārā konkrētībā pa romantikas, sentimentā lāsei, cik vajag kuro reizi, q u a n t u m s a t i s [cik vajag], *aptieķnieka, ārsta apzīmējumu lietojot.* (Sudrabkalns J. Ar mūzām draugos. R., 1974, 243. lpp.)

Bet es vēl dzīvoju un atceros ir to vakaru, ir zoeju un arī kādu burvīgu stādu, ko sauc par u r t i c a d i o i c a [lielā nātre] (Ezeriņš J. Noveļu izlase. R., 1955, 71. lpp.)

Audiatur et pars altera [Jāuzklausā arī otra puse]. (Alunāns J. Izlase. R., 1956, 214. lpp.)

Citējot kādu lakoniski izteiktu svarīgu sentenci, populāru dzejas rindu, zinātnisku formulu latīņu valodā, autors atbilstoši raksturo attēloto laikmetu, kādu daiļdarba personu, tās uzskatus un valodas īpatnības. Retumis lasāmi pseidolatīniski vārdi pareizā vai nepareizā rakstījumā. Rakstnieka nolūks šeit ir radīt komisku noskaņu.

Te pirmais klieudz, ko vien spēj kaklis:

«*Mans kandidātus juris* [candidatus juris — tieslietu kandidāts]!»

Bet otrais pretī: — «Vai tu aklis?»

Mans — kandidātus Jānis!» (Doku Atis. Izlase. R., 1963, 434. lpp.)

Latīņu valodas teiciens dažreiz ir grāmatu nosaukumi (V. Plūdoņa «*Via dolorosa*» [Sāpju ceļš], J. Sarkanābola «*Stella polaris*» [Ziemeļzvaigzne]) vai atsevišķu darbu nosaukumi (J. Poruka «*Nervus rerum*» [Lietu nervs], «*Vivos voco!*» [Dzīvos es saucu!]), krājumu un dzejoļu moto (Raiņa «*Vētras sējai*» *arma virosque cano* [es dziedu par vīriem un ieročiem]). Dzejolī «Pastara diena» ir šādas rindas:

Dies irae, dies illa

Solvēt urbem in favilla.

[Dusmu diena, tā diena

Sagrauj pilsētu pelnos.]

Prozā latīņu valodas izteiciens visbiežāk ir ievīti tieši stāstījuma tekstā.

Tāpēc, lai saprastu cēloņus (vere scire est per causas scire [īsti zināt nozīmē zināt cēloņus])

tiem procesiem, kas notiek šajā visjaunākajā posmā, ir jāatskatās atpakaļ uz iepriekšējo. (Valeinis V. Jau-

nākās dzejas attīstības tendences un problēmas. — Dzejas ceļi. R., 1972, 9. lpp.)

Ne vārda par to, kādas muļķības dara mums alter ego [otrs es], šis lielais anonīmais noliedzējs! (Ezeriņš J. Noveļu izlase. R., 1955, 204. lpp.)

Šādu iestarpinājumu rakstības veids ir dažāds, nekādu likumsakarību te nevar saskatīt. Vairākkārt var vērot autora tieksmi izcelt latīņu vārdus — nereti tos raksta kursīvā vai retināti. Arī pieturas zīmju lietojumā nav vienveidības. Lai pievērstu uzmanību svešvalodas vārdkopai, dažos gadījumos to liek pēdiņās. Diezgan bieži komatu un citas pieturas zīmes lieto nevis saskaņā ar mūsdienu pareizrakstības noteikumiem, bet gan ievērojot iepriekšējo gadsimtu tradīcijas — neatdalot uzrunu, palīgteikumus. Viens un tas pats nosaukums grāmatās un periodikā ir lasāms vairākos variantos: *Ave, sol!*, *Ave, sol, Ave sol!* vai *Ave sol* [Sveika, saule!].

Īpaši jārūnā par iespēju pareizi izlasīt latīņu valodas teicienus, jo pēdējo gadu publicējumos parasti neliek garumzīmes. Tāpēc var dzirdēt latīņu vārdus ar nepareizu uzsvāru un balsienu kvantitāti. 1969. gadā izdotajā «Svešvārdu vārdnīcā» izteicienu izruna un akcenta vieta ir norādīta, bet 1974. gadā iznākušās «Filozofijas vārdnīcas» pielikumā tas nav darīts.

Laikam gan katrs autors vēlas, lai visu uzrakstīto lasītājs pareizi uztvertu un precīzi saprastu. Pašlaik mums nav daudz tādu cilvēku, kas varētu lasīt antīkās literatūras citātus bez vārdnīcas. Tādēļ parasti latīņu teicieniem dod tulkojumu latviski vai nu parindē tajā pašā lappusē, vai arī piezīmēs grāmatas beigās. Dažkārt teiciena nozīme tiek paskaidrota tieši tekstā.

Dzejniekam gan ir tiesības uz t. s. dzejisko vaļību (licentia poetica), bet kritiķiem uz licentia critica tiesības vēl nav piešķirtas. (Valeinis V.

Daiļdarba vērtēšanas kritēriji. «Karogs», 1971, № 12, 112. lpp.)

..mēs esam ieradināti kaunēties no daudzām dabas noteiktām, likumīgām organisma funkcijām; *obscænum est dicere, facerè non obscænum* (runāt ir kauns, darīt nav kauns) — tā šīs funkcijas raksturo Cicerons. (Veresajevs V. Ārsta piezīmes. R., 1972, 187. lpp.)

Krājumā «Acis» (R., 1973, 201. lpp.) B. Skirušas dzejoļa «*Anima candida*» nosaukums ir tulkots tajā pašā lappusē — *balta dvēsele*. G. Merķeļa grāmatā «Latvieši» (R., 1953) latīņu aforismu skaidrojums ir izdevuma beigās — komentāros.

Dažreiz dotais tulkojums vai skaidrojums nav precīzs, bet gan aptuvens.

Pastor fidus animarum! Uzticīgs dvēseļu gans! Tas nozīmē tik daudz kā labu aitu labs gans, jo mans ciltstēvs ir bijis mācītājs Nirnbergā. (Ezeriņš J. Noveļu izlase. R., 1955, 17. lpp.)

R. Sabatini «Kapteiņa Blada odisejā» (R., 1975, 154. lpp.) rakstīts, ka *Audaces fortuna juvat* tulkojams *Lai me mīl drošsirdīgos, taču pareizi ir — Drošiem laime palīdz.*

Sās grāmatas 216. lappusē ir dots Horācija dzejas rindas *levius fit patientia quicquid corrigere est nefas* nepareizs tulkojums: *pacietība lai kļūst mazāka, kad nekas nav labojams*. Vārds *patientia* ir ablatīvā ar garumzīmi galotnē, tātad pareizi ir — ar pacietību vieglāks kļūst tas, ko labot nav iespējams.

Ir gadījumi, kad grāmatas tulkotājs vai redaktors parindē sniedz latīņu valodas teiciena tulkojumu, bet nekur nav norādīts citāta autors. Piemēram var minēt citu Horācija dzejoļu rindas:

Lūk, kur ir dzīves jēga. Beatus ille, qui procul negotiis, paterna rura bubus exercet suis... Laimīgs, kas brīvs no pienākumiem, tēva laukus apstrādā ar saviem vēršiem... (Parandovskis J. Debesis liesmās. R., 1972, 96. lpp.)

Integer vitae scelerisque purus [Nevainojams dzīvē un nozieguma neskarts]. (Munte A. Stāsts par Sanmikelu. R., 1971, 153. lpp.)

Publicējumos, kas domāti šaurākam lasītāju lokam — filologiem, tulkojums bieži vien nav arī vajadzīgs.

Lai arī kara laikā salīdzinājumā ar pirmskara gadiem lirikas žanros nekas sevišķs nemainās, taču nebūtu pareizi teikt, ka te pilnīgi valda status quo ante [agrākais stāvoklis]. (Valeinis V. Latviešu lirika XX gadsimta sākumā. R., 1973, 270. lpp.)

Turpretim daiļliteratūru lasa plaši iedzīvotāju slāņi. Ja latīņu valodas teksts kāda rakstnieka darbā ir dots bez tulkojuma, attiecīgo fragmentu ir grūti uzlvert un reizē ar to zūd tā emocionālā iedarbība.

Te, pērnājās lapas ar viesuli jaukdams, skrien vecais sātans uz pilsētu traukdams,

«*Quos ego!*» [Es tas esmul] *tas uzkliedz...* (Bārda F. Zemes dziesma. R., 1970, 80. lpp.)

Nu klāj to smaga dobe, viegla zāle.

Viņš bija, ir un būs. Aeternum vale! [Uz mūžu paliec sveiks!] (Ādamsons Ē. Sapņu pīpe. R., 1967, 157. lpp.)

Arī tulkotajos izdevumos vairākos gadījumos nav latīņu vārdu skaidrojuma. Tā, piemēram, H. Ibsena lugu izlasē (R., 1956) daudziem paliek nesaprastas šādas rindas: *vox populi, vox dei* [tautas balss, dieva balss], *quantum satis* [cik vajag], *nota bene* [ievēro labi].

Sevišķu vērību autori parasti velta savu sacerējumu

virsrakstiem — nosaukumiem, jo virsraksts izsaka gan rakstītāja attieksmi pret visu darbu, gan arī sniedz svarīgu iepriekšēju informāciju, palīdzot prozu vai dzeju labāk izprast. L. Briedis bez pieturas zīmēm publicētajam deviņas rindas garajam dzejolim ir devis relatīvi plašu virsrakstu: «*Durate et vosmet rebus servate secundis*» («Literatūra un Māksla», 1975, 8. febr.). Daudziem lasītājiem šie dziļdomīgie Vergīlija vārdi «Izturiet un saglabāiet sevi labvēlīgiem apstākļiem», šķiet, ir palikuši bez jēdzieniska satura, un līdz ar to arī viss dzejolis zaudējis daļu no varbūtējās mākslinieciskās iedarbības.

Iepriekš teiktais nenožīmē, ka latīņu vārdu tulkojums vienmēr ir jāraksta tikai pašam autoram, to var izdarīt arī tulkotājs, grāmatas sastādītājs vai redaktors.

Ir jāaplūko gadījumi, kad autors vienu vārdu raksta latīniski, otru — latviski.

Homo slepkava. («Karogs», 1970, № 11, 157. lpp.)

Šādas jauktas vārdkopas ar angļu, vācu vai krievu vārdiem, cik zināms, praktiski nav sastopamas. Neviens nav mēģinājis rakstīt «Человек slepkava», «Der Mensch slepkava» u. tml. Vēl dīvaināks ir darinājums «H o m o V a r š a v e n s i s» (Luginska R. Polonēzē pa Poliju. R., 1973, 137. lpp.). Ja jau ir bijis nodoms šādi nosaukt Polijas galvaspilsētas iedzīvotāju, tad kādēļ gan otrajā vārdā jāraksta latviešu valodas alfabēta burts un pie latviešu vārda celma jāpievieno latīņu izskaņa?

Biežāk nekā citu svešvalodu tekstos tieši latīņu teicienos ir sastopamas lielākas vai mazākas kļūdas.

Bij Maris Joldica tās jūras vārds. Pareizi: *Mare Joldicum* [Joldijas jūra]. (Bendrupe M. Ceļa gaita. R., 1970, 21. lpp.)

Post skriptum. Pareizi: *Post scriptum* [pēc uzrakstītā]. (Poišs M. Noklusētā drāma. «Karogs», 1973, № 12, 119. lpp.)

Vitai lampada tradunt. Pareizi: *Vitae lampada tradunt* [Nodod dzīves gaismu]. (Igo V. Nožēlojamie. 2. d. R., 1969, 539. lpp.)

Perpetum mobile. Pareizi: *Perpetuum mobile* [Mūžīgi kustīgais]. (Lāms V. Mūža guvums. «Karogs», 1973, № 7, 19. lpp.)

Pie latīņu vārdiem *lares et penates* [romiešu druvu un māju sargātāji] lasāms kļūdainais skaidrojums, ka tie esot franču valodā (Henri O. Dzīves virpulis. R., 1970, 272. lpp.).

Ir pat mēģinājumi attiecināt uz latīņu valodu pārmaiņas latviešu pareizrakstībā. Tā, piemēram, krājumā «Kritikas gadagrāmata» (R., 1973, 171. lpp.) ir rakstīts *deus ex mahina* (pareizi: *machina*). Teiciens kļūdainā rakstībā parādās arī M. Zariņa romānā «Viltotais Fausts jeb Pārlabotā un papildinātā pavārgrāmata» (R., 1973, 282. lpp.).

Tā kā šai M. Zariņa darbā ir daudz latīņu valodas vārdu, apskatīsim to lietojumu tuvāk. Latīņu teicienu lielākā daļa nav tulkota un līdz ar to paliek nesaprasta. Rodas jautājums: kāda jēga tad ir rakstīt šos vārdus? Vai tad lasītājam būtu jāmeklē kāds latīņu valodas pratējs? Turklāt cenšanās izlobīt latīņu teicienu vai vārdu nozīmi varētu beigties arī neveiksmīgi, jo to traucē daudzas kļūdas. Dažas no tām ir nenozīmīgas, piemēram, atsevišķa burta vai galotnes nepareizs rakstījums: *arthemisia absinthum* (11. lpp.; pareizi: *arthemisia absinthium* [vērmeles]), *acti labores incundi* (105. lpp.; pareizi: *acti labores iucundi* [padarītie darbi ir patīkami]), *vitam, salutam, veritatem*

(108. lpp.; pareizi: *vitam, salutem, veritatem* [dzīvi, veselību, uzticību]). Citur sastopamas gramatiskas nepareizības, piemēram: *ars optima ad faciendō...* (316. lpp.; pareizi: *ars optima ad faciendum* [vislabākais veids, lai pagatavotu]), *nervus bicepsis* (36. lpp.; pareizi: *nervus biceps* [divgalvu nervs]), *de bellum beveronicum* (209. lpp.; pareizi: *de bello beveronico* [par Beverīnas karu]). Varētu iebilst, ka šis atkāpes groteskas autors ir pieļāvis tīšuprāt, lai raksturotu laikmetu vai kādu personu. Te nu jāpiezīmē, ka iepriekšējos gadu desmitos vai simtos tie, kas saskārās ar medicīnu un farmakoloģiju, labi prata latīņu valodu. Turklāt latīņu vārdu kļūdainais lietojums ir arī paša autora stāstījumā. Un kā izskaidrot kļūdas, kuras parādās tikai rakstā, jo runājot tās nedzird, piemēram, vārdos *chorus mystikus* (112. lpp.; pareizi: *chorus mysticus* [mistēriju koris]), *et caetera* (188. lpp.; pareizi: *et cetera* [un citi])?

Šis dažu grāmatu apskats rāda, ka autoriem un citiem rakstītājiem rūpīgāk ir jāpadomā, vai latīņu valodas teicieni organiski iederas kontekstā un vai to lietojums ir mākslinieciski motivēts. Sevišķi uzmanīgi jāraugās uz to, lai šie teicieni būtu pareizi uzrakstīti un lai lasītāji tos varētu saprast. Arī redaktoriem, krājumu sastādītājiem, tulkotājiem, korektoriem vērīgi jālasa latīņu valodas teksti, jo viņi tāpat ir atbildīgi par izdevuma literāro kultūru.

Praktisks atbalsts jāgaida no valodniekiem, kuriem vajadzētu sniegt konkrētus norādījumus par latīņu valodas vārdkopu un izteicienu vēlamo rakstības veidu un par pieturas zīmju lietošanu. Tas palīdzētu novērst līdzšinējo dažādību un nekoncekvenci.

VELREIZ PAR PRIEVĀRDIEM

Prievārdu lietojumu nosaka latviešu valodas objektīvās likumības, kas izveidojušās valodas vēsturiskās attīstības gaitā. Pamatos tas balstās uz samērā noturīgajiem sintakses nosacījumiem. Taču valodas praksē nereti ir vērojami neattaisnojami prievārdu lietošanas «jauninājumi» un nekritiski atveidinātas citu valodu prievārdiskās konstrukcijas.

Prievārdu lietošanā jāievēro vairāki vispārīgi noteikumi (rakstā izmantotie piemēri ir ņemti no mūsu laikrakstiem un žurnāliem).

1. Latviešu valodā nav lietojami līdzās divi prievārdi.

Meitene jūsmoja par no viņa izplūstošo spēku.

Sirmgalvis pārkrustījās pret pie verstu staba piestiprināto svētbildi.

Lai izvairītos no nepareizās konstrukcijas, jāveido palīgteikumi:

Meitene jūsmoja par spēku, kas plūda no viņa.

Sirmgalvis pārkrustījās pret svētbildi, kas bija piestiprināta pie verstu staba.

2. Ar saikli *un* un *vai* nedrīkst saistīt prievārdus, kas biedrojas katrs ar savu locījumu.

Ar vai bez Amerikas.

Teikums jāpārveido, lai būtu pareizs pārvaldījums:

Ar Ameriku vai bez tās.

3. Vienā teikuma daļā nav lietojams viens un tas pats prievārds dažādās nozīmēs.

Šis rindas uzskatāmas par skaistākajām par Padomju Armiju.

Iespējamie labojumi:

Tās uzskatāmas par skaistākajām Padomju Armijai veltītajām rindām.

Tās ir skaistākās rindas par Padomju Armiju.

4. Prievārds jāatkārto, ja teikumā ir divi vai vairāki prievārdi un prievārda izlaidums kropļo izsakāmās domas jēgu.

Jāraksta par sabiedrības iesaistišanu cīņā pret noziedzību, autoavāriju izmeklēšanu un apsūdzētāju runām.

Lai novērstu iespējamos pārpratumus, prievārds *par* jāatkārto:

Jāraksta par sabiedrības iesaistišanu cīņā pret noziedzību, par autoavāriju izmeklēšanu un apsūdzētāju runām.

Tālāk ir aplūkotas raksturīgākās prievārdu lietojuma kļūdas.

I. Nemotivēts prievārda izlaidums

Bez pamata visbiežāk tiek skausti prievārdi *pie* un *uz*. Mēģināsim grupēt tipiskākos gadījumus.

1. Prievārda izlaidumam nav pamata, ja ar piedēkli atvasinātais verbs izsaka konkrētu darbību, kas saistīta ar noteiktu vietu.

Aparātu pieskrūvē galdam.

Meitene skaļi piedauza solam.

Šajā gadījumā pareiza ir prievārdiskā izteiksme.

Aparātu pieskrūvē pie galda.

Meitene skaļi piedauza pie sola.

Vairākos prievārda nemotivēta izlaiduma gadījumos, piemēram, teikumos

Laiva pārslidēja sēklim vai *Viņš pārlēca grāvim*
pareiza un iespējama ir prievārdiskā vai arī adverbiālā
konstrukcija:

Laiva pārslidēja pār sēkli vai *Laiva pārslidēja*
sēklim pāri.

Viņš pārlēca pār grāvi vai *Viņš pārlēca grāvim*
pāri.

Katram variantam ir sava nozīmes nianse. Pirmajā
gadījumā darbībai ir vispārīgāks raksturs, otrajā gadi-
jumā darbība vairāk konkretizēta un tai piešķirta zi-
nāma pabeigtība (ja sakām *Viņš pārlēca grāvim pāri*,
gribam uzsvērt, ka šķērslis ir pārvarēts).

2. Prievārda izlaidums nav motivēts, ja priedēkļver-
bam, kas lietojams arī pārnestā nozīmē, konkrētajā ga-
dījumā nozīmes pārnesuma nav.

Kareivis uzdūrās piķim.

Pareizs lietojums:

Kareivis uzdūrās uz piķa.

Turpretī teikumā

Pēkšņi es uzdūros kļūdai

prievārda izlaidums ir pamatots, jo priedēkļverbs *uz-
durties* te lietots verbu 'ieraudzīt', 'pamanīt' vai 'atrast'
nozīmē.

3. Prievārdu nedrīkst izlaist, ja bezprievārda kon-
strukcijai salīdzinājumā ar prievārdisko konstrukciju
ir cita nozīmes nianse.

Nemotivēts prievārda izlaidums ir šādos teikumos:
Vita pieder tieši šai meiteņu kategorijai.

Āzijas augu sega pieder diviem floras apgabaliem.

Verbs *piederēt* bez prievārda lietojams vienīgi īpa-
šuma nozīmē, piemēram:

Grāmata pieder bibliotēkai.

Tas nozīmē, ka grāmata ir bibliotēkas īpašums. Taču,

ja kāds cilvēks vai cits objekts saistīts ar zināmu kolektīvu vai attiecināms uz kādu grupu, verbs *piederēt* lietojams kopā ar prievārdu *pie*.

Vita pieder tieši pie šās meiteņu kategorijas.

Āzijas augu sega pieder pie diviem floras apgabaliem.

Kļūdas visbiežāk ir izplatītas konstrukcijās ar priedkļeverbiem *atbildēt, atsaukties*. Šo verbu bezpriedēkļa lietojums iespējams tad, ja atbildēšana vai atsaukšanās saistās ar konkrētu personu — jautātāju vai saucēju (aicinātāju), piemēram:

Viņš atbildēja kolēģim (kolēģis viņam bija kaut ko jautājis).

Bērns atsaucās mātei (māte viņu bija saukusi vai aicinājusi mājās).

Turpretim aplamas ir presē vēl joprojām sastopamās bezpriedvārdiskās konstrukcijas:

Zēns neatbildēja nevienam jautājumam.

Es atbildēju kolēģu aicinājumam.

Kolektīvs atsaucās partijas aicinājumam.

Viņi pirmie atsaucās šai vērtīgajai ierosmei.

Visos teikumos lietojams verbs kopā ar prievārdu *uz*.

4. Nemotivēta prievārdu izlaiduma pamatā var būt nepareizs pārvaldījums.

Audzēkņi nav pārslēgušies mācību darbam.

Verbs *pārslēgties* biedrojas ar prievārdu *uz* un attiecīgo locījuma formu, tātad teikums labojams:

Audzēkņi nav pārslēgušies uz mācību darbu.

5. Prievārda izlaidums nav motivēts, ja instrumentāla bezpriedvārdiskā konstrukcija rada domas neskaidrību.

Uzcelta ēdnīca 80 vietām.

Skaidrības labad lietojama prievārdiskā konstrukcija (ēdnīca celta kolhozniekiem, nevis vietām):

Uzcelta ēdnīca ar 80 vietām.

Šo teikumu var pārveidot arī citādi:

Jaunajā ēdnīcā būs 80 vietu.

Jaunajā ēdnīcā paredzētas 80 vietas.

II. Prievārda lietojums bez vajadzības

Prievārda nemotivēta lietojuma pamatā ir neprasmē izraudzīties īstos izteiksmes līdzekļus. Bez vajadzības visbiežāk tiek lietoti prievārdi *uz, pa, pie* un *par*.

1. Prievārds *uz* dažkārt ir lieks, ja burtiski tulkots krievu valodā daudz plašāk lietojamais prievārds *на*.

Kobzars spēlē uz kobzas un dzied.

Ja verbs *spēlēt* attiecas uz mūzikas instrumentiem, tas biedrojas ar akuzatīvu.

Kobzars spēlē kobzu un dzied.

Vēl daži piemēri:

Uz montāžas darbiem viņi strādā jau ilgi.

Melioratori uz lielām platībām nosusina purvus.

Šajos teikumos lietojama nevis prievārdiskā konstrukcija, bet lokatīvs:

Montāžas darbos viņi strādā jau ilgi.

Melioratori lielās platībās nosusina purvus vai

Melioratori nosusina lielas purvu platības.

2. Prievārds *pa* latviešu valodā ne vienmēr lietojams analogi krievu valodā plaši sastopamajam prievārdam *по*.

No katras govs slaucēja ieguva pa 4000 kg piena.

Vietniekvārdā *katrs* jau ir ietverta ar prievārdu *pa* izsakāmā nozīme, tāpēc prievārds šai teikumā lieks.

3. Nepareiza prievārdu lietojuma cēlonis var būt hipernormālisms — bailes izlaist prievārdu.

Laiva strauji tuvojās pie krasta.

Verbs *tuvoties* biedrojas ar datīvu, tātad prievārds šai piemērā ir lieks.

Prievārds *pie* ir lieks arī šādās plaši izplatītās konstrukcijās:

Asinis pārlej pie sarežģītām operācijām.

Pie pirmās izmeklēšanas ārsts noteica pareizu diagnozi.

Te ir iespējama lokatīva konstrukcija:

Asinis pārlej sarežģītās operācijās.

Pirmajā izmeklēšanā ārsts noteica pareizu diagnozi.

4. Prievārds *pa* nav vajadzīgs, ja tas ir kopā ar kādu abstraktā nozīmē lietotu vārdu, piemēram, *ceļš*:

Vienīgais ceļš ir pilnīga mehanizācija. Pa šo ceļu ies daudzi mūsu kolhoza jaunieši.

5. Nemotivēts prievārda *par* iespraudums parasti ir saistīts ar nepareizu pārvaldījumu.

Veterinārārste pārmeta kolhozniekiem par nevīžību.

Par to [skolotāju prasībām] ar lielu gandarījumu atcerējās visi.

Verbiem *pārmest* un *atcerēties* raksturīgs bezprievārdiskais pārvaldījums (sīkāk par to sk. I. Niseloviča rakstu «Prievārds par verbālajā pārvaldījumā». — Latviešu valodas kultūras jautājumi, 10. laid., R., 1974).

6. Dažkārt nevietā tiek lietots arī prievārds *ar*:

Šīs reakcijas sirds slimniekiem izpaužas ar sāpju sajūtu.

Verbs *izpausties* biedrojas ar lokatīvu, tāpēc teikums labojams:

Šīs reakcijas sirds slimniekiem izpaužas sāpju sajūtā.

7. Vācu valodas ietekmē prievārdiskā konstrukcija ar priekš reizēm stājas datīva konstrukcijas vietā.

Nevaru atrast mēteli priekš sava auguma.

Viņa man iedeва vēstuli priekš tevis.

Sajos teikumos labāka ir datīva konstrukcija:

Nevaru atrast savam augumam piemērotu mēteli.

Viņa man iedeва tev domātu (adresētu) vēstuli.

III. Viena prievārda lietojums otra prievārda vietā

Šā lietojuma cēlonis bieži ir burtisks citvalodu prievārdu pārcēlums latviešu valodā.

1. Krievu prievārds *на* nereti tiek tulkots burtiski.

Viņš grib lidot uz AN-2.

Ievērojama bija ekspedīcija uz kuģiem «G. Sedovs» un «M. Lomonosovs».

Sajos teikumos krievu prievārdam *на* latviešu valodā atbilst prievārds *ar*:

Viņš grib lidot ar AN-2.

Ievērojama bija ekspedīcija ar kuģiem «G. Sedovs» un «M. Lomonosovs».

2. Dažkārt sastopams arī prievārda *от* burtisks tulkojums.

Viņš mira no plaušu karsoņa.

Latviešu valodā šādā gadījumā lietojams prievārds *ar*:

Viņš mira ar plaušu karsoni.

3. Tāpat burtiskums ieviesies prievārda *нод* tulkojumā.

Viņš aktīvi darbojās z e m cita uzvārda.

Zem latviešu valodā lietojams konkrētā vietas nozīmē vai dažos frazeoloģismos (*zem sava goda*), tāpēc šai teikumā tas aizstājams ar atbilstīgo pareizo prievārdu ar:

Viņš aktīvi darbojās a r citu uzvārdu.

Valodā stingri nostabilizējušās konstrukcijas revidējamās vai atmetamas vienīgi tad, ja jāizsaka kāda jauna nozīmes nianse, kuras izteikšanai līdz šim nav bijis nekādu tradīciju. Taču, ja valodā jau stingri ir iesakņojušies noteikti izteiksmes līdzekļi, nav vajadzības tos atnest un citvalodu ietekmē veidot jaunus. Tas attiecas arī uz verbālo pārvaldījumu *apsveikt ar*. Latviešu valodā šo konstrukciju lieto l i d z e k ļ a i n s t r u m e n t ā ļ a nozīmē.

Es viņu apsveicu ar ziediem un dāvanām.

Sportistu apsveica ar skaļiem saucieniem.

Turpretim teikumā

Es viņu apsveicu ar svētkiem

jālieto lokatīvs:

Es viņu apsveicu s v ē t k o s.

Ja kāds guvis panākumus, mēs apsveicam to sakarā ar gūtajiem panākumiem vai arī par panākumiem.

Noraidāma ir arī plaši izplatītā frāze *parakstišanās uz laikrakstiem un žurnāliem*, vēl jo vairāk tāpēc, ka šāda veida konstrukcijai ir dzīva arī tiešā nozīme: *parakstišanās uz pavēstes* (t. i., paraksta došana). Sai gadījumā jālieto *laikrakstu un žurnālu pasūtīšana vai izrakstišana*.

DZIMTĀS VALODAS PIESĀRŅOTĀJI

Neesmu valodnieks, taču par to, ko reizēm var lasīt Rīgas ielās, iestādēs un uzņēmumos daždažādos reklāmas uzrakstos, paziņojumos, aicinājumos, man gribētos parunāt.

Latviešu valodas samudžinājumu uzskaiti sāksim ar Centrālo dzelzceļa staciju, jo tieši šeit iebraucēji gūst pirmos iespaidus par Rīgu. Kad izkāpjam no vilciena, mūs pārsteidz brīdinājums *Tuvumā esošajiem stipri bīstama sliežu ceļu zona* (iespējamais pārveidojums: *Sliežu ceļu zona ir ļoti bīstama*). Katrā ziņā jāpārveido vagonu nosaukums *Bērnu* (pareizi: *Bērniem* vai *Bērnu vagoni*). Aplam darināti uzraksti redzami arī pašā stacijas ēkā. Tā, piemēram, dažās kasēs pasažieri var iegādāties *biļetes uz tekošo dienu*. Sos valodas kropļojumus vajadzētu izskaust tāpat, kā tas darīts kafejnīcā «Gaisma», kur ilgu gadu redzēto paziņojumu *Bufete izsniedz tikai caur apkalpotāju* nomainījis uzraksts *Pie mums apkalpo oficianti*.

Mēs cenšamies visiem spēkiem, lai Rīga kļūtu par pilsētu, kur priekšzīmīgi apkalpo iedzīvotājus. Lielāka uzmanība būtu pievēršama arī apkalpojošās sfēras uzņēmumu uzrakstu valodai. Tajos joprojām ir daudz «nezāļu». Par to, ka ražošanas apvienība «Vilnis» veļu mazgāšanai pieņem mājās, ziņo plakāts *Veļas pieņemšana mazgāšanai no mājas*. Dažā labā sakaru nodaļā ir lasāms paziņojums *Krājķese komunālos pakalpojumus nepieņem*. Taču visiem labi zināms, ka krājķese pieņem nevis pašus pakalpojumus, bet gan maksājumus par pakalpojumiem.

Rīgas protēžu rūpnīcā Pērnavas ielā var uzzināt, ka *Uz remontu apavi netiks pieņemti* (pareizi: *Labošanai apavi netiks pieņemti*) un ka tiek laboti *funksējošo* (pareizi: *fiksējošo*) *aparātu izstrādājumi*. Paziņojums *Slēgts uz remontu* (pareizi: *slēgts remonta dēļ*) rēgojas acu priekšā gandrīz pie ikkatra veikala un darbnīcas, kas remonta dēļ slēgti. Pie augstsprieguma elektrovadu balstiem bieži ir sastopams brīdinājums *Zem sprieguma* (pareizi: *Augstspriegums!*).

Astotajā poliklīnikā redzams šāds kļūdainas valodas paraugs: *Izsaukumi, kuri izdarīti pēc pusdienas, izpilda dežurējošais ārsts*. Derētu pārlabot arī uzrakstu *Mājas izsaukums* (pareizi: *Izsaukumi uz mājām*).

Ja jāpasūta uzvalks, nebūtu ieteicams iegriezties tajās darbnīcās, kur *pieņem vīriešu apģērbus šūšanai no materiāla ateljē un pasūtītāja* (pareizi: *no ateljē un pasūtītāja materiāla*).

Pie latviešu valodas normu neievērotājiem pieder arī A. Upīša Latvijas PSR Valsts Akadēmiskais drāmas teātris. Šā teātra ēkā pie biļešu kases lodziņa lasāms: *Izrāžu sākumi* (pareizi: *Izrāžu sākums*).

Piemiņas plāksnē pie nama Tallinas un Vārnu ielas stūrī rakstīts, ka revolucionārs Eižens Bergs, kas dzīvojis šai namā, ir viens no 26. (ar punktu!) Baku nošautajiem tautas komisāriem.

Vārds nav tikai tukša skaņa. Vārds ir tilts no cilvēka uz cilvēku. Tas var mūs gan iepriecināt, gan arī kaitināt. Rīgas ielās it īpaši kaitina nelatviskie vārdu sakopojumi *sakņu-augļu bāze, aizkaru-veļas darbnīca, telefona-telegrāfa centrāle, specializētā remontu-celtniecības pārvalde* u. c. (defises vietā vajadzētu un). Ar bezjēdzīgiem vārdu savienojumiem izceļas daudzi firmu nosaukumi: *Apģērbu individuālās šūšanas un re-*

monta ražošanas apvienība «Siluets», Trikotāžas individuālās šūšanas un adīšanas ražošanas apvienība «Trikotāža», Apavu remonta un individuālo apavu izgatavošanas ražošanas apvienība «Rīgas apavi». Turklāt apģērbus un apavus labo, nevis remontē.

Šie piemēri liecina, ka par valodas kultūru jārūpējas vairāk — diendienā.

R. AUGSTKALNE

VĒLREIZ PAR ITĀĻIEM UN ITĀLIEŠIEM

A. Bojāte «Latviešu valodas kultūras jautājumu» 7. laidienā (1971) iebilda pret to, ka mūsdienu Itālijas iedzīvotāju apzīmēšanai līdzās vārdam *itālietis* par pareizu būtu atzīstams arī vārds *itālis* (sk. arī rakstu «Latviešu valodas kultūras jautājumu» 2. laidienā, 1966, 91. lpp.). Ir pagājuši vairāki gadi, bet jautājums joprojām nav uzskatāms par atrisinātu.

Vārdu *itālis* mūsdienu Itālijas iedzīvotāja nozīmē dzirdam ļoti bieži — *itāļu filma*, *itāļu režisors*, *itāļu laikraksts*, un tā šo vārdu lietojuši un lieto arī daudzi latviešu rakstnieki un literatūrkritiķi — Ē. Ādamsons, A. Austriņš, P. Baugis, V. Bērce, M. Birze, E. Damburs, Ž. Grīva, V. Lāms, L. Laicens, J. Niedre, Rainis, Z. Skujiņš, J. Sudrabkalns, A. Upīts, O. Vācietis, E. Vēveris, P. Vīlipsis, Ē. Vilks, P. Zeile u. c. Tātad šāds vārda *itālis* lietojums latviešu valodā ir fakts, ko nevar ignorēt.

Turklāt vārda *itālis* lietojumu šādā nozīmē balsta vairāki citi gadījumi, kur formu ar *-ietis* nomainījusi

īsāka forma. Piemēram, P. Šmits savā 1934. gadā izdotajā grāmatā «Ievads valodniecībā» paralēli lietojis vārdus *albānieši* un *albāņi*, *arābieši* un *arābi*, *armēnieši* un *armēņi*, *irānieši* un *irāņi*, *japānieši* un *japāņi*, bet mūsu dienās tiek lietoti tikai īsākie vārdi. Tai pašā grāmatā lietotas tikai formas *abesīnieši*, *afganieši*, *portugālieši*, *skandināvieši*, kuru vietā mūsu dienās stājušās formas *abesīņi*, *afgāņi*, *portugāļi*, *skandināvi*. Mūsdienās vēl vērojamas svārstības vārdu *spānis* un *spānietis*, *moldāvs* un *moldāvietis* rakstībā, bet arī šais gadījumos nākotne, šķiet, pieder īsākajiem vārdiem.

Arī mūsu kaimiņu — lietuviešu valodā mūsdienu Itālijas iedzīvotāju apzīmē ar vārdu *italas*.

Par itāļiem latviešu valodā līdz šim oficiāli atļauts saukt tikai Itālijas senos iedzīvotājus — latīņus, oskus, umbrus un citus. Taču par tiem tiek runāts ārkārtīgi reti, tāpēc nebūtu pareizi to apzīmēšanai lietot ērtāko, īsāko vārdu — *itālis*, kas jau plaši ieviesies mūsdienu Itālijas iedzīvotāja apzīmēšanai.

J. UPITIS

SKRĪVERIEŠU IZLOKSNES PĒDAS ANDREJA UPĪŠA DARBOS

Zinātniskajā literatūrā jautājums par dzimtā Skrīveru pagasta izloksni Andreja Upīša darbos ir pavisam maz pētīts. To darījusi vienīgi M. Saule-Sleine divos apcerējumos. Rakstā «Andreja Upīša valoda romānā «Zaļā zeme»» viņa izloksnes leksiku aplūkojusi konceptīvā apakšnodaļā, kur secināts: «No skrīveriešu izloksnes romāna «Zaļā zeme» valodā pēdu maz.»¹ Apjomīgajā rakstā «Daži vērojumi par valodu un stilu Andreja Upīša romānā «Plaisa mākoņos»» autore izloksnei pieskārusies tikai garāmejojot un tomēr konstatējusi: «Romāna leksikā, autora stāstījuma valodā pamanām nedaudzas izlokšņu formas, kas raksturīgas arī skrīveriešu izloksnei.»²

Pati nebūdamā skrīveriete, toties konsultējoties ar rakstnieku un izmantojot viņa paskaidrojumus, M. Saule-Sleine pirmā aizsākusi izloksnes pētīšanu abos lielajos romānos. Žēl tikai, ka ne viņa pati, ne citi valodnieki šajā virzienā vairs nav darbojušies.

Dažādu sociālekonomisku apstākļu ietekmē, kā arī attīstoties tautas kultūrai, skrīveriešu izloksne savu relatīvo patstāvību jau sen zaudējusi. Materiālu vākšana kādreizējā pagastā tagad maz vairs ko dotu.

¹ «LPSR ZA Vēstis», 1947, № 5, 46. lpp.

² Tautas rakstnieka Andreja Upīša 75 gadi. R., 1952, 418. lpp.

Tāpēc izloksnes pētīšanai Andreja Upiša darbos ir jo svarīga nozīme.

Jau pirms gadiem piecdesmit, kad filoloģe A. Āboliņa izstrādāja Skrīveru izloksnes aprakstu, viņai vajadzēja sākt publikāciju ar aizbildinājumu: «Skrīveru pagasts tuvu Rīgai, kāpēc arī izloksnes īpatnības lielā mērā zudušas. Katrs skrīverietis, arī gados vecs, prot runāt rakstu valodā un tikai neapzinīgi izrunā vārdus, retāki veselus teikumus Skrīveru pagastam raksturīgā izloksnē.»³

Protams, ar Rīgas tuvumu vien nevar izskaidrot izloksnes īpatnību zušanu. Šim procesam ir daudzi cēloņi.

Vēl 19. gadsimta vidū Skrīveru pagastā, kas aptvēra Skrīveru muižas, Zalapmuižas un Vinterfeldes teritoriju, tīrā izloksnē runāja vismaz 1500 iedzīvotāju, bet drīz vien, izmantojot pārvietošanās tiesības un meklējot labākus darba apstākļus, daudzi kalpi un citi bezzemnieki aizplūda uz pilsētām, it īpaši uz Rīgu, un to vietā pagastā ienāca ļaudis no attālākiem apvidiem. Izloksnes sajaukšanās turpinājās vēl straujāk, kad 1861. gadā atklāja Rīgas—Daugavpils dzelzceļa līniju līdz ar plašo Skrīveru staciju. Pakāpeniski pie stacijas izauga miestīņš, kur gadsimtu mijā bija jau ap 1000 iedzīvotāju, no tiem laba tiesa ienācēju. Miestīņā un tā apkārtnē tika atvērti vairāki veikali, kā arī sāka darboties dzirnavas un citi rūpniecības uzņēmumi, kur plecu pie pleca strādāja atšķirīgu izlokšņu runātāji. Tādējādi skrīveriešu izloksnes zušanu ievērojami paātrināja kapitālisma uzplaukums.

Skrīveru pagasta savdabība bija tā, ka 19. gadsimtā

---

³ Āboliņa A. Skrīveru pagasta izloksne. — Filologu biedrības Raksti. VIII. R., 1928, 98. lpp.

tur organizēti sāka nometināt Volgas vāciešus. To skaits kopā ar Glāžšķūņu stikla fabrikā nodarbinātajiem, kā arī individuāli ieceļojušiem vāciešiem sasniedza vairākus simtus. Pagastā visus vāciešus bez izšķirības sauca par *kōlnistiem** (kolonistiem). Tie attēloti arī Andreja Upīša romānā «Zaļā zeme» un citos darbos. Taču šo ienācēju vācu valodas un kroplīgās latviskās runas ietekme uz skrīveriešu izloksni un rakstnieka valodu nav pētīta.

Svarīga nozīme izloksnes izskaušanā bija arī skolai. Sava mūža pēdējā publikācijā rakstnieks par to zīmīgi izsakās: «Visi pagasti ap Skrīveriem (Krape, Jumprava, Aizkraukle, Koknese) runā katrs savā īpašā «valodā» (izloksnē). Aizkraukliešu gari pastieptās vārdu galotnes bij skrīveriešu nebeidzamā izsmiekla baudījums. Ja gribēja labi stipri nolamāt kaimiņu, tad tikai vajadzēja nosaukt to par aizkrauklieti. Tā gari pastieptais akcents likās nesamaksājami jocīgs. Sava paša «mun», «dors», «ciers» u. c. likās visjaukākā valoda. Manā laikā, ap pagastskolas gadiem, mēs, jaunieši, no tās tomēr ātri tikām vaļā.»⁴

Tāpat kā skola, arī laikraksti, žurnāli, grāmatas sekmeņa literārās («grāmatu») valodas apgūšanu, un tikai atsevišķi mazskoloti vecākās paaudzes skrīverieši aiz paraduma iepina savā runā izloksnes vārdus vai pat, kā jau pasākuši, runāja izloksnē. Tādējādi dažs no viņiem iemantoja tīri anekdotisku slavu.

Tā, piemēram, kad skolas pārzinis Jānis Purapuķe stacijas eglēs 1890. gados bija sācis rīkot bērnu svēt-

---

* Piezīme. Ar gravi (·) apzīmētos patskaņus izrunā pusgari.

⁴ Upīts A. Cīņas reālisma sēklas izaugsme sīkstās vārputnes velēnās. — «Karogs», 1970, № 12, 113. lpp.

kus ar grandiozu uguņošanu un daudzkrāsainu raķešu laišanu, to visu no savu Kļaucānu pakalna noskatījies taupīgais saimnieks Gulbis un izsaucies: «*Ōk, neūdiņ, neūdiņ, kēs tur spērdēs!*» Tāpat arī tad, kad Skrīveru labdarības biedriba vēl cara laikos izrādīja Raiņa «Zelta zirgu», karaļa lomu literārajā valodā — tāpat kā pārējie aktieri — itin labi tēlojis namdaris Kārlis Tomsons. Taču, ieraugot atmodināto Saulcerīti, viņš uztraukumā uzrunājis to īstā skrīveriešu izloksnē: «*Mūna mēitiņa!*» — ar tik platu *ę*, ka uzruna skanējusi gluži kā «muna maitiņa». Šādus izteicienus kā savas izloksnes smejamus paraugus skrīverieši mēdza atkārtot vēl ilgi pēc tam, kad to pirmie lietotāji jau sen bija aizgājuši pie tēviem.

Andreju Upīti var uzskatīt par vienīgo latviešu rakstnieku, kas pagātnes kolorītu daiļdarbos iezīmējis ne tikai ar izloksnes leksiku, bet arī ar paplašiem izteikumiem par izloksnēm pašām, to īpatnībām un atšķirībām. Tas izpaužas, piemēram, ratu meistara Ansonu Mārtiņa valodā romānā «Zaļā zeme» un rakstnieka piebildē par Dīvajas (tas ir, Skrīveru) izloksni: «*Viņš [Ansonu Mārtiņš] sacīja man . . ., nevis mun, kā tas skanēja dīvajiešu valodā. Bez viņa tā te vēl prata tikai bijušais pagastskrīveris Suntužu Bērziņš un tad tie, kas ienākuši no pāliešiem [krapiešiem] vai junkuriešiem [jumpraviešiem]*» (22. lpp.; šeit un citur rakstā citēti grāmatu pirmizdevumi). Turpretī kādā citā reizē, kad meistars ir iebaudījis groku, viņa valoda mainās: «*Mēle palikusi pavisam mīksta un metās, kā par brīnumu, Ansonu Mārtiņš nu runāja skaidri dīvajiski, tāpat kā tie citi, visus smalkumus bij aizmirsis*» (158. lpp.). Vārētu pieminēt, ka Ansonu Mārtiņa prototips dzīvē

mēdza palepoties ar daudzu izlokšņu prašanu, apgalvo-
dams, ka protot sešas valodas, tikai visas latviski . . .

Romānā «Zaļā zeme» ir arī tādas epizodes, kur la-
sām, kā izloknsni nicinoši vērtē kaimiņu pagasta ļaudis.
Tur, piemēram, rājas «tajā gari pastieptajā aizlakstiešu
[aizkraukliešu] izlokšnē, par ko dīvajieši tā zobojās»
(442. lpp.). Citur tiek izteikts šāds vērtējums: «Pret
Annu viņai bija sevišķs zobs jau tāpēc, ka no dīvajie-
šiem, kuri pēc aizlakstiešu domām visi . . runāja tik
neglītā izlokšnē» (358. lpp.).

Andreja Upīša darbos ir sastopama laba tiesa izlok-
snes vārdu. Svarīgi būtu rakstnieka daiļradē pētnieciski
noskaidrot visu izlokšnes leksiku, jo tad varētu kon-
krētāk spriest par viņa valodniecisko ieguldījumu un
mākslinieciskajiem nolūkiem. Šis raksts, kurā izlokšnes
lietojumu bijis iespējams apskatīt tikai virspusīgi, var-
būt rosinās speciālistus pievērsties dziļākai analīzei.

Izlokšnes leksiku Andreja Upīša darbos, šķiet, izdo-
tos pareizi konstatēt tad, ja tiktu radīta vēlamā skaid-
rība un noteiktība pašā izlokšnes vārdu, apvidvārdu un
dialektismu izpratnē, runājot tieši par rakstnieku va-
lodu. Lai gan šie jēdzieni ir cieši radniecīgi, satura
ziņā tie tomēr atšķiras. Pašreiz tos mēdz uzskatīt par
sinonīmiem vai arī diezgan nediferencēti lieto dažādu
vārdu kategoriju apzīmēšanai.

Latviešu valodā ir tikai 3 dialekti, bet vairāk nekā
500 izlokšņu. Daļa vārdu sastopama tikai vienā izlok-
snē, daļa — veselā apvidū vai pat visā dialektā. Tāpēc,
pētījot rakstnieku valodu, diezin vai pareizi būtu runāt
tikai par dialektismiem tajā. Tāpat bez iebildumiem
nav pieņemams V. Valeiņa apgalvojums: «Dialek-
tismi . . . neietveras arī literārās valodas leksikā. Tie ir
it kā lieki dubultnieki blakus jau esošiem literāriem

vārdiem.»⁵ Liekas gan, ka te dialektismos ir saplūdināti atšķirīgi jēdzieni, bet pati literārā valoda uzlūkota par kaut ko pabeigtu. Taču valoda attīstās un bagātinās, uzņemot sevī arī noderīgus izlokšņu vārdus.

Šī raksta uzdevums nav noskaidrot, kādi Andreja Upīša dzimtās izlokšnes vārdi no viņa darbiem ir ienākuši literārajā valodā. Tā kā latviešu rakstnieku, vismaz Andreja Upīša valodas pētīšana ir tikai aizsākta, tad šobrīd to neviens nevar droši pateikt. Arī jautājums par «liekajiem dubultniekiem» nav tik elementāri atrisināms, jo tad varētu izrādīties, ka «lieki» ir visi sinonīmi. Pašlaik iespējams gan uzrādīt dažus vārdus, kas literārajā valodā nav ienākuši. Piemēram, ir tādi vispārpazīstami vārdi kā *ragavas* un *baļķu raga-
viņas*. Tieši žēl, ka līdzās tiem no rakstnieka darbos lietotajiem izlokšnes vārdiem literārajā valodā nav ieviesti vārdi *raktenes* (senāka tipa ragavas, kuru sliecēm izmantoti ar visu sakni izrakti piemēroti koki) un *šļūkas* (speciāls termins, nevis aprakstošs baļķu raga-
viņu apzīmējums).

Pagaidām nevaram apgalvot, ka izlokšnes vārdus rakstnieks lietojis apzināti, lai papildinātu ar tiem literāro valodu. No nedaudzajiem pētījumiem redzams gan, ka izlokšne rakstniekam bijusi noderīga, lai reālistiski patiesi attēlotu pagātnes ainas. Viņš, piemēram, tik konsekventi lietojis dzimtajā izlokšnē sastopamos nosaukumus *baltais elksnis* un *melnais elksnis*, ka retie izņēmumi šķiet vienīgi nepamanītas iespiedumklūdas, jo forma *alksnis* Skrīveros agrāk tiešām nemaz nebija pazīstama. Šo *elksni*, kas patiesībā ir apvidvārds, Andreja Upīša valodas vēlākie labotāji nav aiztikuši,

---

⁵ Valeinis V. Poētika. R., 1961, 173. lpp.

toties vairākus citus vārdus, laikam uzskatīdami tos par nepareiziem vai neizprazdami to jēgu, pārveidojuši. Minēsim piemēru.

Kā zināms, romāns «Jauni avoti» iznācis daudzos iespaidumos. Grāmatas 1910. gada izdevuma 16. lappusē ir šāda frāze: «Māte *svēši* nopūšas un ar priekšauta stūri izberzē acis.» Turpat 165. lappusē lasām: «Zetiņa . . sēd pie galda. Priekšā viņai dziesmu grāmata. . . Krūtis uz *svēši* saliktām rokām uzspiedusi, viņa nepaceļ acu no grāmatas.» Tādā pašā veidā *svēši* saglabāts arī 1923. gada izdevumā. Jāsaka, rakstnieks pareizi saklausījis savā izloksnē adverbu *svēši* (ar nozīmi 'svēti') un tā atšķirību no kopīgās izcelsmes adjektīva *svēts*. Par to liecina kaut vai rindas «Jaunu avotu» 1910. gada izdevuma 54. lappusē: «Tēvs neliekas protam. Apspiež sevī sacēlušos *svēto* niknumu, griežas atpakaļ.»

Atšķirot Kopotu rakstu ceturto sējumu (1947), kur atrodams arī romāns «Jauni avoti», redzam, ka 301. un 445. lappusē vārdam *svēši* ir noņemta garumzīme un tādējādi tas pārveidots par *sveši*. Tāda pati rakstība ir arī daudz vēlāk izdotās grāmatas «Robežnieki» (1965) 235. un 345. lappusē. Taču vārds *sveši* kontekstā nepavisam neiederas.

Pilnīgi pareizais un labskanīgais skrīveriešu izloksnē sastopamais *svēši* pazīstams arī Druvienā, un J. Poruks to izmantojis savos darbos. Savā ziņā pamācošs ir K. Egles izteiktais pārmetums: «Poruka nepazinēji un nepārzinātāji parasti klūp pie tāda vārda kā *svēši*, pārtaisīdami to par *svēti*, *vēsi* vai *sveši* u. tml.»⁶

---

⁶ Egle K. Par rakstnieku darbu labošanu. — «Latvju Mēnešraksts», 1944, № 1, 73. lpp.

Gandrīz tas pats ar šo vārdu noticis Andreja Upīša darbos.

Gadās ieraudzīt arī citādas aplanības skrīveriešu izlokšnes vārdu rakstībā: nav labots tas, kas noteikti būtu labojams. Tā, piemēram, Andreja Upīša romānā «Pirmā nakts» (1937) ir šāds teikums: «Loks [zirgam] uz kakla, aizlauzts, auklu notīts, linu apauši, atsejas pakulām un lūkiem vītas, sakām no aizplēstās ilkss salmu kušķis palīdis laukā» (25. lpp.). Apvidvārds *atsejas* te iespiests pareizi, turpretī nav saprotams vārds *ilkss*. Kāda gan zirga sakām ir ilkss, un kā no tās varētu līst ārā salmi? Taču tā rakstīts visos romāna iespiedumos, arī Kopotu rakstu 10. sējuma 27. lappusē. Liekas gan, ka te palikusi neizlabota tipogrāfijas kļūda, jo manuskriptā autoram taču būs bijis ierakstīts Skrīveros pazīstamais apvidvārds *silks* (citās izlokšnēs šo garkūļu salmiem pildīto saku sastāvdaļu sauc — *silksnis*, *silksne* utt.). Sava veida apstiprinājums vārdam «*silks*» atrodams J. Jaunsudrabiņa triloģijā «Aija»: «...no saku silkses līda laukā salmi.»⁷

Romānā «Pirmā nakts» (kas vēlāk kļuva par tetraloģijas «Laikmetu griežos» sastāvdaļu) *ilkss* vārds nav aizmirsts, vai nu neizprotot tā nozīmi, vai arī uzlūkojot to par tādu pašu vārdu, kāds lasāms iepriekš: «No vienas vietas mētājās mieti, bomji, sviras un salauzta *ilksis*.» Taču šajā teikumā vārdam *ilksis* nepārprotami ir tā īstā nozīme.

Šie atsevišķie gadījumi rāda, kas dažkārt var notikt ar apvidvārdiem un izlokšnes vārdiem. Pēc tā, cik izdevies salīdzināt rakstību, ir konstatējams, ka šie vārdi bez īpašas nepieciešamības un pat bez autora ziņas

---

⁷ Jaunsudrabiņš J. Raksti, 3. sēj. R., 1927, 279. lpp.

Kopotu rakstu 22 sējumos stipri vien ir izskausti. Te nu der atcerēties, ka Andrejam Upītim, vienam pašam nedaudzu gadu laikā sagatavojot šo milzīgo izdevumu, nebija iespējams iedziļināties detaļās. Lielā mērā vajadzēja paļauties uz redaktoriem un korektoriem. Vēlāk gan rakstnieks to, ka viņš aiz nevalas tekstoloģisko pusī ievērojis pārāk maz, atzina par savu kļūdu.

Lai jaunu kopotu rakstu izdevumā neatkārtotos agrāk pieļautās kļūdas, noteikti jāpārbauda un jāsalīdzina visi Andreja Upīša darbi. Tam ir vajadzīgs ilgs un rūpīgs darbs. Tomēr par tā sākšanu vēl netiek domāts. Tādējādi stipri jāšaubās, vai tiks realizēts valdības lēmums, ar kuru uzdots sagatavot Andreja Upīša kopotu rakstu jaunu izdevumu un pirmos sējumus laist klajā uz rakstnieka simto dzimšanas dienu⁸ — 1977. gada 4. decembri.

Kā jau minēts, abos pēdējos Andreja Upīša romānos izloksnes pēdas sastopamas mazā mērā. Lai gan šo secinājumu var apstrīdēt, lietderīgi būtu apstāties pie cita darba, kas pētnieku interesi vēl nemaz nav saistījis. Tas ir jaunatnes stāsts «Pa Lauča pēdām» (1926), kurā iezīmējas autobiogrāfisks pamats. Var pat sacīt, ka attēlotais skolas zēns Andris un viņa tēvs Mārtiņš ir autors pats ar savu tēvu. Sižets veidots gaužām vienkāršs: tēvs ar dēlu dodas meklēt nozagto zirgu, pēc visādiem piedzīvojumiem to atrod un pārved mājās. Arī stāsta norises laiks nosakāms diezgan precīzi. Skolēni raksta uz tāfelēm ar grifelēm, skolā strādā viens pats skolotājs ar palīgu. Mājās Andris lasa tulkoto vācu romānu «Fricis Reinharde», bet tas, kā zināms, atsevišķās trīs daļās iznāca 19. gadsimta 80. gados

---

⁸ «Cīņa», 1971, 5. febr.

un drīz tika pilnīgi aizmirsts. Beidzot zirga meklēšanā piedalās arī uradņiki. Viss rāda, ka notēlots paša autora skolas laiks — 19. gadsimta 80. un 90. gadi.

Stāstā «Pa Lauča pēdām» lietoti gandrīz tikai faktiski eksistējoši vietvārdi. Jau pašā sākumā tie precīzi apzīmē skolas atrašanās vietu, un pēc tiem nemaldīgi var sekot Andra gājienam no skolas uz māju: vispirms pa taciņu gar veco smēdi, tad pa baznīcas ceļu, pāri Pulksteņupes tiltam, cauri stacijas miestīņam, gar muižas mežu Bundzi, zemnieku mājām Ogleniekiem, Robežiem, Jaunajiem Veģiem. Vietvārdi parādās tik pareizā secībā, ka liekas, rakstnieks stāstā no jauna izstaigājis bērībā neskaitāmas reizes ieto ceļu un vērojis toreizējās ainavas.

No reālās dzīves ņemtie vietvārdi, bez šaubām, izdevīgi papildina to īstenības ainu, ko rakstnieks veidojis ar izloksnes leksikas palīdzību. Jāsaka gan, ka vietvārdi nav vienkārši nokopēti, bet lietoti ar gudru ziņu. Tā, piemēram, Andra istā dzīves vieta Jauno Veģu Jaunā māja jeb Vilku Dobes nosaukta izdomātā vārdā — par Vilkačiem un zirgs Laucis tiek atrasts vecā, pamestā ķieģeļceplī, kurš savā laikā bijis kaimiņu pagastā Aizkrauklē un kura tuvākās apkārtnes vietas apzīmē turienes vietvārdi, taču stāstā šīs vietas ir pārceltas tālu aiz Daugavas Kurzemes pusē.

Reizēm gan vietvārdiem Andreja Upīša darbos nav nekādas īpašas nozīmes un tie ir izdomāti. Citreiz līdzās izdomātiem vārdiem rakstnieks min kādu konkrēti zināmu vārdu, lai piesaistītu darbību noteiktai vietai. Šāds interesants paņēmieni izmantots, piemēram, vēsturiskajā romānā «Pirmā nakts», kur ekspozīcijā vairākkārt parādās vietvārdi *Ķisums*, *Ķisuma grava*, *Ķisuma tilts*. Šīs no autora dzimtā pagasta ņem-

tās vietas atrodas cieši līdzās Skrīveru muižai, un autors tādējādi licis nojaust, ka šī ir tā pati romānā tēlotā Atradze, kur risināsies daudzi turpmākie notikumi. Starp citu, Ķīsuma grava un Ķīsuma upe uzrādītas jau vecākajās Vidzemes kartēs, un šie nosaukumi joprojām ir dzīvi. J. Endzelīna vietvārdu krājumā tie tomēr ienākuši nevis no šī romāna vai no Andreja Upīša autobiogrāfijas (1923), bet gan no citiem avotiem. Jaunā paaudze šos vēsturiskos nosaukumus gan sāk aizmirst, un pat rajona laikraksts *Ķīsuma gravas* vietā aplam lieto vārdu *Ziedugravas*⁹, lai gan tas ir kāda naidīga vīra 30. gados gravas malā uzceltas vassarnīcas nosaukums.

Andreja Upīša valoda bieži ir cildināta, bet vai ir padomāts par tās pirmavotu? Parasti aizmirst vecāku, ģimenes, tuvākās apkārtnes paliekošo ievirzi bērņībā. Tēvs Mārtiņš Upītis (1843—1923) un māte Māre (apm. 1851—1935) bija dzimti skrīverieši un visu mūžu nodzīvoja vienā pagastā. Skolu viņi nebija apmeklējuši, tomēr lasīt prata. Runā līdz mūža beigām abi saglabāja izloksnes īpatnības. Skaidrs, ka arī dēls Andrejs runāt mācījās savu vecāku izloksnē, bet paaugdamies nemitīgi un visdažādākajā veidā paplašināja mantoto vārdu krājumu no kopīgā tautas valodas pūra.

Kā jau minēts, izloksnē rakstnieks vairs nav runājis kopš skolas laikiem. Pat viņa pirmajos daiļdarbos izloksnes vārdu un pazīmju ir mazāk, nekā varētu gaidīt. Turpretī pēc daudziem darba gadiem uzrakstītajā lielajā stāstā «Pa Lauča pēdām» pagātnes ainas parādītas viena — Skrīveru pagasta ietvaros, lielā mērā izmantojot turienes vietvārdus un izloksnes vārdus.

⁹ «Komunisma Uzvara», 1974, 14. febr.

Gribētos saukt šo stāstu par izņēmumu pārējo daiļdarbu vidū, jo tas pats laikmets un laudis zināmā mērā tēloti arī vēlākajos romānos «Vecas ēnas» un «Zaļā zeme», tikai gluži citādiem līdzekļiem.

Daiļdarbā izloksnes formas netiek parādītas tām specifiskajā transkripcijā. Tas nozīmē, ka izloksnes leksika rakstības ziņā pieskaņota vispārīgajām normām un ir, tā sakot, jau literarizēta.

No stāsta «Pa Lauča pēdām» sniegsim nepilnīgu skrīveriešu izloksnes vārdu sarakstu (vārdi ir minēti alfabētiskā secībā un izcelti kursīvā, iekavās norādot attiecīgo lappusi un vajadzības gadījumā arī atbilstošo literārās valodas apzīmējumu):

- «es jau biju *atkēries*» (15.; apķēries, sapratis);
- «kājas pie ugunscura *atsautēt*» (33.; atkausēt, atsil-dīt. J. Endzelīns nav reģistrējis ne šo nozīmi, ne arī devis kādu literāru piemēru);
- «*balsnija* pagalma kupenas» (13.);
- «Laucis .. *burbuļināja* miltūdenī» (10.);
- «arī mazo *cirveli*» (19.; cirvīti);
- «pret cietu *kruvešu činkuru*» (20.; kruveši — uz ceļa nelīdzeni sasaluši dubļi, ledus vai sniegs; činkurs — vaļējs šāda sasaluma gabals);
- «grauza *dābola* kacenus» (10.);
- «no lopu *dzirdāmo* trauku skābenās smakas» (25.; dzirdināmo trauku);
- «[zirgs] *grudzinādams* sprauks purnu .. spraugā» (16.; bubinādams. J. Endzelīns no A. Upīša darbiem reģistrējis vārdu *grudzināt* ar citu nozīmi — 'glai-mīgi, lišķīgi smieties');
- «nekaltās ragavu *laužņas*» (16.; bet 20. citādi: «Ve-cajām ragavu *lūžņām*». Daudzskaitlinieki, nozīmē: grabažas);

«Šur tur mētājās .. *našļu* posmi» (42.; ašķu, mel-
dru);

«*Vecs, nopluskājies runcis*» (70.; nopinkājies);

«tik ilgi *notērgojām*» (18.; nopļāpājām);

«Suns, saitē piesiets, vēl *ņerīdamies* kārpījās» (60.;
ņurdēdams);

«*Raktenes* ... pasitās pret celmu» (69.; sk. paskaid-
rojumu šī raksta 46. lpp.);

«*saltumu* salaižot» (26.);

«*seķainiem* bērzu stumbriem» (7.; svītrainiem.);

«ar vienu roku [zirga] *skosā*» (75.; kosā. J. Endze-
līns *skosu* reģistrējis romānā «Laikmetu griežos»);

«*Acu skropstēs* piesalušas nepatīkamas *čeiņas* lāste-
kas» (7.; skropstās; lipīgas);

«*Slienās* .. *ļempatām*» (58.; siekalas .. šļakatām);

«[niedrājā] starp tumšajiem *stumbrājiem*» (48.; stub-
lājiem);

«*zirgs* .. *sprausloja*» (31.; sprauslāja);

«*Ragavām* piekabinātas *šļūkas*» (4.; sk. šī raksta
46. lpp.);

«*apgāzis* vezumu *šūti*» (36.; ziemas ceļā izbraukta,
izsista, noslidināta vieta);

«*Logs* jau manāmi *zilgsnija*» (18.).

Stāstā sastopamas arī skrīveriešiem raksturīgas
vārdkopas, piemēram:

«*No tāda man nebij nekāda laba*» (42.; nekāda la-
buma);

«*pa lielākam gabalam* .. pamanījām skaidri» (20.;
pēc lielākiem ceļa gabaliem);

«*Lieliem laikiem* es arī gāju» (65.; ilgu laiku);

«*Ij neatmetušies*» (36.; pat neapstājušies);

«*Nekaunīgi palikuši pārlietām*» (26.);

«Es sēdēju aiz galda sapūties» (71.; apvainojies);
«locekļi kā bez valdas» (61.; locekļus nevarēja valdīt).

Zīmīgi, ka stāstā «Pa Lauča pēdām» neviena persona nerunā izloksnē, pat nemēdz lietot atsevišķus tai raksturīgus vārdus. Dzimtā Skrīveru pagasta izloksnes leksika sastopama tieši paša rakstnieka valodā un visādā ziņā ir ļoti noderīga kā raksturošanas un tipizācijas līdzeklis.

Lai varētu izdarīt nekļūdīgus teorētiskus secinājumus, skrīveriešu izloksne Andreja Upīša valodā būtu rūpīgi jāizpētī itin visos rakstnieka darbos.

KAD AIZMUGURE IR NEVIETĀ

Pēdējā laikā kā runā, tā rakstos vērojama vārda *aizmugure* leksiskās nozīmes pārmērīga paplašināšana. Līdzās šā vārda sen pazīstamajām nozīmēm runātāji sākuši to nepamatoti lietot citu vārdu vietā.

Atvasinātā lietvārda *aizmugure* leksiskā nozīme veidojas no prievārda *aiz* un lietvārda *mugura* nozīmēm¹, proti, *aizmugure* ir 'vieta, apkārtnē, kas atrodas aiz muguras (cilvēkam, dzīvniekam), mugurpuse', piemēram:

Kad iet pa rasu, aizmugurē paliek tumša, valga sliede... (Ē. Vilks); *Aizmugurē mīksti iežļakstējās pa dubļiem ripojošie rati* (A. Brodele); *sasiet aizmugurē priekšautu.*

Šī pati nozīme variējas dažādos lietojumos. Pirmkārt, *aizmugure* ir 'kādas ļaužu vai dzīvnieku grupas, kopas beigas', t. i., 'vieta, vide, kas atrodas citiem (vai rākumam) aiz muguras', piemēram:

Tad pāri visai zālei no aizmugures atskan sauciens... (I. Indrāne); *atvirzīt ļaužu pūļa aizmugurē; iet grupas aizmugurē.*

¹ Sk. «Latviešu literārās valodas vārdnīca», 1. sēj. R., 1972, 90. un 91. lpp.

Otrkārt, aizmugure ir 'vieta aiz kustībā esoša vai noteiktā virzienā orientēta satiksmes līdzekļa'. Šī nozīmes nianse izriet no iepriekšējā lietojuma, jo šeit *aizmugure* laikam gan jāsaprot no satiksmes līdzekli esošo cilvēku, nevis no paša satiksmes līdzekļa pozīcijas. Tātad, tāpat kā iepriekšējā nozīmē, aizmugure ir 'vieta priekšējiem aiz muguras'. Ieskatam salīdzināsim piemērus:

Mēs braucām ar lielu ātrumu, aiz muguras palika ciemi, meži, lauki...; Velosipēdists netika citiem līdz un palika aizmugurē; Mūsu mašīna izrāvās priekšā, un aizmugurē palikušie arvien vairāk attālinājās.

Treškārt, vārdu *aizmugure* var lietot, runājot par priekšmetiem, kam ir mugura, mugurpuse, piemēram, skapim, atzveltnes krēslam. Var teikt, piemēram, *skapja aizmugures dēļi; paslēpties aiz [atzveltnes] krēsla aizmugures.*

No minētās galvenās nozīmes ir veidojušās divas pārnestās nozīmes: aizmugure ir 1) 'teritorija, kas atrodas aiz frontes līnijas, t. i., karaspēkam aiz muguras', piemēram, *pretinieka aizmugure; atrasties dziļā aizmugurē*; 2) 'labvēļi, kas palīdz, atbalsta', t. i., it kā stāv aiz muguras, gatavi steigties palīgā.

Pieminama arī sporta terminoloģijā lietojamā nozīme — 'stāvoklis sporta spēlē, kad spēlētājs atrodas vietā, ko nepieļauj noteikumi, un kad spēle tāpēc pārtraucama'.

Vārdu *aizmugure* nevajadzētu lietot, runājot par vietu, kas atrodas kādā telpā vistālāk, otrā galā, ja skatāmies no priekšplāna, piemēram, *zāles aizmugure, skatuves aizmugure, sēdēt klases aizmugurē* u. tml. Šajos gadījumos parastāks ir vārds *beigas* vai *di-*

bens (ja ir runa par telpas dziļumu): *zāles beigās*, *skatuves dibens* (turpretī *skatuves aizmugure* ir aizkulisēs), *sēdēt klases beigās*.

Pēdējā laikā izplatās vārda *aizmugure* lietojums vārdu *pakaļa* un *pakaļdaļa* vietā. Vārda *pakaļa* degra-dēšana nav pamatota. Nav noliedzamas un skaužamas vārda leksiskās nozīmes, kas valodā ir senas un pro-duk-tīvas. Vārds *pakaļa* kā dzīvnieku, satiksmes līdzekļu un citu priekšmetu pakaļējās daļas apzīmējums ir lite-rārs un pietiekami izplatīts, lai nemeklētu šim vārdam eifēmismus. Mūsu valodā ir tādi seni salikteņi un vārd-kopas kā *pakaļgals*, *pakaļkājas*, *ratu pakaļa* u. tml. To vietā nevar lietot *aizmugures gals*, *aizmugures kājas*, *ratu aizmugure*, kaut gan šāda ru-nātāju tieksme ir vērojama. Tieksme izvairīties no vārda *pakaļa* visvairāk izpaužas tad, kad runājam par satiksmes līdzekļiem, taču ne tramvajam, ne vilcienam, ne autobusam nav muguras, bet gan ir priekša un pa-kaļa. Tātad jāsaka nevis *aizmugures* (vai *aizmugurē-jais*) *vagons*, *aizmugures* (vai *aizmugurējās*) *durvis*, bet gan *pakaļējais* (vai *pēdējais*) *vagons*, *pa-kaļdurvis* (vai *pakaļējās durvis*). Pareizi ir sacīt *autobusā apsēdos aizmugurē* (t. i., 'citiem aiz mu-guras'), bet nevar teikt *autobusā apsēdos aizmugures sēdekli*, jo autobusa *aizmugure* varētu būt tikai vieta ārpus autobusa — autobusam aiz muguras, nevis auto-busa pakaļgalā.

TERMINOLOĢIJA

V. SKUJIŅA

LIKUMĪBU PRETDARBĪBA TERMINOLOĢISKĀS LEKSIKĀS ATTĪSTĪBĀ

Rakstā aplūkoti objektīvie apstākļi, kas apgrūtina terminoloģijas veidotāju un valodas kopēju darbu un kavē stabilas, noteiktas terminu sistēmas izveidošanu. Galvenie no šiem apstākļiem ir dažādu intralingvistisku, interlingvistisku un ekstralingvistisku faktoru un likumību darbība, pretdarbība un mijiedarbība, kas nepārtraukti ietekmē gan visas leksiskās sistēmas, gan jo sevišķi zinātniskās terminoloģijas veidošanas procesu. Īpaša uzmanība ir pievērsta likumību pretdarbībai.

Vispirms — par intralingvistisko faktoru pretdarbību.

Ja runa ir par terminu veidošanu, tad pirmām kārtām parasti tiek uzsvērtas svarīgākās prasības, kādām jāatbilst pareizam zinātniskam terminam: terminu sistēmiskums, semantiskā precizitāte un formas īsums, viennozīmīgums, mononīmisms (katram jēdzienam — viens apzīmējums, viens termins) u. c. Un šeit tūdaļ sastopamies arī ar likumību pretdarbību. Tā izpaužas, piemēram, prasībā pēc semantiskās precizitātes un formas īsuma. No vienas puses, jo vairāk attiecīgā objekta pazīmju ir ietverts terminā, jo tas ir precīzāks, taču garāks. No otras puses, jo īsāks termins, jo mazāk pazīmju tajā var ietvert, un līdz ar to tas ir mazāk precīzs. Salīdzināsim, piemēram, vārdkoku *hipoi-*

dālo zobratu pārvadu eļļa un salikteni *hipoideļļa*. Pir-
majā gadījumā ir dots izvērsts jēdziena apzīmējums,
kurā izteiktas vairākas objekta *eļļa* pazīmes: 'eļļa, kas
paredzēta hipoidālajiem (noteiktas liektas formas) zob-
ratu pārvadiem'. Otrajā gadījumā pazīme 'lietošana
zobratu pārvados' tieši nav izteikta. Elements *hipoid-*
gan raksturo zobratu pārvadu vienu veidu, bet neuz-
sver, ka runa ir par «zobratu pārvadiem». Tas sapro-
tams nosacīti. LPSR ZA Terminoloģijas komisija par
terminu ir apstiprinājusi īsāko apzīmējumu *hipoideļļa*.
Īsā forma apstiprināta arī apzīmējumu pārī *atlase ar*
noteiktu filtru — *filtratlase*. Reizēm valodā ir iespē-
jams veidot īsākus terminus, nesamazinot terminele-
mentu skaitu, bet izvēloties īsākas terminelementu for-
mas, piemēram: *reversējama plūsma* — *reversplūsma*,
rindu pārlecošā izvērse — *rindpārlēces izvērse*. Ja īsās
formas ir pārprotamas, tiek paturēts garākais apzīmē-
jums. Tā, piemēram, ir apstiprināts termins *avārijas*
apture, nevis «avstops».

Dažādu likumību pretdarbības dēļ reizēm nav iespē-
jams ievērot arī terminu sistēmiskuma prasību. Sa-
skaņā ar šo prasību pakārtotajā terminā ir vēlams at-
spoguļot gan virsjēdziena, gan apakšjēdziena pazīmes,
piemēram: *iekārta* — *balstiekārta*, *ritošā iekārta*, *iedar-*
bināšanas iekārta; *mehānisms* — *bremzes mehānisms*,
padeves mehānisms. Ja jēdziens tiek sadalīts aizvien
sīkāk un ja tajā saglabā visas virsjēdzienu un apakš-
jēdzienu pazīmes, termins veidojas jo garāks. Tā, pie-
mēram, terminam *balstiekārta* ir pakārtoti termini *div-*
sviru balstiekārta, *viensviras balstiekārta*, bet terminam
bremzes mehānisms — *diska bremzes mehānisms*,
kluču bremzes mehānisms, *kameras bremzes mehā-*
nisms. Lai termins būtu īsāks, praksē bieži kādu no

virsjēdziena pazīmēm elidē, piemēram, *hidraulisko sūkņu* jeb *hidrosūkņu* veidi ir *ūdens sūknis*, *piena sūknis*, *eļļas sūknis*, *degvielas sūknis* (pazīme 'hidraulisks' šajos terminos tieši nav izteikta).

Prasība pēc viennozīmīguma terminoloģijā ir relatīva. Tas nozīmē, ka terminam jābūt viennozīmīgam vienas noteiktas zinātnes nozares ietvaros. Taču mūsdienās sakarā ar dažādu starpnozaru attīstību šī prasība nonāk pretrunā ar citu prasību — ar nepieciešamību saskaņot radniecīgu vai citādi tuvu nozaru atbilstošo jēdzienu terminus. Tā, piemēram, līdz šim kā patstāvīgas nozares attīstījās matemātika un bioloģija un netika pievērsta uzmanība līdzīgu jēdzienu vienveidīgai izteikšanai abās šajās nozarēs. Tagad to sadurā ir radusies jauna nozare — biometrija, kuras terminoloģija veidojas uz matemātikas un bioloģijas terminoloģijas bāzes. Un, ja viena un tā paša jēdziena izteikšanai katrā no agrāk attīstītajām nozarēm bija nostiprinājušies atšķirīgi termini, biometrijā ir jāsamierinās ar lieku sinonīmiju, kas rada šķēršļus viennozīmīgu un nepārprotamu terminu veidošanai. Piemēram, par sinonīmiem biometrijā ir paturēti termini *rādītājs* un *mērs*, *variantes* un *dati*.

Liela likumību pretdarbība vērojama arī pašā **terminrades procesā**, kur krustojas dažādi leksiskie, semantiskie, morfoloģiskie, vārddarināšanas, fonētiskie, sintaktiskie un citi aspekti.

Tā, piemēram, neapšaubāmi dīvains liekas apzīmējums *palaižamais objekts* teikumā *Ja reiz TEC ir palaižamais objekts, tad atbilstoši arī jāpārgrupē spēki* («Cīņa», 1973, 15. martā). Ja runa ir par dažādiem celtniecības objektiem — ēkām, tiltiem, ceļiem, tad labāk ir teikt *ekspluatācijā nododamais objekts* vai *no-*

dodamais objekts (šķiet, to varētu attiecināt arī uz TEC). Turpretī, ja runa ir par jaunizveidotu agregātu, ierīci, mehānismu, kura iedarbināšanai tikai jānospiež poga, pareizāk ir runāt par «laišanu darbā» nekā par «nodošanu ekspluatācijā». Šādos gadījumos būs pareizi teikt *darbā laižamais objekts* vai *palaižamais objekts*. Tātad, no vienas puses, runa ir par līdzīga rakstura objektiem ('jaunizveidotiem objektiem, ko nodod praktiskai lietošanai'), kurus varētu apzīmēt ar vienu un to pašu vārdu vai vārdkopu (kā tas ir, piemēram, krievu valodā, kur abos gadījumos lieto *пусковой объект*). No otras puses, semantisku apsvērumu dēļ nevienu no abām apzīmējuma vienībām (*palaižamais objekts* un *ekspluatācijā nododamais objekts*) nevar vispārināt, bet katra jālieto ar savu atšķirīgu nozīmes niansi.

Terminu veidošanā spilgtāk nekā vispār vārddarināšanā vērojama dažādu vārddarināšanas līdzekļu nozīmes diferencēšana un apzināta terminu veidošanas paņēmieni izvēle. Tā, piemēram, noteiktas likumības ir izveidojušās salikterterminu un vārdkopterminu semantikas nošķiršanā. Salikterterminos parasti ietver sastāva, kā arī veida vai līdzekļa nozīmi, bet vārdkopterminos — subjekta vai objekta, piederības, pazīmes un pazīmes nesēja, veselā un daļas, materiāla un izgatavotā objekta, nolūka, cēloņa vai laika nozīmi.¹

Salīdzināsim šādus apzīmējumu pārus: *noliktavu apgāde* — *noliktavapgāde*, *mežu meliorācija* — *mežmeliorācija*, *ūdens dzesētājs* — *ūdensdzesētājs*. Vārdkopās ir ietverta objekta nozīme: *noliktavu apgāde* —

---

¹ Par to sīkāk sk. V. Skujiņas rakstu «Salikterterminu un vārdkopterminu semantiskās robežas». — «LPSR ZA Vēstis», 1965, № 5.

'apgādāt noliktavas', *mežu meliorācija* — 'meliorēt mežus', *ūdens dzesētājs* — 'dzesēt ar ūdeni'. Turpretī saliktenos ietvertas dažādas veida vai līdzekļa nozīmes nianšes: *noliktavapgāde* — 'apgādāt ar noliktavām', *mežmeliorācija* — 'meliorēt ar mežu palīdzību', *ūdensdzesētājs* — 'dzesēt ar ūdeni'.

Taču ir gadījumi, kad arī objekta nozīmes izteikšanai tiek veidots saliktenis, piemēram, *vārddarināšana* 'darināt vārdus', *ūdensvads* 'vadīt ūdeni', *siltumapmaiņa* 'apmainīt siltumu'. Šeit vispārīgajām semantiskajām likumībām pretī stājas nozīmes tālāka specializēšanās, lietošanas biežums, kā arī vajadzība iesaistīt šos darinājumus tālākos jēdzienu apzīmējumos (piemēram, *vārddarināšana* ir īpaša valodniecības nozare atšķirībā no vārdu darināšanas kā vārdrades procesa; *ūdensvads* par salikteni kļuvis biežā lietojuma dēļ).

Zinātniskajā terminoloģijā plaši tiek izmantoti salikteni ar darbības vārda celma formu pirmajā daļā, piemēram, *bīdmērs*, *pildzīmulis*, *urbmašīna*, *sējaparāts*, *vadapcilnis*. Taču reizēm, lai izvairītos no homonīmijas, par labākiem tiek uzskatīti salikteni ar divdabja bezgalotnes formu pirmajā daļā: *slīpējammašīna*, nevis *slīpmašīna*, *slīpējamripa*, nevis *slīpripa* (to viegli var sajaukt ar terminu *slīpā ripa* — *наклонный диск*). Tomēr speciālajā sfērā īsās formas ir tik plaši izplatītas, ka Terminoloģijas komisijai vajadzēja atkāpties no teorētiski pamatotajiem atzinumiem un akceptēt saliktenus *slīpmašīna*, *slīpripa* u. tml., jo tie iederas arī kopējā analogo darinājumu sistēmā (sal. *frēzmašīna*, *šujmašīna*, *sējmašīna*, *plaujmašīna* u. c.).

Atkāpes no semantiski morfoloģiskajām vārddarināšanas likumībām notiek arī dažu fonētisko likumību pretdarbības dēļ. Tā, piemēram, līdztekus darinājumiem

ziežtrauks, ziežvārsts ir apstiprināts *ziežamzīmulis*, nevis *ziežzīmulis* (lai izvairītos no nelabskanīgās skaņu kopas žž).

Semantiski morfoloģisko un fonētisko likumību pret darbība rada atkāpes arī no fonētiskajām prasībām. Tā, piemēram, lopkopības terminoloģijā ir apstiprināts termins *atiekšošana*, kas pēc savas semantikas ('iekšu izņemšana', 'atbrīvošana no iekšām') un morfoloģiskās struktūras labi iekļaujas analogo darinājumu (*atcelmošana, atogļošana, atspalvošana, atdadžošana* u. c.) grupā.

Turpmāk formu regularitātei būtu pievēršama vēl lielāka uzmanība.

Terminu veidošanā par vienu no avotiem noder dialektu leksika, apvidvārdi. Tā, piemēram, par zinātniskiem terminiem ir kļuvuši apvidvārdi *dilbs, pulka* (automobiļu terminoloģijā), *krasa* (klimatoloģijā), kas apstiprināti kā noteiktu specifisku jēdzienu apzīmējumi (*krasa* — 'nokrišņu brāziens ar pēkšņu vēju, kas maina virzienu', *pulka* — 'grozāmass tapa').

Taču ne vienmēr apvidformas ir viegli iekļaujamās literārajā valodā. Izstrādājot dažādu tehnisko nozaru, kā arī lauksaimniecības nozaru terminoloģiju, izrādījās, ka latviešu valodā ir nepieciešams priedēkļformā ietvert nozīmes niansi, ko varētu izteikt apmēram šādi: 'pēc pamatos nobeigta procesa vēl turpināt attiecīgo procesu līdz pilnīgam nobeigumam'. Krievu valodā to izsaka ar priedēkli *до-*: *догорание, дозревание, доработка, досвечивание, досушивание* u. tml. Latviešu valodā šajos gadījumos visbiežāk izlīdzas ar prefiksālo elementu *pēc-* (*pēcdedze, pēcbriede, pēcapstrāde*) vai *papild-* (*papildapgaismošana*). Taču šie elementi var radīt arī neskaidrības vai pārpratumus, jo tiem ir cita

pamatnozīme (piemēram, *pēc dedze* — arī 'tā, kas notiek pēc paša degšanas procesa', papildapgaismošana — 'tā, kas sniegta papildus un varētu arī nebūt'). Latviešu valodas augšzemnieku izloksnēs lieto priedēkli *da-*, kura semantika ir visai tuva iepriekšminētajai nozīmes niansei, ko izsaka krievu valodas priedēklis *до-* (piemēram, augšzemnieku *dabeigt darbu, dastrādāt*). Tomēr priedēklis *da-* literārajai valodai ir svešs, un nav domājams, ka tas ieviesīsies.

Kā pretpēks semantiskajām likumībām un vārddarīnāšanas likumībām dažkārt nostājas arī valodas tradīcija.

Mums ir labi pazīstami tādi vārdkopnosaukumi kā *vērpjamais ratiņš, linu plūcamā mašīna, kartupeļu stādāmā mašīna, veļas mazgājamā mašīna, saldējamais skapis, bārdas skujuamais aparāts* u. c. Bez šādiem nosaukumiem semantiski analogos gadījumos mūsdienās arvien vairāk izplatās arī vārdkopas ar deverbālu lietvārdu atkarīgajā komponentā: *atcelmošanas mašīna, lietēšanas mašīna, sijāšanas mašīna, mazgāšanas iekārta, saldēšanas iekārta, slaukšanas agregāts* u. c. Šāda pāreja labi saprotama, jo divdabji ar *-ams, -āms* ir ciešamās kārtas divdabji un vispirms izmantojami ciešamās kārtas izteikšanai: *lasāmā grāmata* — 'ko lasa', *piekabināmais kultivators* — 'ko piekabina', *rušināmā kultūra* — 'ko rušina'. Tāpēc reizēm mašīnu, ierīču, aparātu un citu objektu nosaukumos divdabja forma mulsina vai pat ir pārprotama. Salīdzināsim *regulējamais mehānisms, regulējamā ierīce* ('ko regulē') un *regulēšanas mehānisms, regulēšanas ierīce* ('ko izmanto regulēšanai'). Nozīmes atšķirību pamanīt ir viegli. Tomēr, lai gan divdabja aizstāšana ar lietvārda ģenitīvu ir semantiski motivēta, vispārināt šo

parādību nav iespējams, jo atsevišķās vārdkopās divdabja lietošanas tradīcija ir pārāk spēcīga. Šī pretējo likumību cīņa labi vērojama arī jaunākajos terminu publicējumos, piemēram, «Lauksaimniecības tehnikas terminu vārdnīcā» (R., 1974) ir *mazgāšanas iekārta*, bet *mazgājamā mašina*, *saldēšanas iekārta*, bet *saldējamais skapis*, *gaudu tīrīšanas iekārta*, bet *kukurūzas tīrāmā mašina*.

Ar tradīcijām jāsaduras arī tādos gadījumos, kad jaunāko zinātnes atziņu gaismā mainās jēdziena izpratne. Tā, piemēram, būvmehānikā terminu *asspēks* lieto jēdziena «garenspēks» izteikšanai, jo parasti asis ir garenvirzienā. Taču ir arī šķērsasis, un tāpēc jēdzieni «asspēks» un «garenspēks» jāšķir. Tomēr, respektējot līdzšinējo tradīciju, termins *asspēks* būvmehānikā pagaidām ir atstāts kā mazākieicams sinonīms terminam *garenspēks*.

Kā rāda minētie piemēri, dažādu likumību pret darbības procesā uzvarējušās formas parasti iekļaujas vispārīgajās latviešu valodas vārddarināšanas likumbās. Tomēr gadās arī izņēmumi, un par terminiem tiek apstiprināti neregulāri darinājumi. Tā, piemēram, rasēšanā detaļa, ko novieto centrā, ir nosaukta par *centriti* (nevis *centriņu*), lai šī termina nozīme tik cieši nesaisītos ar vārda *centrs* regulāro pamazinājuma nozīmi; automobiļu terminoloģijā ir apstiprināts termins *ātrbojīga krava* (nevis *ātri bojājošās krava*), jo divdabja atgriezeniskā forma nominatīvā, datīvā un lokatīvā nav lietojama.

Līdz šim aplūkoto likumību pret darbība attiecas galvenokārt uz valodas iekšējo, t. i., intralingvistisko sfēru. Bez tam mūsdienu divvalodības un vispār dažādu valodu ciešo kontaktu apstākļos īpaši aktuāla un

valodas attīstības gaitas noteikšanā nozīmīga kļūst arī intralingvistisko un interlingvistisko faktoru savstarpējā mijiedarbība un pretdarbība.

Latviešu valodai mūsdienās īpaši cieša saskare ir ar krievu valodu, kas Padomju Savienībā kļuvusi par starpnacionālo valodu.² Gan krievu, gan latviešu valodā ir daudz internacionālismu, bet ne vienmēr to semantika abās valodās ir vienāda. Tā, piemēram, atšķiras latviešu valodas internacionālismu *epoha*, *etaps* un atbilstošo krievu valodas internacionālismu *эпоха*, *этан* semantika. Vārds *epoha* latviešu valodā ir lietojams galvenokārt ģeoloģijā, lai nosauktu ģeoloģiskā perioda daļu (sk. «Latviešu literārās valodas vārdnīca». 2. d. R., 1973, 505. lpp.), bet *etaps* bez tā speciālajām nozīmēm sportā un militārajās zinātnēs lietojams arī, lai nosauktu lielu, nozīmīgu laika posmu, kurā parasti notiek ievērojamas kvalitatīvas pārmaiņas (sal. «Latviešu literārās valodas vārdnīca». 2. d. R., 1973, 512. lpp.). Tā kā krievu valodā vārdu *эпоха* un *этан* lietojums ir plašāks, abu valodu ciešo kontaktu ietekmē arī latviešu valodā paplašinās šo internacionālismu semantika, diemžēl — samazinot citu latviešu valodas vārdu (*laikmets*, *posms*) lietojumu. Vārda *epoha* plašākā nozīme ir pat fiksēta «Svešvārdu vārdnīcā» (R., 1969; atgādināsim, ka tā tulkota no krievu valodas).

Vēl 50. gadu beigās un 60. gados latviešu valodā vārdu *personāžs* lietoja personu kopuma apzīmēšanai, piemēram, *Personāžs ir visas lugā darbojošās personas* («Pad. Jaunatne», 1955, 28. janv.); *Vidbergam [gleznotājam] nav svešs arī folkloras personāžs — tautu*

² Sk. A. Blinkenas rakstu «Valodas kultūra divvalodības apstākļos». — Latviešu valodas kultūras jautājumi. 9. laid. R., 1973, 91.—99. lpp.

meitas, koklētāji un citi («Māksla», 1959, № 2, 18. lpp.). Krievu valodas ietekmē sāka ieviesties cita šī vārda nozīme — vienas personas nozīme. Par to, ka šāds lietojums ir nepareizs, norādījis jau J. Osmanis tulkotajā «Mazajā literatūrzinātnes terminu vārdnīcā» (R., 1965, 209. lpp.): «Bieži vien šo terminu nepareizi lieto, apzīmējot vienu personu, kas darbojas daiļdarbā.» Tomēr praksē vārda *personāžs* vienas personas nozīme izplatās aizvien vairāk, un pat literatūrzinātnes speciālisti bieži vien to vairs neizjūt kā aplamu lietojumu. Šeit pakāpeniski pārsvaru gūst valodu tuvināšanās faktors.

Divvalodība ne tikai veicina internacionālismu semantikas tuvināšanos, bet ietekmē arī internacionālismu strukturālo noformējumu. Tā, piemēram, internacionālismu *sortiments, stafete* vietā valodas praksē krievu valodas ietekmē dažkārt iezogas «asortiments», «estafete». Vārds «asortiments» sastopams pat tulkojošās vārdnīcās, lai gan, kā to fiksē «Svešvārdu vārdnīca» (R., 1969) un kā pareizi norāda I. Ēdelmane³, lietošanai ieteicama ir īsākā forma *sortiments* (nozīmes starpība abām formām nav konstatējama).

Kontaktvalodas ietekme vērojama arī citos leksikas slāņos.

No krievu valodas esam pārņēmuši vārdus *kolhozs, sovhozs*, kas ir vispārātzīti aizguvumi, kā arī līdzīgi darinātos vārdus *kultorgs, partorgs, proforgs, komsorgs*, kuru atzišanā par pilntiesīgiem latviešu valodas vārdiem nav vienprātības un kuri vairāk lietojami sarunu valodā. Atšķirīgo attieksmi pret abām minēto

---

³ Ēdelmane I. Parālēlismi valodā. — Latviešu valodas kultūras jautājumi. 9. laid. R., 1973, 86. lpp.

aizguvumu grupām varbūt zināmā mērā nosaka šo aizguvumu atšķirīgā izplatība tā saucamajās lielajās pasaules valodās. Tā kā vārdi *kolhozs* un *sovhozs* ir kļuvuši par internacionālismiem, tie akceptēti arī latviešu literārajā valodā. Turpretī aizguvumi *kultorgs*, *partorgs*, *proforgs*, *komsorgs* ir saglabājuši nacionālo aizguvumu raksturu, un tāpēc attieksme pret tiem ir atšķirīga.

Kaut gan valodas kopēji ir daudzkārt brīdinājuši nepārsteigties un būt uzmanīgiem vārdu burtiskā pārceļšanā no citas valodas, tomēr divvalodības apstākļos, īpaši profesionālajā žargonā, kļūmīgi pārcēlumi vai nemotivētas kalkas vēl joprojām sastopamas. Tā, piemēram, *augstsprieguma* elektrotīklus dēvē par «augstvoltu» elektrotīkliem (no *высоковольтный*), *maksimumstundas* — par «pīkstundām» (no *часы пик*).

Vērojama arī pretēja parādība: jau apstiprināta aizguvuma vietā tiek izmantoti no latviešu valodas labkaņas viedokļa vairāk atzīstami, taču terminoloģiskā ziņā pārprotami un tāpēc nevēlami darinājumi. Tā, piemēram, teikumā *.. viņš .. ietriecās smagās automašīnas apmalē un sasiņās* («Rīgas Balss», 1974, 19. febr.) vārds *apmale* ir lietots termina *borts* vietā.

Pretēju spēku krustugunīs nonācis arī vārds *šlifs*⁴ (krievu valodā *шлиф*). No latviešu literārās valodas normu un leksiskās sistēmas viedokļa šis vārds latviešu valodā ir lieks, jo attiecīgos darinājumus veido ar sakni *slīp-*. Tāpēc Terminoloģijas komisija atsevišķas pieslīpētas detaļas nosaukšanai ir apstiprinājusi vārdu *pieslīpnis*. Tomēr speciālajā sfērā krievu valodas

⁴ Sk. «Latviešu valodas kultūras jautājumi». 3. laid. R., 1967, 105.—107. lpp.

ietekmē ir izplatījies vārds *šlifs* un *pieslīpnim* nebūs viegli iekarot sev noturīgu vietu.

Reizē ar intralingvistiskajiem un interlingvistiskajiem faktoriem valodas attīstību ietekmē arī ekstralingvistiskie faktori.

Ikdienas valodas praksē ekstralingvistisko faktoru un likumību pretdarbība intralingvistiskajām likumībām visspilgtāk vērojama gadījumos, kad ļoti īsā laikā ir nepieciešams sniegt informāciju par dažādiem aktuāliem zinātnes un tehnikas sasniegumiem. Vislabākos nosaukumus var dot, iedziļinoties apzīmējamā jēdzienā, izvērtējot valodas dažādās izteiksmes iespējas un izvēloties visvairāk piemēroto variantu. Steigā visu to nav iespējams izdarīt, un tāpēc rodas nepārdomāti nosaukumi, nemotivēti aizguvumi, ieviešas barbarismi, kurus vēlāk ir grūti izskaust.

Par pārsteidzīgiem darinājumiem latviešu valodā ir uzlūkojami *Rīgabētons* (Terminoloģijas komisija šā vārda vietā ir ieteikusi apzīmējumus *Rīgas betons* vai *Rīgbetons*), *Latautom* u. tml. Ne visai labskanīgs latviešu valodā ir aizguvums *dizains* un tā atvasinājumi, arī vārds *kompjūters* u. c.

Droši vien steigas dēļ mūsdienu presē, īpaši tulkotajos rakstos, ir parādījušies vairāki barbarismi (*saļņiks, mufitis, preiskurants* u. c.).

Par ekstralingvistisko faktoru uzlūkojams arī tas, ka netiek saņemta informācija par pieņemtajiem terminiem. Turklāt valodas lietotāji dažkārt nevērīgi izturas pret publicētajiem labu apzīmējumu ieteikumiem. Terminoloģijas komisijas apstiprinātā termina *luksofors* ātru ieviešanos praksē, jādoma, lielā mērā sekmēja informācija par jaunpieņemto terminu visām atbilstīga-

jām iestādēm un personām un ieteikuma respektēšana praksē.

Nereti valodā vērojama dzīšanās pakal «modei». Mūsdienās modē ir ieviest valodā amerikānismus. Kā gan citādi lai izskaidro to, ka, piemēram, internacionālisma *diapozitīvi* vietā vispirms krievu valodā un nu jau arī latviešu valodā bieži vien lieto vārdu «slaidi»? Tas pats sakāms par vārdu «parkings» privātautobiļu stāvvietas nozīmē.

Par likumību pret darbību runāt var daudz, jo tā ir vērojama valodas praksē ik uz soļa, kaut vai, piemēram, marku un citu apzīmējumu un saīsinājumu lietošanā dažādās valodās un ar to saistītajās interlingvistiskajās problēmās.

Rakstā ir aplūkota tikai to likumību pret darbību, kas mūsdienu valodas praksē saskatāma visspilgtāk.

Likumību pret darbību līdztekus likumību darbībai un mijiedarbībai nav tikai vienai valodai raksturīga parādība. Tā vērojama visās valodās. Līdz ar to šī problēma ir internacionāla un ļoti svarīga valodas attīstības gaitas pētīšanā. Cerēsim, ka turpmāk šīs problēmas teorētiskai izpētei tiks pievērsta lielāka uzmanība.

II KONJUGĀCIJAS 3. GRUPAS VERBU (*CIENIT, VETIT, PELNIT* U. C.) TAGADNES FORMU LIETOJUMS IZLOKSNĒS

Lai gan literārās valodas normas kā formu lietošanā, tā skaņu izrunā ir visiem zināmas, valodas praksē gadās novirzes. Par šo noviržu cēloni min arī izlokšņu ietekmi.

Gan literārajā valodā, gan izloksnēs II lokāmās šķiras 3. grupas (*ija-celma*) verbi (tagadnē *es cienīju, pelnīju, viņš cienī, pelnī*) mēdz pāriet III lokāmās šķiras 2. grupā (*ā-celmos*; tagadnē *es cienu, pelnu, viņš ciena, pelna*). Šāda lokāmo šķiru un grupu maiņa notiek pa daļai tāpēc, ka tagadnes *ā-celma* formas pirmajā personā ir īsākas un līdz ar to iespējams labāk atšķirt tagadni no pagātnes. Šķiet, ka tā paša iemesla dēļ dažās izloksnēs minētajiem vārdiem lieto arī III lokāmās šķiras 3. grupas (*o-celma*) formas (*viņš vēt, vēst*) un tos loka tāpat kā, piemēram, verbu *tecēt*. Ja II lokāmās šķiras 3. grupas vārdiem saknē ir *e* vai *ē*, tad, lietojot III lokāmās šķiras 2. grupas formas, šai *e* skaņai jābūt platai. Taču tā runā samērā maz cilvēku.

Par verbu *mērit, pētīt, vēltīt, vēstīt, vētīt* tagadnes formu lietojumu izloksnēs pārskatu dod latviešu valodas dialektu atlanta karte. Kartē ir ietverti materiāli no 462 izloksnēm.

Verbam *vētīt* II lokāmās šķiras 3. grupai raksturīgā tagadne *vētīju*, *vētiju*, *vēti*, *vēti* (izloksnēs sastopamās 1. personas formas) ir saklausāmas 249 vietās. Citas verba *vētīt* tagadnes formas tur netiek lietotas. Tās sastopamas Vidzemē (vairāk lībiskajās un sēliskajās izloksnēs), Zemgalē un Kurzemes dienviddaļā. Pa starpām šais apvidos ir arī izloksnes, kurās, piemēram, *vētīju* vietā runā *vētu*. Minēto *vētu* kā vieniņo tagadnes formu lieto 76 izloksnēs, kas vairāk koncentrētas Vidzemes vidienē un ziemeļaustrumos, Zemgales rietumos un Kurzēmē. No minētajām 76 izloksnēm tikai 5 izloksnēs (Aizputē, Ciecērē, Dolē, Gaujienā un Kurmenē) *vētu* runā ar plato *ē* skaņu.

Daļā izlokšņu lieto abas minētās tagadnes formas — *vētīju* (vai arī variantu) un *vētu*. Ar plato *ē* skaņu saknē *vētu* līdzās *vētīju* runā 10 izloksnēs, bet ar šauro *ē* skaņu saknē — 29 izloksnēs.

Latgales un daļēji arī Kurzemes lībiskajās izloksnēs II lokāmās šķiras 3. grupas verbi formu ziņā sakrīt ar tās pašas lokāmās šķiras 4. grupas (*ēja*-celma) verbu. Tā, piemēram, verbu *vētīt*, *vēstīt* šeit loka tāpat kā *dēvēt*, *meklēt*, *sekmēt* u. c. Kurzemes lībiskajās izloksnēs sastopamas arī III lokāmās šķiras 3. grupas tagadnes formas *vēt*, *vēst* u. c. Šādas formas ir 12 izloksnēs.

Jāpiebilst, ka ne visi II lokāmās šķiras 3. grupas verbi izloksnēs vienādi bieži pāriet III lokāmās šķiras 2. grupā. Verbi *kristīt*, *mērit*, *pētīt*, *svētīt*, *veltīt*, *vēstīt*, *vētīt* ir šai ziņā diezgan līdzīgi, un tiem izloksnēs tagadnes formu ziņā nav jūtamu atšķirību. Daži minētās grupas verbi, piemēram, *lielīt*, *pelnīt*, *tīrīt*, turpretī ļoti bieži pāriet III lokāmās šķiras 2. grupā. Citus verbu, piemēram, *buknīt*, *medīt*, *sunīt*, *šķibīt*, pa-

gaidām pat grūti iedomāties bez II lokāmās šķiras 3. grupas formām.

Lai gan būtu vēlams literārajā valodā ar formu dažādības palīdzību šķirt tagadni no pagātnes, tomēr vairums valodas lietotāju vēl nav akceptējuši tādas formas kā *pētu*, *vēstu*, *vētu* (pie tam nepavisam ne ar plato *ē* skaņu saknē). Pēc izlokšņu dotumiem spriežot, vajadzētu atļaut abu paralēlformu — *vētiju* un *vētu* lietojumu, nedodot priekšroku nevienai no tām. Tādās III lokāmās šķiras 2. grupas tagadnes formās kā, piemēram, *pētu*, *vētu* būtu pieļaujams lietot arī šauro *ē* skaņu saknē (tāpat kā pagātnē — *nesu*, *vedu* u. c.).

ORTOGRĀFIJA

R. KALNBERZIŅA

ABREVIATŪRU STRUKTŪRA UN TO LIETOSANA LATVIEŠU VALODĀ

Lasot avīzes, žurnālus vai grāmatas, klausoties radio vai skatoties televīzijas pārraides, mēs bieži saskaramies ar dažādiem saīsinājumiem jeb abreviatūrām. Daudzas abreviatūras valodā ir tā iesakņojušās, ka to saturu uztveram bez īpašas atšifrēšanas. Vairākos gadījumos abreviatūras ir ieguvušas pat pilnnozīmes vārda tiesības. Tādējādi daudzi saīsinājumi kļuvuši par neatņemamu mūsu valodas sastāvdaļu. Tā, piemēram, mēs lidojam ar TU-104, Il-18, AN-25, braucam ar automašīnu GAZ-51, VAZ-2102, esam VEF, RVR strādnieki, mūsu jaunieši piedalās KAMAZ, BAM būvdarbos, ir LLA, RPI studenti. Laikrakstos var izlasīt TASS, APN un LATINFORM ziņojumus, rakstus par ANO, UNESCO un SEPP sēdēm. Ar lielu interesi sekojam starptautiskajām sporta sacensībām, ko organizē FIFA vai FIDE, un uzzinām, ka daudzas sporta uzvaras ir guvušas TTT un ASK komandas. Minētās abreviatūras jau kļuvušas vispārlietojamas gan rakstos, gan runā. Taču ir arī saīsinājumi, kas nekatrreiz uztverami bez atšifrēšanas. Šādu abreviatūru lietošanas sfēra ir ierobežota, jo tām lielākoties ir terminoloģisks

raksturs un tās galvenokārt lieto attiecīgo nozaru speciālisti, piemēram:

KES (*KES-4* u. c.) — kinoelektrostacija

RK (*RK-1* u. c.) — radioaktīvais kontrolieris

Latviešu valodā pēc cilmes un struktūras izšķiramas dažādas abreviācijas.

Cilmes ziņā lielākā daļa abreviāciju latviešu valodā ir kalkas, kas ienākušas gan no krievu valodas un citām starptautiski nozīmīgām valodām, gan ar krievu valodas starpniecību (piemēram, kalkas *PSKP CK*, *PSRS*, tiešie aizguvumi — *APN*, *TASS*, *BELAZ*, *Donbass*).

Lielākā daļa abreviāciju ir internacionālisti: tiešie aizguvumi *NATO*, *UNESCO*, *UEFA*, *SOS* un kalkas, kas nostiprinājušās ar krievu valodas starpniecību, — *ANO*, *EES*, *VMP*.

Citu valodu ietekmē latviešu valodā veidojas arī nacionālās abreviācijas — *VEF*, *RAF*, *RVR*, *TTT*, *LME*, *LLA*, *ZA* u. tml.

Var teikt, ka latviešu valodai abreviāciju darināšanā ir daudz līdzības ar citām valodām, īpaši ar krievu valodu.

Pēc struktūras latviešu valodā izšķir divas saīsinājumu salikteņu pamatgrupas^{1,2} — iniciāļu salikteņus (*PSKP*, *VEF*) un zilbju salikteņus (*kolhozs*, *komjauņatne*).

---

¹ Калнберзиня Р. Аббревиатуры латышского языка и их структурное описание. — В сб.: Математические методы в языкознании. Р., 1969.

² Sk. arī «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika», 1. sēj. R., 1959, 221.—223. lpp.

Iniciāļu abreviatūras

Iniciāļu abreviatūru veids latviešu valodai ir pats raksturīgākais, jo tā viegli pārņem citu valodu iniciāļu abreviatūras resp. veido no tām kalkas. Analogi latviešu valodā veidojas arī nacionālās abreviatūras.

Latviešu valodas iniciāļu abreviatūras var iedalīt trīs grupās.

I. Burtu abreviatūras. Burtu abreviatūrās katrs vārds, kas ietilpst vārdu savienojumā, tiek saīsināts līdz pirmajam burtam. Katru burtu šādā kompleksā raksta ar lielo burtu bez punkta un katru burtu lasa atsevišķi tā saucamajā alfabētiskajā izrunā.

Strukturālajā ziņā izšķir vienkāršās burtu abreviatūras, ko veido viens komplekss, un saliktās burtu abreviatūras, kas sastāv no vairākiem kompleksiem, piemēram:

LPSR — Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

LKP — Latvijas Komunistiskā partija

LVU — Latvijas Valsts universitāte

PSKP CK — Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja

PSRS ZA — Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Zinātņu akadēmija

II. Skaņu abreviatūras. Strukturāli šīs abreviatūras veido pēc tā paša principa kā burtu abreviatūras, proti, katru skaņu apzīmē ar lielo burtu. Taču visu skaņu kompleksu izrunā kā veselu vārdu. Pēc kompleksu skaita skaņu abreviatūras ir vienkāršas.

HES — hidroelektrostacija

VEF — Valsts elektrotehniskā fabrika

SEPP (kr.) — [sociālistisko valstu] Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padome

NATO (angl.) — North Atlantic Treaty Organization (Ziemeļatlantijas pakta organizācija)

Ja skaņu abreviatūra valodā iegūst pilnnozīmes vārda tiesības, tā kļūst lokāma un no tās var atvasināt jaunus vārdus. Šādā gadījumā to raksta ar mazajiem burtiem, piemēram, *VEF*, *Vefs*, *vefieši*.

III. Jauktās abreviatūras. Tām ir vairākas apakšgrupas.

1. Vārds kopā ar saīsinājumu. Šā veida abreviatūras ir ļoti izplatītas valstu, republiku, partiju, mācību iestāžu, sporta komandu un citu organizāciju nosaukumu rakstībā. Pirmo komponentu raksta ar pilnu vārdu un tam pievieno burtu saīsinājumu, piemēram, *Latvijas PSR*. Pirmais komponents — vārds norāda uz nosaukuma piederību vai pakļautību, piemēram, «*Daugavas*» *CP*.

2. Burtu abreviatūra kopā ar cipara rādītāju. Šīs abreviatūras ir raksturīgas krievu valodai un citām internacionālajām valodām (piemēram, angļu, franču, vācu valodai) un latviešu valodā parasti tiek aizgūtas no tām. Pie otrās abreviatūru apakšgrupas pieder galvenokārt rūpnīcu vai mašīnu marku nosaukumi, piemēram:

ANT-24 (lidmašīnas marka) < Andrejs Nikolaja d. Tupolevs

HTZ-7 (traktora marka) < Harkovas traktoru rūpnīca

3. Skaņu saīsinājums kopā ar cipara rādītāju. Ar šā veida abreviatūrām parasti tiek apzīmētas mašīnu un citu izstrādājumu markas. Visbiežāk

marku nosaukumu pamatā ir rūpnīcu nosaukuma saīsinājums, piemēram:

GAZ (GAZ-51, GAZ-159 u. c.) < Горьковский автомобильный завод (Gorkijas automobiļu rūpnīca)

MAZ (MAZ-530, MAZ-516 u. c.) < Минский автомобильный завод (Minskas automobiļu rūpnīca)

VAZ (VAZ-2102 u. c.) < Волжский автомобильный завод (Volgas automobiļu rūpnīca)

Zilbju abreviatūras

Zilbju abreviatūras ir aizgūtas no internacionālajām un citām starptautiski pazīstamām valodām, kur tās ir ļoti izplatītas.

Zilbju abreviatūrām izšķir četras galvenās grupas.

I. Vienzilbes abreviatūras. Tās tiek veidotas, saīsinot vārdu līdz pirmajai zilbei. Zilbē ietilpstošās skaņas latviešu valodā raksta lielajiem burtiem. Ar vienzilbes abreviatūrām parasti apzīmē padomju mašīnu markas, piemēram, *IŽ*, *JAK* u. c.

Jāpiebilst, ka dažkārt valodas praksē (lielākoties sarunvalodā) vienzilbes abreviatūras tiek lietotas arī kā vārds, rakstot to pēdiņās vai bez pēdiņām, piemēram: «*ižs*» — *ižs*, «*jaks*» — *jaks*.

Vienzilbes abreviatūru pamatā bieži vien ir jauktais abreviatūru veids — zilbe kopā ar cipara rādītāju, piemēram:

JAK-4 (lidmašīnu marka) < Jakovļevs

IŽ-350, *IŽ-1500* (motociklu un automašīnu markas) < Iževskas rūpnīca

II. Daudzzilbju abreviatūras. Tās veido atsevišķu vārdu pirmās zilbes, kas savienotas vienā vārdā — saliktenī. Šis abreviatūru tips ir raksturīgs krievu va-

lodai. Daudzzilbju abreviatūras latviešu valodā palai-
kam tiek pārņemtas tieši no krievu valodas, pievienojot
tām latvisko lokāmo galotni, piemēram, *колхоз* — *kol-
hozs*, *совхоз* — *sovhozs*, *комсомл* — *komsorgs*, *Дон-
басс* — *Donbass*, *Кузбасс* — *Kuzbass*.

Vispār latviešu valodā daudzzilbju abreviatūras nav
parastas. Tā, piemēram, lielajiem burtiem rakstītā
daudzzilbju abreviatūra *LATINFORM* (arī *Latinform*,
ģen. *Latinforma* [korespondents]) ir pat zināmā pret-
runā ar latviešu valodā lietojamo abreviatūru sistēmu
(abreviatūra bez nominatīva galotnes nebūtu lokāma,
turklāt lokāmajām zilbju abreviatūrām, kas veidotas
kā pilnas formas īpašvārdi, liels ir tikai pirmais burts;
sal. *Vefs*).³

III. Jauktās abreviatūras. Pēc struktūras tās var
iedalīt vairākās apakšgrupās.

1. Reducēta vārda daļa kopā ar veselu
vārdu. Šā tipa abreviatūrās reducētais internacionā-
lais vārds tiek savienots ar pilnu latviskas vai interna-
cionālas cilmes vārdu⁴, piemēram, *kompartija*, *komjau-
natne*, *autorūpnīca*, *biokibernētika*, *hidroenerģija*, *ģeo-
fizika*. Šāds abreviatūru darināšanas veids latviešu va-
lodā ir ļoti produktīvs.

2. Reducēto vārdu daļu komplekss kopā
ar pilnu vārdu. Reducētajiem vārdiem šāda
veida abreviatūrās parasti ir internacionāla cilme⁵, bet

³ Sk. arī «Latviešu valodas kultūras jautājumi». 10. laid. R.,
1974, 186. lpp.

^{4, 5} 1. un 2. apakšgrupas abreviatūru modeļi, kam ir krievu valo-
das cilme, grūtāk iekļaujas latviešu valodas sistēmā (sīkāk par to
sk. A. Blinkenas rakstā «Citvalodu nosaukumu un apzīmējumu lieto-
šanas problēmas latviešu valodā». — Latviešu valodas kultūras jau-
tājumi. 10. laid. R., 1974, 184.—187. lpp.).

pilnnozīmes vārdiem var būt nacionāla vai internacionāla cilmē, piemēram, hidroelektrostacija, autoelektroaparāts, aerofolouzņēmums. Šis abreviatūras modelis latviešu valodā ir mazāk produktīvs.

3. Vienzilbes abreviatūras kopā ar cipara rādītāju. Tās latviešu valodā visbiežāk aizgūst no krievu valodas tieši — netulkojot un to rakstībā lieto lielos burtus. Ar šā veida abreviatūrām parasti apzīmē lidmašīnu, automobiļu un citu tehnisko līdzekļu padomju markas, piemēram:

TU-134 < Tupoļevs

IL-18 < Iļjušins

AN-25 < Antonovs

IZ-350 < Iževskas rūpnīca

Netulkojot un rakstībā lietojot lielos burtus, tiek veidotas arī dažas internacionālās abreviatūras, piemēram, EKSPŌ — 74 (angl. Eksposition).

4. Reducēto vārdu daļu komplekss kopā ar ciparu rādītāju. Šai apakšgrupai raksturīgas ir internacionālās abreviatūras, kas latviešu valodā samērā reti sastopamas, piemēram, Interpressfoto — 66 (Internacionālā preses fotogrāfiju izstāde 1966. gadā), tāpat arī telefoto.

Apvienotās zilbju un iniciāļu abreviatūras

Apvienotajās abreviatūrās ir sakopotas vienzilbes un iniciāļu abreviatūras. Latviešu valodā tās sākušas ieviesties nesen un galvenokārt ir sastopamas automobiļu rūpnīcu un mašīnu marku apzīmējumu rakstībā.

Apvienotās abreviatūras tiek pārņemtas no krievu valodas tieši — netulkojot, piemēram:

BELAZ (БелАЗ) < Белорусский автомобильный завод

КАМАЗ (КамАЗ) < Камский автомобильный завод

Šā veida abreviatūras krievu valodā raksta divējādi:
a) kombinēti — ar lielajiem un mazajiem burtiem un
b) tikai ar lielajiem burtiem. Turpretī latviešu valodā apvienoto abreviatūru rakstībā lietojami tikai lielie burti, tāpat kā iepriekš minēto rūpnīcu un dažādu mašīnu marku apzīmējumu rakstībā.

Vispārlietojamo abreviatūru funkcionēšana

Kā jau iepriekš norādīts, abreviatūras pēc savām funkcijām var būt vai nu vispārlietojamas, vai arī ar ierobežotu lietojumu (galvenokārt terminoloģijā). Sai rakstā pievērsīsimies tikai vispārlietojamām abreviatūrām, jo terminoloģiskās abreviatūras ir apceramas atsevišķi.

Vispārlietojamās abreviatūras visbiežāk sastopamas presē — laikrakstos un žurnālos, kā arī populārās grāmatās. To lietojums ir atkarīgs no attiecīgās funkcionēšanas sfēras īpatnībām. Starptautiskās tematikas rakstos vairāk var sastapt internacionālās abreviatūras, informācijās, kas attiecas uz mūsu valsti, parasti ir saīsinājumi, kas latviešu valodā aizgūti no krievu valodas (Padomju Savienības robežās lietotie internacionālisti), bet republikāniskas nozīmes tekstos dominē nacionālās abreviatūras. Tādējādi atkarā no funkcionēšanas vides abreviatūras nosacīti var iedalīt trīs

grupās: internacionālajās abreviatūrās, krievu cilmes internacionālajās abreviatūrās un nacionālajās abreviatūrās.

Katrai tematiskajai sfērai ir sava tematiskā nomenklatūra, kam atbilst attiecīgās abreviatūru grupas.

1. Internacionālās abreviatūras. Internacionālo saīsinājumu grupā ietilpst starptautisko sabiedriski politisko, ekonomisko, zinātnisko iestāžu un organizāciju nosaukumi. Ar šīm abreviatūrām apzīmē arī starptautiskās sporta organizācijas un federācijas, telegrāfa aģentūras, radiopārraižu sabiedrības, dažādus militāros blokus un paktus, federālās valstis u. tml.

Latviešu valodā internacionālās abreviatūras palai kam aizgūst ar krievu valodas starpniecību vai nu tieši — netulkojot, vai arī netieši — tulkojot.⁶

Tieši tiek pārņemtas, piemēram, šādas abreviatūras:

UNESCO (angl.) — United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (ANO Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija)

UNICEF (angl.) — United Nations International Children's Eweryency Found (ANO Starptautiskais palīdzības fonds bērniem)

---

⁶ Internacionālo abreviatūru aizgūšanā vērojama šāda tendence: internacionālās abreviatūras, kas krievu valodā ienāk tieši — netulkojot, arī latviešu valodā tiek pārņemtas tieši — bez tulkojuma (*NATO*, *UNESCO*), turpretim internacionālajām abreviatūrām, kas krievu valodā tiek tulkotas, latviešu valodā atbilst tulkojumi vai arī kalkojumi (*OOH* — *ANO*; *BCM* (Всемирный Совет Мира) — *VMP* (Vispasaules Miera Padome) u. c.).

- CERN* (fr.) — Comité Européenne pour la Recherche Nucléaire (Eiropas Kodolpētniecības centrs)
- NASA* (angl.) — National Aeronautics and Space Administration (ASV Aeronautikas un kosmosa pētišanas nacionālā pārvalde)
- NATO* (angl.) — North Atlantic Treaty Organization (Ziemeļatlantijas pakta organizācija)
- SEATO* (angl.) — South-East Asian Treaty Organization (Dienvidaustrumu Āzijas valstu organizācija)
- BBC* (angl.) — British Broadcasting Corporation (Anglijas Radiotranslācijas korporācija)
- NBC* (angl.) — National Broadcasting Corporation ([ASV] Nacionālā radio-translācijas korporācija)
- TASS* (kr.) — Телеграфное агентство Советского Союза (Padomju Savienības Telegrāfa aģentūra)
- FIFA* (fr.) — Fédération Internationale de Foot-ball Association (Starptautiskā futbola asociāciju federācija)
- UEFA* (fr.) — Union Européenne Foot-ball Associations (Eiropas Futbola asociācija)
- FIDE* (fr.) — Fédération Internationale des Échecs (Starptautiskā šaha federācija)

EKSPO (angl.) — Ekspozīcija (starptautiskās izstādes, piemēram, EKSP-74)

No krievu valodas netieši — tulkojot — ir aizgūtas, piemēram, šādas internacionālās abreviatūras:

- ANO* — Apvienoto Nāciju Organizācija
- VAF* — Vispasaules arodbiedrību federācija
- EES* — Eiropas ekonomiskā sabiedrība
- SK un SP* — Sarkanā Krusta un Sarkanā Pusmēness savienība
- SEPP* — [sociālistisko valstu] Savstarpējās ekonomiskās palīdzības padome
- VMP* — Vispasaules miera padome
- SOK* — Starptautiskā olimpiskā komiteja
- ASV* — Amerikas Savienotās Valstis
- ĶTR* — Ķīnas Tautas Republika

2. Krievu cilmes internacionālās abreviatūras. Pie tām pieder mūsu valsts un savienoto republiku nosaukumi, sabiedriski politisko un ekonomisko organizāciju nosaukumi, valsts iestāžu nosaukumi, Vissavienības kultūras, zinātnes un izglītības organizāciju nosaukumi, preses un žurnālu aģentūru nosaukumi, kā arī nosaukumi, kas apzīmē mūsu zemes rūpnieciski ekonomiskos un enerģētiskos potenciālus — enerģētiskās sistēmas (*TEC, HES*), ogļu baseinus, dzelzceļa līnijas, automaģistrāles u. c. Tāpat šajā abreviatūru grupā iekļaujas automobiļu un cita veida rūpnīcas un to izstrādājumu nosaukumi, piemēram, lidmašīnu, automobiļu, rūpniecības un lauksaimniecības mašīnu marku apzīmējumi. Visi šie nosaukumi latviešu valodā tiek pārņemti no krievu valodas vai nu tieši — nosaukumu transliterējot latviešu burtiem, — vai arī kalkojot. Abreviatūru aizgūšanā no krievu valodas ir vērojamas dažas vispārīgas tendences. Tā, piemēram, republiku,

kā arī organizāciju un firmu nosaukumi latviešu valodā tiek tulkoti — kalkoti:

- PSRS* — Padomju Sociālistisko Republiku Savienība
IPSR — Igaunijas Padomju Sociālistiskā Republika
PSKP — Padomju Savienības Komunistiskā partija
PSKP CK — Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja
VĻKJS — Vissavienības Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienība
VACP — Vissavienības Arodbiedrību Centrālā Padome
MVU — Maskavas Valsts universitāte
TSSI — Tautas saimniecības sasniegumu izstāde
PSK — Padomju sieviešu komiteja

Pie transliterētajām netulkotajām abreviatūrām pieņem šādi nosaukumi:

- TASS* — Телеграфное агентство Советского Союза (Padomju Savienības Telegrāfa aģentūra)
APN — Агентство печати «Новости» (Preses aģentūra «Novosti»)
Kuzbass — Кузнецкий бассейн
Donbass — Донецкий бассейн
BAM — Байкало-Амурская магистраль (Baikāla-Amūras maģistrāle)
GAZ — Горьковский автомобильный завод (Gorkijas automobiļu rūpnīca)
VAZ — Волжский автомобильный завод (Volgas automobiļu rūpnīca)

- BELAZ* — Белорусский автомобильный завод
(Baltkrievijas automobiļu rūpnīca)
- KAMAZ* — Камский автомобильный завод (Kamas
automobiļu rūpnīca)
- TU-104, TU-114, TU-134* (lidmašīnu markas) < Tu-
poļevs
- IL-18* (lidmašīnu marka) < Iļjušins
- IŽ-1500* (automašīnas marka) < Ижевский завод
- GAZ-51* (automašīnas marka) < Горьковский авто-
мобильный завод
- HTZ-7* (traktora marka) < Харьковский тракторный
завод

SK-5 (kombaina marka) — самоходный комбайн

3. Nacionālās abreviatūras. Latviešu valodā tās tiek lietotas mūsu republikas, tās valdības, Komunistiskās partijas un sabiedriski politisko organizāciju nosaukumu rakstībā, kā arī zinātnes, kultūras, izglītības, sporta organizāciju, rūpniecību un uzņēmumu un to produkcijas apzīmēšanai, piemēram:

- LPSR* — Latvijas Padomju Sociālistiskā Re-
publika
- LKP CK* — Latvijas Komunistiskās partijas
Centrālā Komiteja
- LVU* — Latvijas Valsts universitāte
- RPI* — Rīgas Politehniskais institūts
- LATINFORM* — Latvijas Informācijas aģentūra
- LLA* — Latvijas Lauksaimniecības akadē-
mija
- ZA* — Zinātņu akadēmija
- LME* — Latvijas Mazā enciklopēdija
- TSSI* — Tautas saimniecības sasniegumu iz-
stāde
- VEF* — Valsts elektrotehniskā fabrika

<i>RAF</i>	— Rīgas autobusu fabrika
<i>RER</i>	— Rīgas elektromašīnu rūpnīca
<i>RRR</i>	— Rīgas radiatorrūpnīca
<i>RVR</i>	— Rīgas vagonu rūpnīca
<i>AMK</i>	— Automotoklubs
<i>ASK</i>	— Armijas sporta klubs
<i>TTT</i>	— Tramvaju un trolejbusu trests
<i>SBOS</i>	— Sporta biedrību un organizāciju savienība
<i>MDN</i>	— Mākslas darbinieku nams
<i>RMN</i>	— Rīgas Modeļu nams
<i>Vef-207</i>	} — radioaparāts
<i>Vef-208</i>	
<i>RAF-2203</i>	} — autobuss
<i>RAF-2204</i>	

Secinājumi

Strukturāli latviešu valodā abreviatūras tiek veidotas, vārdus saīsinot vai nu iniciāļu, vai arī zilbju veidā. Iniciāļu veids ir vairāk produktīvs. Iniciāļu abreviatūru grupā visbiežāk lieto burtu un skaņu saīsinājumus (piemēram, *LVU*, *VEF*), jaukto abreviatūru grupā — vārdu kopā ar burtu saīsinājumu (piemēram, *Latvijas PSR*), zilbju abreviatūru grupā — reducēta vārda daļu kopā ar veselu vārdu (piemēram, *bioķīmija*, *ģeofizika*).

Abreviatūras ir jauns mūsdienu latviešu literārās valodas leksikas slānis. Tajā pagaidām ir neliels nacionālo saīsinājumu kodols. Ievērojamu daļu abreviatūru veido internacionālie saīsinājumi, bet visvairāk ir darinājumu, kas aizgūti no krievu valodas. Pie tiem piešķir krievu cilmes internacionālās abreviatūras, kas ir

kopīgas visu padomju tautu valodām un tiek lietotas Padomju Savienības robežās.

Pašreizējā latviešu valodas prakses tendence ir ikviena veida abreviatūras, starp tām arī dažas zilbju (vienzilbes, dažkārt arī daudzsilbju) abreviatūras rakstīt ar lielajiem burtiem (piemēram, *EKSPO-74*, *LAT-INFORM*) un tādējādi tās atšķirt no pārējā teksta. Abreviatūras, ko lieto sugas vārda nozīmē (piemēram, *kolhozs*), raksta ar mazajiem burtiem, turpretī abreviatūras ar īpašvārda nozīmi (piemēram, *Donbass*) — ar lielo sākumburtu.

M. SOMANE

XI—XVI GS. PERSIEŠU UN ARĀBU DZEJNIEKU VĀRDI

Nemirstīgi un slaveni ir Austrumu renesanses dižie dzejnieki. Viņu ir daudz. Ap X gadsimtu pie Austrumu feodāļu galmiem pat izveidojās, ja tā varētu teikt, savdabīgas propagandas cunftes jeb resori, kas apvienoja vārda māksliniekus. Katru resoru vadīja īpašs dzejas augstmanis ar titulu *malik oš-šoara* — dzejnieku valdnieks. Viņa pārziņā poēzijas laukā darbojās pakļautie dzejnieki. Daļa no tiem iegājuši literatūras vēsturē ar diezgan nicinošu nosaukumu — galma panegīriķi, tas ir, feodāļu slavinātāji. Starp panegīriķiem bija ne mazums talantīgu dzejnieku, kuru darbiem vēl šodien ir literāra nozīme. Izdevuma mazo apmēru dēļ tikai dažus no tiem iespējams minēt atveidojamo vārdu sarakstā.

Kopš laika gala arābiem pakļautajās zemēs rakstnieku vārdi veidoti pēc musulmaniskajām tradīcijām. Bieži vien tie ir gari un sarežģīti. Agrāk uzskatīja, ka cilvēkam nepietiek ar vārdu, ko tam devuši vecāki. Personas vārdam bija jāizklāsta raduraksti, jāatklāj,

kur cilvēks dzimis, kādu stāvokli tas ieņem sabiedrībā, kādu amatu pilda, ar kādiem tituliem un pagodinājumiem ir apveltīts. Šiem tā jau garajiem personu vārdiem vēl pievienojās autora paša izraudzīts pseidonīms, kā arī sabiedrības dotās iesaukas, kas dažreiz pauda nicinājumu vai arī ietvēra kādu raksturīgu īpašību vai trūkumu. Pie tituliem un pagodinājumiem piederēja vārdi: *ibn* 'dēls' un *abu* 'tēvs'. Tiesības saukties par kāda dēlu vai tēvu bija stingri reglamentētas, un patvaļīgi tās nevarēja piesavināties. Ja kādas personas vārdā ir vairāki *ibn*, tad tie apzīmē piešķirtos pagodinājumus. Raksturīgs šai ziņā ir IX gs. arābu dzejnieka vārds *Abu Firass ibn al-Hariss ibn Saīds ibn Hamdāns al-Hamadānī*. Vārds *al-Hamadānī* pauž, ka dzejnieks dzīvojis Hamadānā. Taču bez īpašiem pētījumiem nav pasakāms, kā dēls viņš bijis. Nereti *ibn* ir tituls pat tad, ja īpašvārdā tas minēts vienreiz. Tāpat droši nevar pateikt, ko nozīmē *abu* 'tēvs'. Reizēm tas ir tituls, bet reizēm norāda, ka tēvs nosaukts dēla vārdā.

Sarakstā minētie dzejnieki ir dažādu tautu pārstāvji — arābi, persieši, tadžiki, uzbeki, azerbaidžāņi. Arābi, protams, rakstīja arābiski, bet visi citi tai laika posmā — persiešu valodā. Persiešu valoda no IX līdz XV gadsimtam bija literārā valoda kā visām irāņu tautām un Indijas musulmaņiem, tā arī daudzām tirkku valodu¹ saimes tautām. Persiešu valodas diferenciacija sākās ap XV gs. otro pusi, kad veidojās tadžiku un citu irāņu grupas tautu valodas un literatūra šais valodās.

¹ Sk. *tjurku valodas* ZA Terminoloģijas komisijas izdotajā «Valodniecības terminu vārdnīcā». R., 1963, 120. un 243. lpp. Šeit vārds *tjurku* ir darināts ar krievu valodas *тюркские* starpniecību. Pēc autore domām tas būtu atveidojams tieši no oriģinālvalodām, proti, *tirki*, *tirkku valodas*.

Taču vēl joprojām visām tām ir arābu alfabēts, kas papildināts ar dažām rakstu zīmēm atbilstoši nacionālo valodu fonētiskajai specifikai.

Atveidojot IX—XVI gadsimta dzejnieku vārdus latviski, vispirms būtu jārespektē arābu un persiešu fonētika. Tas nav viegli, jo atšķirības starp abu valodu fonētiskām ir lielas. Arābiem ir īsie un garie patskaņi, turklāt viens un tas pats patskanis var būt kā garš, tā īss; tekstā neiekļautos divzīlību vārdos akcents ir pirmajā zīlē, trīszīlību vārdos — otrajā zīlē. Persiešu valodā stabili gari patskaņi ir *a, u, i*; uzsvērtā ir pēdējā zīlē. Fonētiskajā ziņā atšķiras arī tirkū valodas. Vienās no tām ir garie patskaņi, citās to nav. Akcentēta ir pēdējā zīlē. Daļā aizgūto īpašvārdu tirkū saglabājuši oriģinālvalodas īpatnības. Tā, piemēram, vārdā *Nāzims Hikmets* ir garināts *ā* (*nāzim* pieder pie arābu cilmes vārdiem, tulkojumā nozīmē — dzejnieks).

Mums ir Austrumu valodu zinātāji, kas latviski tulko no oriģināla. Viņi vēlētos transkribēt vārdus pēc persiešu valodas fonētikas. Latviski tad būtu jāraksta: *Nīzāmī, Rūdākī, Zākānī* utt. Taču šāda transkripcija pārāk izraibina latvisko rakstu, un vārds ir grūti izrunājams.

Atveidot persiešu un tirkū valodu pēdējās zīlbes uzsvaru ar latviešu valodā pieņemto garumzīmi nebūtu pareizi. Uzsvāri un garinājumi šais valodās nav vienādi. Tā, piemēram, vārdā *šahnāme* (valdnieka grāmata) latviskā rakstā garina *ā*, bet uzsvērtā *e* negarina, lai vārdu varētu locīt.

Apsverot dažādo valodu fonētiskās īpatnības un atšķirības, latviskajā transkripcijā ieteicams paturēt garo *ī* adjektīvu galotnēs, tas ir, vārdos, kuri darināti no toponīmiem vai citiem substantīviem, proti: *Sīrvānī*

(širvānietis), *Gurgani* (gurgānietis), *Marvazi* (mervietis), *Džami* (džamietis), *Asadi* (lauvīgais; *asad* — lauva), *Nizamī* (likumīgais; *nizam* — likums, kārtība), *Lahuti* (garīgais; *lahut* — gars).

Arābu valoda ir bagāta ar garajiem līdzskaņiem un emfātiskajiem līdzskaņiem, kuru izrunai vajadzīgs īpašs balss nostatījums. Latviešu valodā nav burtu arābu emfātiskajiem līdzskaņiem un nav arī pētījumu, kā tie atveidojami. Intervokāli dubultojs ir paturams līdzskaņiem *l, m, n, r*.

Koprakstījumā mūsu Vidusāzijas un Kaukāza tautām, tāpat arī Turcijas turkiem, ieviesušies arābu cilmes īpašvārdi, kas sastāv no vairākiem komponentiem. Dubultos *dd* uzbeki atveido ar *td*. Tā, piemēram, arābu vārdu *Nur ed-Dins* var rakstīt nevis ar diviem *d* un defisi, bet ar *td*, savelkot vārdu kopā, proti: *Nuretdins*. Šāda rakstība pievienotajā sarakstā ieturēta visiem vārdiem, kam komponents ir *din*.

Tik stipri palatalizētu *ʃ* un *ɲ* kā latviešu un krievu valodā nav ne irāņiem, ne arābiem, ne turkiem. Tāpēc, transkribējot no krievu valodas, burti *l* un *n* nav jāmikstina. Azerbaidžāņiem ir mīkstais *ķ* un *ġ*. Tā, piemēram, *ġ* sastopams vietvārdā *Ĝendža* (runājams ar plato *e*), ko nepareizi ir dēvēt par *Gandžu*.

Arābu valodā nav burtu īsajiem patskaņiem. Korānā, kur kanonizēts ne vien teksts, bet arī rakstība un izruna, diakritiskās zīmes norāda, kāds īsais patskanis lasāms pēc līdzskaņa. Citos rakstos īsos patskaņus nenorāda, un tāpēc pat orientālisti vienu un to pašu patskani atveido dažādi — vai nu pēc persiešu, tadžiku, uzbeku, vai arī vēl pēc kādas citas valodas tradīcijām. Tulkotajos izdevumos un enciklopēdijās var atrast gan *Biruni*, *Fizuli*, gan *Beruni*, *Fuzuli*, kā arī daudzos varian-

tos rakstītu *Nasira Husrova* vārdu. Rakstības varianti izveidojušies vēsturiski, tāpēc vārdam kategoriski nevar norādīt tikai vienu rakstību. Latviešu tulkotāji, kas tulko no starpniekvalodas, sarakstā var izvēlēties variantu.

Rakstniekiem un dzejniekiem ir uzrādīti visi vārdi, iesaukas un tituli. Taču tas nenozīmē, ka tekstā tie visi lietojami uzreiz. Var rakstīt vai sacīt arī tikai šādi: *Firdousī, Džamī, Mehsetī hanuma, Abu Firass*. Vārdi, kas beidzas ar garo *ī*, nav lokāmi. Lai tos iekļautu latviešu valodas sintaktiskajās konstrukcijās, tie lietojami latviskotās ģenitīva formās (piemēram, *Gurgānas Fahritdins*) vai arī kā attiecīgie latviskie iedzīvotāju nosaukumi (*gurgānietis Fahritdins*).

Vārdu saraksts

Abass Marvazī (Mervas Abass). Miris ap 815. g. Persiešu un tadžiku dzejnieks.

Abulalla Ģendževī Mahmuds Nizametsdins (Ģendžas Abulalla). 1080.—1159. Tituls *malik oš-šoara*. Āzerbaidžāņu dzejnieks, rakstīja persiešu valodā.

Abuljanbagī (Abutaki) Abass ibn Tarhans Samarkandī (Samarkandas Abuljanbagī). VIII—IX gs. Rakstīja persiešu valodā.

Abunnizams Muhammads Falakī Širvanī (Širvānas Abunnizams). 1107.—1146. Rakstīja persiešu valodā.

Abu Bakrs Muhammads ibn al-Abass al-Huvarizmī (Horezmas Abu Bakrs). 935.—993. Rakstīja persiešu valodā.

Abu Firass ibn al-Hariss ibn Saīds ibn Hamdāns al-Hamadani (Hamadānas Abu Firass). 932.—968. Rakstīja persiešu valodā.

Abu Hamids Ouhadatdins Kirmanī (Kermānas Abu Hamids). Miris 1298. g. Rakstīja persiešu valodā.

Abu Nuvass (iesauka, tulk.: Sprogu tēvs jeb Sprogainais). 762.—813. Dzimis Huzistānā. Arābu dzejnieks.

Abu Tammams. 805.—846. Dzimis Damaskas tuvumā. Arābu dzejnieks.

Adibs Sabirs Tirmizī (Termēzas Adibs Sabirs). Nogalināts 1151. g. Galma panegīriķis, rakstīja persiešu valodā.

Ansarī Abdallahs (cēlies no Muhammada palīgiem — ansāriem, tāpēc Ansarī). 1002.—1088. Dzimis Heratā. Rakstīja arābu un persiešu valodā.

Asadī Abu Mansurs Ali ibn Ahmeds Tusī (Tusas Asadī). XI gs. Rakstīja persiešu valodā.

Atars (Aptiekārs) Faridatdins Mohammeds ben Ibrahimis. Dzimis 1119. g., miršanas gads nav zināms. Rakstīja persiešu valodā.

Aufi (Oufi) Sadidatdins Muhammads Buharī (Buhāras Aufi). XII gs. beigas — XIII gs. sākums. Persiešu un tadžiku dzejnieks.

Azraki Abulmahasins Abu Bekrs Zeinatdins ibn Ismaīls Varraks. Ap 1072.—1132. g. Pēc nostāstiem, dzejnieka tēva namā slēpies Firdousī, bēgdams no Gaznas sultāna Mahmuda dusmām. Persiešu un tadžiku dzejnieks.

Baba Tahirs Urjans (Kailais) Hamadanī (Hamadānas Baba Tahirs). Ap 1000.—1055. g. Sufiju dzejnieks, rakstīja persiešu valodā.

Badi az-Zamans ibn Husains Hamadanī (Hamadānas Badi az-Zamans). 969.—1007. Rakstīja arābu valodā.

Bahautdins Zuheirs. 1186.—1258. Dzimis Mekā. Arābu dzejnieks.

Balhī Abulmajads (Balhas Abulmajads). X gs. otrā puse. Persiešu un tadžiku dzejnieks.

Balhī Šahids ibn Husains (Balhas Šahids). Dzejnieka Rudakī draugs. Persiešu dzejnieks.

Balhī Abu Šakurs (Balhas Abu Šakurs). Dzimis 915. g., miršanas gads nav zināms. Persiešu un tadžiku dzejnieks.

Bašars ibn Burds Toharistani (Toharistānas Bašars). Dzimis 714. g., nogalināts 784. g. Rakstija persiešu un arābu valodā.

Biruni. Abu Reihans Muhammeds ibn Ahmeds al-Biruni. 972.—1048. Horezmas zinātnieks enciklopēdists, arī dzejnieks. Rakstija arābu valodā.

Buharī (al-Buharī) Muhammads ibn Ismaīls al-Džufī. 810.—870. Rakstija arābu valodā.

Buhturi (al-Buhturi). 821.—897. Dzimis Alepo rajonā. Arābu dzejnieks.

Dakikī (pseidonīms: Smalkais) Abu Ali Muhammads ibn Ahmads Balhī. Miris ap 977. g. Persiešu un tadžiku dzejnieks.

Dehlevī Amirs Husrovs (saukts: Deli Amirs Husro). 1253.—1325. Indijas dzejnieks, rakstija tālaika Deli pilsētnieku sarunvalodā, ko pats dēvēja par dehlevī.

Džahīzs Abu Osmans ibn Bahrs (pēc iesaukas al-Džahīzs — Bolacis). 775.—868. Dzimis Basrā. Arābu dzejnieks.

Džamī Abdurrahmans Nuretdins bin Ahmads. Dzimis 1414. g. Džamas pilsētā Horasānā, miris 1492. g. Heratā. Persiešu un tadžiku dzejnieks.

Felekī Širvanī Abunnizams Mohammeds (Širvānas Felekī). Ap 1108.—1155. g. Azerbaidžāņu dzejnieks. Rakstija persiešu valodā.

Firdousī (pseidonīms, tulk.: Paradīzes dārzs) Abulkasims. Dzimis ap 941. g. Tusā Horasānā, miris ap 1020.—1025. g. Istais vārds nav zināms, Abulkasims varbūt ir pagodinājums. Ticamāk, ka dzejnieku sauca: Mansurs ibn Hasans. Persiešu un tadžiku dzejnieks.

Fizulī Muhammeds Suleimana ogli. 1494.—1556. Dzimis Kerbelā. Azerbaidžāņu dzejnieks, rakstīja azerbaidžāņu, persiešu un arābu valodā.

Gurganī Fahritdins Asads (Gurgānas Fahritdins). XI gs. Persiešu un tadžiku dzejnieks.

Hafizs (pseidonīms, tulk.: Korāna zinātājs) Šamsutdins Muhammads. Ap 1325.—1389. g. Dzimis un dzīvojis Širāzā. Rakstīja persiešu valodā.

Hakanī (azerb. val. — Haganī) Afzaltdins Badils Ibrahimis ibn Ali Hakanī Širvanī. 1121.—1199. Dzimis un dzīvojis Širvānas pilsētā Šemahā. Azerbaidžāņu dzejnieks, rakstīja persiešu valodā.

Hanzale Bagdisi (Bodgisi) (Bagdisas Hanzals). IX gs. Rakstīja persiešu valodā.

Hilalī (tulk.: Pasmēnesveidīgais) Badratdins. Nogalināts 1529. g. Uzbeku dzejnieks, rakstīja persiešu valodā.

Ibn al-Mukafa (iesauka, tulk.: Kropļa dēls) Abdullahs. Pirms islama saukts: Ruzbehs Dadojes dēls. Dzimis 724. g. Irānā, nogalināts 759. g. Rakstīja arābu un persiešu valodā.

Ibn ar-Rumī. Dzimis 835. g. Bagdādē, nogalināts 896. g. Arābu dzejnieks.

Ibn Nubats. 1287.—1366. Arābu dzejnieks.

Ibni Jamins. Pilns vārds: Amirs Mahmuds ibn Amirs Jaminatdins Tugrai. 1286.—1368. Rakstīja persiešu valodā.

Katrans (azerb. val. — Gatrans) abu Mansurs Tebrizī (Tebrizas Katrans). 1010.—1080. Azerbaidžāņu dzejnieks. Rakstija persiešu valodā.

Kemals Hudžandī. Kemaltdins ibn Masuds (Hodžentas Kemals). Miris ap 1390.—1401. g. Tadžiku dzejnieks.

Lahiki (al-Lahiki) Abans ibn Abdalhamids. Miris ap 815. g. Pirmais pasaulē pazīstamais tulkotājs, kas izmantoja parindeņus. Tulkoja no persiešu un arābu valodas.

Maarri (al-Maarri) Abulala Ahmads ibn Abdulla. 973.—1057. Dzīvojis Sīrijā. Arābu dzejnieks.

Mehsetī (tulk.: Apskaužamā) hanuma Ģendževī. XII gs. Azerbaidžāņu dzejniece. Rakstija persiešu valodā.

Mušfiki Abdurrahmans (Mullo Mušfiki). 1538.—1588. Dzīvojis Buhārā. Tadžiku dzejnieks.

Mutanabi (al-Mutanabi; iesauka, tulk.: Viltus praviets). 915.—965. Arābu dzejnieks.

Nahšabī Zijaatdins. Dzimis Nahšabā, tagad Karši Uzbekijā. Dzīvojis Indijā. Miris 1350. g. Rakstija persiešu valodā.

Nasirs Husrovs Kubadianī (vēl arī: Nasiri, Nosiri, Nosirs Hisrovs, Hosrovs). 1004.—1075. vai 1090. g. Dzimis Kubadiānā Tadžikijā. Rakstija persiešu valodā.

Nasirs Husrovs Šarifs Isfahanī. XIV gs. Rakstija persiešu valodā.

Navoji (arī Navai — Melodiskais) Ališers (Mirališers) Nizamtdins. 1441.—1501. Dzīvojis Heratā. Uzbeku dzejnieks. Rakstija persiešu valodā.

Nesimī (Nasimī) Sejids Imadtdins. Dzimis 1369. g. Semahas Nesimas ciemā, nogalināts 1417. g. Alepo.

Azerbaidžāņu dzejnieks. Rakstīja persiešu un arābu valodā.

Nizamī Aruzī Samarkandī Ahmeds ibn Umārs (Samarkandas Nizamī Aruzī). Miris 1160. g. Persiešu un tadžiku dzejnieks.

Nizamī Ģendževī Abu Muhammads Iljass ibn Jusufs (Ģendžas Nizamī). 1141.—1209. Rakstīja persiešu valodā.

Omārs Haijāms. Gijasatdins Abulfaths Omārs ibn Ibrahimis Haijāms. Par Haijamī dzejnieks sevi dēvēja zinātniskajos darbos. Dzimis 1040. g. Nišapūrā. Miršanas gads precīzi nav zināms, varbūt 1132. g. Persiešu un tadžiku dzejnieks.

Omārs ibn Abi Rabīa. 644.—712. Dzīvojis Medinā. Arābu dzejnieks.

Omārs ibn Farids. Dzimis 1181. g. Kairā. Miris 1234. g. Arābu dzejnieks.

Ouhadatdins Muhammads Anvarī. Miris ap 1169. g. Rakstīja persiešu valodā.

Rudakī Abu Abdallahs (pēc citām ziņām — Abulhasans) Džafars ibn Muhammads. Dzimis IX gs. 50.—60. gados Pandžas Rudakā. Farsi (persiešu) poēzijas Ādams.

Rumī Džalalītdins (Rumas Džalalītdins). Pagodinājuma vārds: Moulevī, Movlevī. Tituls: Moulanā — Mūsu kungs. Dzimis 1207. g. Balhā (tāpēc viņu sauc arī par Balhī). Miris 1273. g. Mazāzijas Konjā. Rakstīja persiešu valodā.

Saadi. Muslihatdins Abu Muhammads Abdallahs ibn Mušrifatdins Saadi Širazī. Dzimis ap 1208. g. Širāzā. Miris 1292. g. Rakstīja persiešu valodā.

Sanaī (tadž. val.: Sanoī; pseidonīms, tulk.: Gaišais).

Abulmadžds Madžduds ibn Adams Sanaī Gaznevī (Gaznas Sanaī). 1070.—1140. Persiešu un tadžiku dzejnieks.

Savadži Džamalatdins Salmāns. Ap 1300.—1375. g. Pēc cilmes azerbaidžānis. Rakstija persiešu valodā.

Sina. Abu Ali ibn Sina. Vēl arī: Abu Ali Husains ibn Abdallahs ibn Sina (Avicenna). Dzimis ap 980. g. Afšanā pie Buhāras. Miris 1037. g. Hamadānā. Rakstija arābu un persiešu valodā.

Šarifs (aš-Šarifs) ar-Radi. Dzimis 970. g. Bagdādē. Miris 1016. g. Arābu dzejnieks.

Ubaidis Zakanī (Zakanas Ubaidis). Dzimis Zakanas ciemā pie Kazvinas. 1270.—1370. Rakstija persiešu valodā.

Unsurī Abulkasems Hasans ibn Ahmeds. Tituls: Balhas dzejnieku valdnieks. 970.—1039. Persiešu dzejnieks.

Unsur al-Maali Kaikavuss. Dzimis 1021. g. Tabaristānā. Miris 1098. g. Persiešu dzejnieks.

Vatvats (iesauka, tulk.: Sikspārnis). Rašidatdins Muhammads Omarī. Cēlies no halifa Omāra (tāpēc Omarī). 1087.—1182. Dzīvojis Horezmā. Rakstija persiešu valodā.

Piezīme. Saraksts ir salīdzināts un personvārdu rakstība saskaņota ar materiāliem «Isajā literatūras enciklopēdijā», kas iznākusi krievu valodā («Краткая литературная энциклопедия». М., 1962).

PAR ZILBES INTONĀCIJU UN LATVIEŠU LITERĀRĀS
VALODAS NORMU

Valodniece V. Dambe raksta: «Intonācijas par obligātu normu literārajā valodā uzskatīt nevar. Tomēr būtu ļoti vēlams, lai radio vai televīzijas diktoru, latviešu valodas skolotāju, aktieru, lektoru runā būtu dzirdamas vismaz divas intonācijas — stieptā un nestieptā.»¹ Tā ir pamatota prasība, jo latviešu valodas attīstības gaitā ir izveidojušies kritēriji, pēc kuriem, piemēram, vārda *māte* izruna ar nestiepto (krītošo vai lauzto) intonāciju vai vārda *maize* izruna ar stiepto intonāciju ir uztverama kā kaut kas nedabisks, literārajai valodai svešs. Var teikt, ka latviešu literārajā valodā zilbes intonācija vismaz daļēji ir normēta.² Vieni šo normu ir apguvuši, ieklausīdamies vidus dialekta pārstāvju, aktieru, diktoru, skolotāju valodā, citi varbūt ņēmuši palīgā arī K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcu, kurā vārdu intonācijas parasti uzrādītas ne tikai saknes zilbēs, bet arī piedēkļos un priedēkļos.

¹ Latviešu valodas kultūras jautājumi. 10. laid. R., 1974, 200. un 201. lpp.

² Ā. Ozols rakstā «Par latviešu literārās valodas pareizrūnas normām» (Raksti valodniecībā. R., 1967, 128. lpp.) gan norāda, ka vispārēja zilbju intonāciju normalizācija pēc triju intonāciju šķīruma nav iespējama. Arī tagad, kad pēc šā raksta pirmpublicējuma 1953. gadā pagājuši divi gadu desmiti, izvirzāms tikai fakultatīvs divu intonāciju (stieptās un nestieptās intonācijas), kā arī triju intonāciju (stieptās, krītošās un lauztās intonācijas) šķīrums pēc runātāju artikulācijas iemaņām, iespējam un izvēles.

Tādējādi arī samērā droši ir nosakāms, ar kādu saknes zilbes intonāciju latviešu literārajā valodā runājams lielum lielais daudzums latviešu cilmes vārdu un senāko aizguvumu. Stabila intonācija ir nostiprinājusies arī daudzos jaunākā laika aizguvumos. Literārās valodas intonācijas pirmajā zilbē ir skaidras lielākajā daļā vārdu, kas atvasināti ar priedēkļiem, un samērā stabilas vairākos piedēkļos un izskaņās.

Šīs atziņas ir gūtas, vairāk nekā 13 gadu krājot materiālus par latviešu literārās valodas zilbes intonācijām latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcai.

Sākumā daudz ierosmes deva «Latviešu literārās valodas pareizrunas un pareizrakstības 1. aptauja» (R., 1960). Ar aptaujas palīdzību tika iegūtas ziņas par 230 pirmatnējo un atvasināto vārdu intonācijām 192 latviešu literārās valodas runātāju lietojumā. Pēc tam ar anketēšanas metodi pēc cita saraksta (šai sarakstā ietverts pāri par 400 vārdu) aptaujāts ap 50 dažāda vecuma un dažādu profesiju cilvēku, kas visi uzlūkoti par latviešu literārās valodas lietotājiem. Par teicējiem izraudzīti dažādu novadu pārstāvji. Visus šos gadus uzmanība pievērsta arī diktoru un aktieru runai, no intonāciju viedokļa analizēta valodnieku valoda utt. Iegūtais materiāls ir pietiekami plašs, lai pirmajā pareizrakstības vārdnīcā varētu vismaz pamatos uzrādīt arī zilbju intonācijas latviešu literārajā valodā.

I

Daudz ir domāts un runāts par to, vai intonācijas uzrādīt divu vai triju intonāciju sistēmā. Jau no paša darba sākuma bija vēlēšanās uzrādīt trīs intonācijas.

Rūpīga ieklausīšanās valodā, intonāciju izplatības pētījumi šo vēlēšanos ir vērtuši pārlicībā. Divu intonāciju sistēmas izvirzīšana par galveno laikiem gan pašreiz vēl īsti nav pamatota, un šī sistēma diez vai uzvarēs, iekams nebūs zudušas atšķirības leļzemnieku un augšzemnieku intonāciju sadalījumā. Šķiet, ka šī doma radusies, balstoties vienīgi uz faktu, ka ir samazinājies to izlokšņu skaits, kur senāk skaidri šķīra trīs intonācijas.³ Nav ņemts vērā, ka augšzemnieku izlokšņu runātāji (teritoriāli augšzemnieku izlokšnes aizņem apmēram vienu trešo daļu Latvijas) arvien lielākā skaitā kļūst triju intonāciju pārstāvji, jo pēc sava dialekta paradumiem viņi šķīr krītošo un laužo intonāciju un mācās lietot arī stiepto intonāciju. Katrā ziņā krietni lielai daļai augšzemnieku stieptās intonācijas apguve sākas ar svešvārdiem, kuru izrunu tie dzird un apgūst, klausoties skolotāju stāstījumā, diktoru runā u. tml. Nekādas īpašas objektīvas grūtības stieptās intonācijas artikulārajā apgūvē augšzemniekiem nav pārvaramas. Te varbūt gan ir vietā pieminēt, ka sēlisko izlokšņu pratēju valodā stieptās intonācijas vietā reizēm dzirdama kāpjoša intonācija. Taču tūlīt jāpiebilst, ka arī leļzemnieku runā stieptajai intonācijai ne visur un vienmēr ir vienādi līdzens skanējums (nereti tajā saklausāms vairāk vai mazāk izteikts kāpums).

Tā kā augšzemnieki šķīr laužo un krītošo intonāciju un daudzi no viņiem lielākā vai mazākā mērā iemācās pareizi lietot arī stiepto intonāciju, ir jāsecina, ka pašlaik to cilvēku skaits, kas savā runā lieto trīs intonācijas, nevis sarūk, bet gan pamazām aug. Tikai tas ir

³ Triju intonāciju apgabalu sk. M. Rudzītes doktora disertācijas autoreferātā. — Рудзите М. К. Латышская диалектология. Р., 1969, Карта № 3.

saistāms nevis vairs ar dialekta īpatnībām, bet gan ar latviešu literārās valodas rakstos nefiksēto intonāciju lietojuma paradumiem un reālajām vajadzībām, proti, ar vēlamo intonāciju lietojumu vismaz profesionālajā publiskajā runā, radio un televīzijas raidījumos, teātrī, speciālajās mācību iestādēs.

Augšzemnieku dialekta pārstāvji apgūst stiepto intonāciju un tādējādi pamazām kļūst par triju intonāciju runātājiem ne tikai latviešu literārās valodas, bet arī ležzemnieku izlokšņu ietekmē. Par to savus vērojumus studiju gados darbā «Iedzīvotāju imigrācija Bukaišu ciemā, tās ietekmē notikušās izmaiņas ar apģērba gatavošanu saistītajā leksikā» (1973.) ir izteikusi I. Skudra. Tas pilnīgi saskan ar mūsu vērojumiem, ka augšzemnieki, nonākuši ležzemnieku vidū, spēj vārdos, kam ir sens stiepums, krītošo intonāciju aizstāt ar stiepto. Protams, viņi ne vienā gadījumā vien kļūdās un vienu un to pašu vārdu izrunā gan ar stiepto, gan krītošo intonāciju. Taču taisnības labad jāsaka, ka variācijas, vienam un tam pašam cilvēkam izrunājot vienu un to pašu vārdu, mūsu dienās, kad notiek intensīva iedzīvotāju migrācija, nemaz tik neparasta parādība nav arī ležzemnieku starpā, kaut vai vārdos *krāsa* un *valsts*, ko šad un tad gan ar saknes zilbes stiepumu, gan arī ar parasto kritumu lieto pat Vidzemes triju intonāciju apgabala runātāji (laikam jau kurzemnieku ietekmē).⁴

Pat tad, ja augšzemnieki, arī literārajā valodā runājot, līdz šim nebūtu pazinuši stiepto intonāciju, triju intonāciju uzrādījums vārdnīcā var dot labumu, jo spēj

---

⁴ Sk. arī šā raksta 109.—111. lpp., kur esmu uzrādījusi dažas intonāciju paralēles savā valodā.

palīdzēt šķirt vārdus, kurus augšzemnieki lieto ar senu krītošo intonāciju, no vārdiem ar laužto intonāciju. Pretējā gadījumā daudzu leļzemnieku paradums nešķirt krītošo un laužto intonāciju būtu jāpieņem arī augšzemniekiem. Citiem vārdiem, mākslīgi tiktu nivelētas abu nestiepto intonāciju atšķirības, un augšzemnieki kļūtu par vienas pamatintonācijas — nestieptās intonācijas runātājiem.

Triju intonāciju uzrādijums var būt derīgs gadījumos, kad krītošā un laužtā intonācija palīdz šķirt vārda semantiku, piemēram, *dikt* (ar krītošo intonāciju) un *diġt* (ar laužto intonāciju), *rūkt* (ar krītošo intonāciju) un *rūġt* (ar laužto intonāciju), *rieht* (ar krītošo intonāciju) 'vārdot' un *rieht* (ar laužto intonāciju) 'būt pretīgam', *loks* (ar krītošo intonāciju) 'sīpola virszemes daļa' un *logs* (ar laužto intonāciju) u. tml.⁵ Tādējādi pēc triju intonāciju sistēmas izrunā dažādas nozīmes ir iespējams šķirt vislabāk.

Triju intonāciju sistēmas saglabājums var noderēt tiem, kas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcu grībētu izmantot par palīglīdzekli latviešu valodas vēstures un salīdzināmās akcentoloģijas pētījumiem.

Ja labi ieklausās, jāatzīst, ka vismaz vietumis Dauļgavas kreisā krasta leļzemnieki, kuru izrunā krītošās intonācijas vietā dominē laužtā intonācija, daļā izskaņu lieto skaidru kritumu; pat vēl vairāk — ne vienā gadījumā vien sena krituma vietā saknes zilbē laužums ir krietni mazāk saspriegts nekā vārdos ar senu laužumu.⁶

⁵ Sk. arī R. Grīslles rakstu «Latviešu zilbes intonāciju semantiskais svārs». — «Baltistica». I priedas. V., 1972.

⁶ Par to sk. arī V. Dambes rakstā «Intonācijas». — Latviešu valodās kultūras jautājumi. 10. laid. R., 1974, 199. lpp.

Triju intonāciju pēdas saklausāmas arī tai Vidzemes apgabalā, kurā lauzuma vietā parasti ir kritums: tā, piemēram, Ainažos vārdos *dēls*, *galva* kritumu it kā divās daļās sadala īpatnējs saspriegums, kas ir tipiska lautzās intonācijas pazīme. Kāpēc nevaicot arī leļzemnieku zināšanas par intonācijām?

Ņemot vērā tikko izteiktos apsvērumus un to, ka divu intonāciju sistēma mūsdienu latviešu valodā ir atzīta par tikpat literāru kā triju intonāciju sistēma, leļzemniekiem nevarētu būt objektīvu pretenziju pret triju intonāciju apzīmējumu.

Intonāciju apzīmējumu pēc triju intonāciju sistēmas «Pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcai» apstiprinājusī arī ZA Pareizrakstības komisija (sk. šīs komisijas 1968. gada 25. maija sēdes materiālus).

Kaut gan pastāv uzskats, ka intonācijas ir viens no visraksturīgākajiem kādas izlokšnes elementiem, kas skaidri liecina par runātāja piederību pie vienas vai otras izlokšņu grupas, jāatzīst, ka gluži tā nav, vismaz attieksmē pret stieptu intonāciju. Intonācijām pašlaik ir vērojama tieksme nivelēties.⁷ Jaunāku cilvēku valodā intonācijas noteikt nereti ir daudz grūtāk nekā vecu ļaužu runā, pat tad, ja šie cilvēki pieder pie vienas ģimenes un pārstāv vienu izlokšni. Arvien biežāk citu intonāciju vietā negaidīti dzirdama stieptā intonācija.⁸

---

⁷ To jau 1913. gadā konstatējis J. Endzelīns; sk. viņa rakstu «Weiteres zu den lettischen Intonationen». — Endzelīns J. Darbu izlase. 2. sēj. R., 1974, 514. lpp.

⁸ Par šo tendenci pirmo reizi rakstījis H. Bendiks «Latviešu valodas kultūras jautājumā» I. laidienā (R., 1965, 11.—17. lpp.).

Daudzi «par» un «pret» ir svērti un vērtēti, domājot par to, vai intonācijas uzrādīt vienīgi saknes zilbēs vai arī tās mēģināt dot, kad vien iespējams.

Sākumā izvēlējamies pirmo variantu, jo gribējam būt konsekventi: ja nevaram intonācijas uzrādīt visās piedēkļu zilbēs, nerādīsim tās piedēkļos nemaz. Taču izrādījās, ka 1) mūsdienu latviešu literārajā valodā nav iespējams droši nodalīt priedēkļus un piedēkļus no saknes svešvārdos, palaiķam tas grūtības sagādā arī pašos latviešu valodas vārdos (piemēram, kā rīkoties ar vārdu *atāls?*); 2) svešvārdos saknes zilbēs dažos gadījumos svārstības ir lielākas nekā piedēkļos; 3) svešvārdos ar garu vārda absolūto beigu patskani būtu nozīmīgi lasītājam dot uzziņu arī par šīs zilbes intonāciju; 4) ne vienmēr droši vienu saknes zilbes intonāciju iespējams parādīt mantotajos latviešu valodas vārdos, jo diezgan daudz to starpā ir tādu, kuros intonācija nav stabila.

Tāpēc gatavojamās pareizrakstības un reizē pareizrunas vārdnīcas manuskriptā esam devuši intonāciju apzīmējumu visur tur, kur literārās valodas prakse tam dod kaut cik drošu pamatu.

Mantotajos vārdos un senos aizguvumos intonācijas uzrādītas šādās izskaņās:

I. tabula

	˘	ˆ	ˋ	
t	-tājs	-āt(iēs), -ēt(iēs), -īt(iēs), -uôt(iēs) -āts, -ēts, -īts, -uôts -âtājs, -êtājs, -îtājs, -uôtājs -âtāis, -êtāis, -îtāis, -uôtāis -âtava, -êtava, -îtava, -uôtava -âtne		

tabulas turpinājums

d		-(ēj)āds	
k		-āklis, -ēklis, -īklis, -uōklis -īkla; -ūkslis -ēknis, -uōksnis; -ūksnis -āks, -ēks	
g		-īgs, -īgūms	
l			-āls, -ēls
m	-āms; -āmība -ēmība -īmība -uōmība		-āms; -ūms
n	-ēns	-aīns	-iņš; -in -(g)āns, -ēns
r			-ārs, -ērs, -ūrs
š		-āšana, -ēšana, -īšana, -uōšana -āšanās, -ēšanās, -īšanās, -uōšanās	
j	-ājs, -ējs		

Visos pārējos gadījumos šīs grupas vārdos piedēkļi un izskaņas doti bez intonāciju uzrādījuma.

III

Visvairāk rūpju un pārdomu ir radījuši un joprojām rada māntotie vārdi (un arī daži senī aizguvumi), ko latviešu literārajā valodā runā ar divām vai pat trim intonācijām. Šādu vārdu ir apmēram četri simti (skaitītas tikai saknes). Tā kā to lielākā daļa pieder pie latviešu valodas vārdu krājuma vissenākā slāņa, tie nebūtu atstājami bez intonācijas uzrādījuma saknes zilbē. Minētajā pareizrakstības komisijas sēdē tika nolemts intonāciju paralēles neuzrādīt. Parasti arī ir izdevies rast pamatojumu vienas intonācijas uzrādīšanai. Vairumā gadījumu tā ir intonācija, kas vārdam kā pamatintonācija atrodama K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcā. Tad, kad šai vārdnīcā vārds dots bez intonācijas uzrādījuma vai kad vienas saknes atvasinājumos uzrādītas dažādas intonācijas, kā arī tad, kad intonācijas jūtami atšķiras no pašreizējās izrunas prakses, par vēlamu ir izraudzīta aptaujā konstatētā intonācija.

Ar stiepto intonāciju pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā paredzēts dot šādus ar dažādu saknes (retāk citas zilbes) intonāciju runātus vārdus⁹: *aizmārša*¹⁰, *apjuoms*¹¹, *apluokсне*, *aruods*, *atzīt*, *austra*, *avuots*, *bīdīt*, *blūze*, *brēka* (arī *brēkāt*, *brēkalēt*,

⁹ Parasti šai sarakstā no vienas ligzdas vārdiem ir dots tikai viens vārds; ar to jāsaprot, ka arī visi citi šīs pašas saknes vārdi, ja vien nav dota īpaša norāde, runājami ar to pašu intonāciju (sal., piemēram, *austra* — tepat arī *austrenis* un *austrumi* — un *daile*, kur *daišs* ir ar citu intonāciju).

¹⁰ Vārdos, kuros ir vairākas garas zilbes, tajā zilbē, par kuras intonāciju ir runa, garais patskanis, divskanis vai īsa patskaņa un *l*, *m*, *n*, *r* savienojums ir pasvītrots.

¹¹ Divskanis *uo* te un turpmāk rakstīts fonētiskajā transkripcijā, bet vārdu sarakstā — alfabētā dots *aiz n*.

brēkulis, brēkulīgs, brēkuļuo^t, bet brēkt, brēkums, brēkuoņa — ar krītošo intonāciju), brīdināt, cikstēties, cirta, čamdīt, čuokurs, daile (sk. daiļš — ar krītošo intonāciju), dāsns, daudzināt, dāvana, dēstīt, dēties, dienvīdi (sk. diena — ar krītošo intonāciju), drāzt, drumsla, dzīt (piemēram, ganos), gaidīt, gaudens, glaudīt, glaustīt (bet glaust, glaudīgs — ar krītošo intonāciju), gļēvs, grēda, griezt (piemēram, apkārt ap savu asi), grīļīgs, grimt, gruods (adjektīvs), gundega, ģindenis, ģints, iepakaļ, ieplaka, iepriekš, ievads, juoņuo^t, junda, jūs (bet jūsējs — ar krītošo intonāciju), kaisīt, kaitēt (kam), kankars, kārba, kārns, kārniņi, klaiņāt, klāstīt, klausīt, klūmburēt, kļaut, kļūda, kuosa, kraukšis, kurnēt, laizīt, lēvere, līdzeklis, luoksne (sk. liekt — ar krītošo intonāciju), luncināt, ļengans, maisīt, mākuonis, māt, meldri, mirt, mītne, neķitrs, nirt, nuogale, nuokrāsa, nuometne, nuosānis, uoma (bet uomulīgs — ar krītošo intonāciju), uosta, pētīt, raidīt, raīts, rāpāt (sk. rāpties — ar krītošo intonāciju), raudzīt, rēgs, rūpes, sāinis, saite (sk. saistīt — ar krītošo intonāciju), sātīgs, skrimslis, skumt, sliede, smaidīt, spuldze, stādināt, stingrs, stumt, svārstīt (bet svērt — ar krītošo intonāciju), svitra, šķilt, šķirt, šķists (cilvēks), šļaugans, šļurkstēt, šmūkstīnāt, švirkstēt, taisīt, tarkšķēt, teika (bet teikt u. c. — ar krītošo intonāciju), telpa, tēmēt, tenkas, tērzēt, tīmeklis, tīkuot, tinkšķēt, tirkšķēt, tītars, trieka (bet triekt — ar krītošo intonāciju), trinkšķēt, trīsas (u. c., bet trīsēt — ar krītošo intonāciju), tuntu-

lēt, turza, ūbele, ūdele, ūpis, urdēt, urkstēt, urskulis, ūsas, vaina, vairīt, vaivari, vāldzināt, valgs 'striķis', valkans, vanga, vangale, vārdzināt, vārsma, varza, vēdīt, veids, vemt, vērpete, vēss, vēzda, vidēt, vienkuocis, velce (bet vilkt — ar krītošo intonāciju), vinda, vīngrs, virkne, vīteruot, zaiga, zalguot, ziemelis (bet ziema u. c. — ar krītošo intonāciju), zīlēt, zīle, zinte, zvīņa, žāvāties, žirgts, žūžuot.¹²

Ar krītošo intonāciju paredzēts dot šādus vārdus: *atpūta, attiecība, ausma, baudīt, bēres, brēkt* (sk. *brēka* — ar stiepto intonāciju), *būcenis, burbēt, ceļš, daikts, daiļš, derglis, diena* (u. c., bet *dienvīdi* — ar stiepto intonāciju), *duobe* (bet *duobjš* — ar laužto intonāciju), *draisks, dzile, dzimt, dzirdēt, dzīres, ērts, gāle, gandarīt, gānīt, gauds, gauduot, gausties, gremzdi, gulgt, gulta, ieblakām, iebrūns, iedabāt, iedaļa, iedzeltens, iegansts, iegarens, iegula, iegurnis, iekurs, iemaņa, iemutis, iepelēks, iepretī, ieruocis, iesalds, iesals, iesāļš, iesānis, iesarkans, iesārts, iesauka, iesirms, iesīvs, ieskābs, ieskaņa, iesūrs, iešķersām, iešķībs,*

¹² No šīs grupas vārdiem ar citu intonāciju manā — Vidzemes triju intonāciju šķiruma novada paradumiem palaikam atbilstīgajā izrunā ir 19 vārdi, bet 13 vārdiem ir paralēlformas ar krītošo un stiepto intonāciju.

Ar krītošo intonāciju ir vārdi *aplukuksne, brīdināt, cikstēties, || cirta, čamdīt, dāsns, drāzt, || gaudens, || glaudīt, ieplaka, iepriekš, || juoņuo, || lengans, māt, neķitrs, || nuokrāsa, nuosānis, || raudzīt, rēgs, || sātīgs, sliede, || smaidīt, || stādīnāt, || vāldzināt, valkans, || vārdzināt, || vērpete, žirgts.*

Ar laužto intonāciju ir vārdi *avuots, kuosa, krauķis, meldri.*

ieteka, iezaļš, iezilgans, iezis, jaust, jusējs (bet jūs — ar stiepto intonāciju), jūtas, kaisle, kaitēt, 'karsēt', kākslis, kāpuosts, klaudzēt, kuokle, krāsa, krauja, kūkuot, kurls, ķauķis, ķermenis, ķīvīte, laikuot, laipa, lāse, laukums, lemt, leņķis, liesmā, ligt, liekt (u. c., bet luoksne — ar stiepto intonāciju), ļimt, marguot, miecēt, nelietis, nīgrs, nuobīlis, nuogula, nuoģiēda, nuovēdējs, nuoziegums, uolis, uomulīgs (bet uōma — ar stiepto intonāciju), uosa, uotrs, plēst (va|ā), raisīt, rāpties, raukt, riks, saistīt (u. c., bet saite — ar stiepto intonāciju), saudzēt, skurbt, slīgt, spiegs, spurgt, stiept, svērt, šausmas, šaušalas, šautra, šķēle (sk. šķelt — ar laužo intonāciju), šļirce, šņākt, teikt (u. c., bet teika — ar stiepto intonāciju), tēls, tērce, tēst, tiekties, tiept, tirgus, tirpt, trenkt, trīsēt (sk. trīsas — ar stiepto intonāciju), tvirts, urbt, uztraukt, vainags, vaisla, valnis, vāls, valsts, valsirdīgs, vanskars, vārīgs, vārīt, veiksme, velte, vērst, viedēt, viēla, vilkt, virmuot, virpināt, zādzība, žilbt, žulgans.¹³

Laužo intonāciju ir paredzēts uzrādīt vārdiem alnis, alva, atbildēt, (sējāmā) birze, burzīt, cildens,

¹³ No šīs grupas vārdiem ar citu intonāciju manā izrunā ir 13 vārdi, bet 5 vārdiem ir paralēlformas ar stiepto un krītošo intonāciju.

Ar stiepto intonāciju ir vārdi dzīle, dzīmt, // gānīt, iegansts, iekurs, // iesalds, // iesarkans, lemt, ļimt, marguot, // nelietis, // raisīt.

Ar laužo intonāciju ir vārdi iezis, krauja, ķauķis, uosa, saistīt, tirgus.

cilnis, cīpsla, čūpstināt, dabūt, dzelme, dzeltens, dziedrs, dzirdīt, gailēt, grābt, graizes, grausts, grīslis, gurkstēt, gurns, kautrīgs, klunkurēt, knaibles, kūdināt, laida, lauska, lēst, lēzens, lūznis, maigste, mirguot, ņemt, uolekts, uost, uozuols, paust, plaiksnīt, plēve, rauda, sikt, skaldīt, skart, smails, sniegt, spile, šeit, šķelt (u. c., bet šķēle — ar krītošo intonāciju), šķiebt, šķists 'šķidrs', šmaugs, taukšķēt, tīstīt, tūcīt, tvert, ūkšķēt, uzstājīgs, vaibsts, vākt, valbīt, valgs (adjektīvs), valuoda, valstīt, veldre, veldze, versme, vervelēt, vīstīt, vilnis, vīpsnāt, virt, virzīt, vīt, zebiekste, ziest, žakle, žaut, žuogs, žults, žvankstēt.¹⁴

Vēl joprojām saknes bez intonācijas uzrādījuma ir vārdiem auseklis, ausīties, brāzt, dārdēt, dulburēt, gānīt, kāst (vilnu), krāpt, kruoplis, puost, rāva, ruotīt, sārts, šļirkstēt, tūdaļ, vēkšķēt.¹⁵

Kā no šā saraksta redzams, pat tajos vārdos, kuros vidzemnieku lietotā intonācija krasi atšķiras no Daugavas kreisā krasta vidus izlokšņu runātāju intonācijas (šādu vārdu ir ap 80; te dota tikai daļa no visiem

¹⁴ No šīs grupas vārdiem ar citu intonāciju manā izrunā ir 20 vārdi.

Ar krītošo intonāciju ir vārdi *alnis, alva, dziedrs, kūdināt, lauska, lēst, lēzens, uolekts, paust, plēve, skaldīt, spile, vākt, valbīt, žults.*

Ar stiepto intonāciju ir vārdi *atbildēt, dzelme, gailēt, mirguot, vervelēt.*

¹⁵ Manā izrunā ar krītošo intonāciju ir vārdi *auseklis, brāzt, dārdēt, kāst, krāpt, kruoplis, rāva,* ar stiepto intonāciju — *dulburēt, gānīt* (paralēli arī ar krītošo intonāciju), *ruotīt, sārts, šļirkstēt, tūdaļ,* ar laužto intonāciju — *puost, vēkšķēt.*

aptaujās ietvertajiem vārdiem), vārdnīcas manuskriptā ir uzrādīta tikai viena intonācija — tā, kura ap-
taujās ir biežāk apliecināta (gandrīz vienmēr tā ir
intonācija, kas K. Milēnbaha Latviešu valodas vārd-
nīcā dota šķirkļa vārdā). Šo vārdu sarakstu pare-
dzēts ievietot vārdnīcas pielikumā vai priekšvārda
tekstā.

IV

Par intonācijām internacionālismos ir jārunā īpaši.
Aizguvumos (ne tikai internacionālismos) lielā pār-
svarā ir stieptā intonācija.¹⁶ Te vislabāk parādās lat-
viešiem raksturīgā tieksme visus vārdus, kas ir nepa-
zīstami, izrunāt ar stiepto intonāciju. Tā, piemēram,
vidzemnieku izrunā pat daudzi Kurzemes vietvārdi,
kā *Pūre*, *Vāne*, kas runājami ar nestiepto intonāciju,
iegūst stiepumu.

Svešvārdu zilbju intonēšanā ir vērojamas zināmas
likumības.

I. Pārgarumi (tos veido garš patskanis, kam tai
pašā zilbē seko sonants) izskaņā vienmēr tiek runāti
ar stiepto intonāciju. Tātad visos aizguvumos, kas beidzas ar *-āls*, *-āns*, *-ārs*, *-ēns*, *-īms*, *-īns*, *-īrs*, *-ūns*, *-ūrs*, *-ōls*¹⁷, *-ōms*, *-ōns*, *-ōrs* garais patskanis tiek izrunāts ar stiepumu.

¹⁶ Pirmais par šo parādību ir rakstījis J. Endzelīns. Sk. viņa pētījumu «Über den lettischen Silbenakzent». — Endzelīns J. Darbu izlase. 1. sēj., R., 1971, 128. lpp.

¹⁷ Šeit un arī tālāk garais *ō* grafiski ir šķirts no īsā *o*.

Gandrīz vienmēr ar stiepumu pārgarumi ir arī vārda saknē, piemēram, vārdos *bārs, mōls, nilzirgs, pērs, trāns, tūrs, vēрмаhts*. Pagaidām ir zināms tikai viens sens izņēmums — *kāls* 'trīsdesmit gabalu', ko liela daļa literārās valodas pārstāvju runā ar krītošu saknes zilbes intonāciju. Ar zināmu atrunu šai grupā varētu iekļaut vārdu *koordinācija* (un dažus citus līdzīgus vārdus), jo tajā nevērīgā izrunā dzird pārgaru krītoši intonētu *-ōr-*.

II. Garos patskaņus tāpat parasti runā ar stiepto intonāciju. Stieptā intonācija ir saknes zilbē a) vārda absolūtajā sākumā, piemēram, vārdos *īrs, īriss, ēra, ētika, ōda, ōkers, ōpijs, ūnija, ūvula*; b) aiz plūdeņiem vai nāseņa, piemēram, vārdos *līste, lūmens, mūmija, nōna, nātrijs, mōds, rācija, rēbuss*; c) aiz citiem līdzskaņiem, piemēram, vārdos *bīskaps, dālija, dāma, fōns, gāze, hēlijs, jōta, jūlijs, kōns, ķīlis, pōza, pūrisms, rūpija, šēras, tijs, tōnuss, tūja, vēna, vīge, zīds, žūrija*; d) aiz līdzskaņu saviehojumiem, piemēram, vārdos *blūze, drāna, flāms, glāze, grācija, grūbas, hlōrs, klinika, klīsteris, kvīts, plāksteris, prērija, scēna, sfēra, šrāga, švābs, trōpisks*.

Ir zināmi tikai atsevišķi vārdi, kuros parasti dzird lietojam krītošo intonāciju, piemēram, *kēkss, ķēkša, prāvests, krāteris, kōpulēt*. Tepat minami arī vienzilbes vārdi, piemēram, *brā, gnū, pā, dō, rē, mī, fā, lā, sī*, bet uz tiem var attiecināt arī likumu par nelokāmo vārdu vaļējās uzsvērtās gala zilbes patskaņa intonāciju.

Senajā aizguvumā *dzīpari* ir lauztā intonācija.

Izskatās, kas bieži oriģinālvalodā ir salikta otra daļa, tāpat arī piedēkļos garie patskaņi vienmēr ir ar stiepto intonāciju:

ā	ē	ī	ō	ū
-ācija	-ēcija	-īcija	(g)ōgs	-ūcija
-āde	-ēcijs	-īde	-ōla	-ūna
-ādijs	-ēda	-īdijs	-(h)ōlija	-ūnija
-(gr)āfs	-ēdija	-īds	-ōma	-ūnisms
-ākuls	-ēds	-īna	-(t)ōnija	-ūra
-āle	-ēlietis	-īne	-ōnika	-ūrija
-ālija	-ēlija	-īnija	-ōnisks	-ūta
-ālis	-ēma	-īns	-ōze	-ūte
-ānija	-ēmija	-īra	-ōzs	-ūtis
-ānijs	-ēms	-īrisks		-ūza
-ānis	-ēna	-īrisms		-ūzija
-ānisks	-ēnija	-īrs		
-ānisms	-ēnijs	-īss		
-ānuss	-ērija	-īts		
-āra	-ēta	-īva		
-ārija	-ētiķis	-īvisms		
-ārijs	-ētisks	-īvs		
-āta	-ēža	-īze		
-(t)āte		-(v)īzija		
-(kr)ātija				
-āts				
-āva				
-āvs				
-āze				
-āzs				
-āža				

Īpaši jāaplūko nelokāmo vārdu valējo garo gala zilbju patskaņu intonācija. Izšķirami trīs gadījumi.

1. Garais patskanis valējā gala zilbē ir vārdos, kam uzsvēta pirmā zilbe. Te gandrīz vienmēr ir stieptā intonācija. Lielum lielais vairums šādu vārdu beidzas ar *ō*: *autō, bolerō, bordō, brutō, čellō, depō, dingō, dominō, elektrō, energō, fotō, gaučō, getō, gvanō, hallō,*

indigō, inkasō, kimonō, kinō, korsō, lasō, mantō, metrō, motō, netō, pannō, pikolō, platō, polō, radiō, rančō, rokokō, rondō, sāgō, saldō, saltō, sambō, skercō, sōlō, tangō, tremolō, trikō, trimō, triō, žirō. Ar stiepto ā ir lillā, mokā, rozā.

Te gan jāpiebilst, ka šais vārdos daudzu runātāju stieptā intonācija nebeidzas līdzieni — tās beigu daļa ir eksplozīva, t. i., šo vārdu nobeigumā ir it kā kāds krītošās intonācijas elements. Atsevišķiem runātājiem šais vārdos vārda absolūtajās beigās dzird pat krītošajai intonācijai ļoti tuvu skanējumu.

Gan krītošā, gan stieptā intonācija dzirdama vārdos *ekstrā, ultrā.*

Krītoši intonēts gala patskanis reģistrēts vārdos *kombinē, cecē, tabū, arī emū, zebū.*

2. Garais patskanis ir tādā vaļējā gala zilbē, kas ir uzsvēta. Te garajam patskanim vienmēr ir krītoša intonācija. Vairums šās grupas vārdu beidzas ar ē: *ateljē, brilē, buklē, dekoltē, dražē, foajē, frikasē, galijē, glazē, kabarē, kafē, komunikē, konferansjē, krupjē, marē, mesjē, monopansjē, muarē, mulinē, papjemašē, pikē, portjē, pralinē, protežē, rantjē, rišeljē, varietē.*

Ar citu garo uzsvēto vaļējās gala zilbes patskani ir reģistrēti vārdi *ampluā, buržuā, čičunčā, pašā; kirī; ševrō; kakadū, ragū.*

Vārdos *frotē* un *dekoltē*, ko vēl pirms apmēram desmit gadiem vairums runātāju lietoja ar pēdējās zilbes uzsvaru (līdz ar to -ē ar krītošu intonāciju), arvien biežāk dzirdama paralēlforma ar pirmās zilbes uzsvaru un stiepti intonētu -ē. Vārdā *dekoltē* šādai uzsvara pārvirzei un intonācijas maiņai laikam gan par iemeslu bijis jaunradītais vārds *dekoltēts*, kas teorētiski darināts no verba *dekoltēt*. Tā kā arī blakus vārdam *buklē*

(ar krītoši intonētu uzsvētu gala zilbes -ē) dzird lie-tojam *buklēts* (piemēram, audums), kurā, tāpat kā vārdā *dekoltēts*, uzsvars ir pirmajā zilbē, arī vārdu *buklē* jau gadās dzirdēt ar pirmās zilbes uzvaru un stiepti intonētu -ē.

3. Garais patskanis ir vaļējā neuzsvērtā gala zilbē, kas atrodas aiz tādas uzsvērtas iepriekšējas zilbes, kura nav vārda pirmā zilbe. Sai gadījumā garais vaļējās gala zilbes patskanis vienmēr ir stiepti intonēts. Visi šādi vārdi, izņemot *konfeti*, reģistrēti ar -ō. Īss uzsvērts zilbes patskanis ir, piemēram, vārdos *alegretō, dinamō, ņiaskō, fugatō, infaktō, intermecō, kakaō, kapričō, maestrō, magnetō, pajacō, picikatō*. Gara uzsvērtā zilbe (uzsvērtās zilbes intonācija te vienmēr ir stiepta) dzirdama vārdos *idalgō, kazinō, legātō, lum-bāgō, mikādō, moderātō, pianinō, tornādō*.

Arī par šīs grupas vārdu vaļējās gala zilbes stiepto intonāciju jāsaka, ka tā daudzu cilvēku izrunā beidzas nevis līdzeni, bet gan ar zināmu eksplozijas elementu.

III. Divskaņi, tāpat kā garie patskaņi, svešvārdos parasti tiek runāti ar stieptu intonāciju, pie tam neatkarīgi no tā, kur šis divskanis atrodas: vārda absolūtajā sākumā, pirmajā zilbē aiz kāda līdzskaņa vai līdzskaņu kopas, vārda vidū vai arī vārda izskaņā, piemēram: *aube, aula, auls, eirōpietis, uigurs; geiša, mauzeris, muita, raunds, reids, reihs, reimatisms, reinvīns, pseido-, ņeihis, ņtouters, ņņeicars, zaurs, ziepes; alauns, hidraulika, jefreitōrs, jesauls, kapauns, maniere, masieris, oficieris, terapeits, tezaurs*.

Nelielā daļā vārdu pirmajā zilbē tiek parasti runāta krītošā intonācija. Pie šādiem vārdiem pieder *aisbergs, auskultācija, auts; beisbols, čaihana, džouls, glaukoma*,

gneiss, kaustisks, kleistogamija, tautoloģija, tautosilla-
bisks. Nepirmajā zilbē kritošā intonācija divskaņos ir dzirdēta tikai vārdos *azerbaidžānis, araukārija, bala-*
laika, nagaika, nastoika (biežāk ar otras zilbes uz-

svaru), *razbainieks, teletaips, umlauts.*
Dažos vārdos pagaidām nav izdevies izšķirt, kuru intonāciju — stiepto vai kritošo — uzrādīt. Šie vārdi ir *buivols, luidors, peizāža, pleira, pointers; aplausi, dalailama.*

Vārdos *sulainis, ukrainis* un *kombains* (arī *kombainieris*) divskanī dzird visas trīs intonācijas. Šķiet, ka visbiežāk divskanī šais vārdos runā ar lauzto intonāciju. Aizguvumos tik neparastā lauztā intonācija te laikam pārņemta no latviešu valodas izskaņām *-ains, -ainis*, ko mēdz runāt ar lauzti intonētu *-ai-*. Līdzīgi varbūt lauztā intonācija skaidrojama divskanī vārdā *kumuode*. Ar lauzto intonāciju divskanī runā senajā aizguvumā *meita*. Lauztā intonācija ir arī vārdā *naios*. Te lauztā intonācija laikam radusies tad, kad šo vārdu sāka izrunāt vienā zilbē.

IV. Vārdos ar plūdeņa vai nāseņa dubultojumu vienmēr ir stieptā intonācija. Ļoti liels skaits šo vārdu ir ar *ll*, piemēram, *balle, brilles, bulla, celle, colla, halle, idille, kalla, krelles, ķelle, lillā, motorollers, nulle, rullēt, tallijs, tarantella, trilleris, trollis*. Vārdi ar citu plūdeņu vai nāseņu dubultojumu ir, piemēram, *baŀla, eŀļa, taŀļa; cemme, gamma, lemma, monogramma, programma, telegramma; beladonna, cinnija, finna, henna, kannā, madonna, manna, panna, pinne, primadonna, tonna, vanna; huŀņņi; ķerra, mirres, urrāt.*

V. Iso patskaņu tautosillabiskajos savienojumos ar plūdeņiem vai nāseni grūti runāt par kādu stabilitāti intonāciju ziņā, jo diezgan bieži vienā un tai pašā

Izskait- pat- ska- nis, aiz- kura tai pašā zīlē ir <i>l, m, n</i> vai <i>r</i>	l				m			
	vārda abso- lūtā sā- kumā	1. zīlē aiz- līdz- skaņa	vārda vidū	izskaņā	vārda abso- lūtā sā- kumā	1. zīlē aiz- līdz- skaņa	vārda vidū	izskaņā
	~ / \	~ / \	~ / \	~ / \	~ / \	~ / \	~ / \	~ / \
a	37	44	16	2	22	28	15	3
			9			3	1	
				-alts 1 -alms 1				-amps 1 -ams 5
e		21		9		18	23	2
		1				1	1	
					-els 4			-ems 1
i	1	8	8	5	3			
			1					
					-ils 16			-imps 1 -ims 2
o		14	14	3		64	9	2
		4	3			4		
					-olds 1 (-olcs 1)			-ombs 1 -ompts 1
u	4	9	7	10	8	1	14	2
		1					2	4
					-ults 2 -uls 6		1	1
							1	
								-ums 4

Piezīmes. Sai izskaitļojumā nav ietverts burtu *B, G, Ģ, S, Š* materiāls. Taču domāju, ka vispārīgo ainu tabulā neuzrādītajos vārdos sastopamie iso patskaņu tautosillabiskie savienojumi ar plūdeņiem un nāseņiem mainīt nevarētu.

vārdā šie savienojumi dzirdami gan ar stiepto, gan ar krītošo intonāciju, turklāt reizēm pat viena runātāja valodā. Maz svārstību ir vārda absolūtajā sākumā, to faktiski nav arī izskaņās. Savienojumos ar *l*, *m*, *n* parastāka ir stieptā intonācija, savienojumos ar *r* dominē krītošā intonācija. (Detalās vispārīgā aina ir atspoguļota 3. tabulā.)

Pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcas manuskriptā tautosillabiskajos savienojumos intonācija tiek dota gadījumos, kad nav reģistrēti paralēli lietoti attiecīgās zilbes intonējumi. Apzināmies, ka vismaz vārdnīcas pirmajā izdevumā tautosillabisko savienojumu intonāciju apzīmējumā būs visvairāk subjektīvisma, jo sistemātisku plašu aptauju par šīm intonācijām nav.

Jāpiemin, ka arī ar tautosillabisku savienojumu ir daži vārdi, kam reģistrēta lauztā intonācija, piemēram, *gurķis* (K. Milenbaha Latviešu valodas vārdnīcā un tās papildinājumos vienīgi ar lauztu intonāciju), *kokarde*, *korķis*, *kurnēt*, *petarde*. No tiem ar lauztu intonāciju pagaidām ir paredzēts dot vienīgi vārdu *korķis*, pārējie pēc mūsu novērojumiem parastāk tiek runāti ar krītošo intonāciju.

Svešvārdu intonāciju pārskats lieku reizi rāda, ka latviešu cilmes vārdu intonācijas kā primārās, valodas praksē izšķirīgās, ir normējamās patstāvīgi, uzrādāmas triju intonāciju šķīrumā un nav pakļaujamas svešvārdu intonāciju lietojuma paradumiem.

Redakcijas kolēģijas piezīme

Sakarā ar S. Raģes rakstu LVKJ redakcija lūdz iesūtīt motivētus apsvērumus par vairākiem jautājumiem: 1) vai zilbju intonācijas normējamās tā, ka paralēli,

fakultatīvi atzīstams gan divu intonāciju (stieptās un nestieptās) šķīrums, gan triju intonāciju (stieptās un abu nestiepto — krītošās un lauztās) šķīrums; 2) vai vēlamo intonāciju norādes pareizrūnas rokasgrāmatā būtu dodamas ar diviem — stieptās vai nestieptās intonācijas apzīmējumiem vai arī ar trim — stieptās, krītošās un lauztās intonācijas apzīmējumiem; 3) vai intonācijas uzrādāmas a) pēc triju intonāciju šķīruma apgabala paradumiem, ievērojot arī K. Milenbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīcas» dotumus un attiecīgas lietuvisko intonāciju atbilstes; b) vai arī pēc latviešu literārās valodas runātāju vairāk izplatītajiem intonāciju lietojuma paradumiem, lielāku svārstību gadījumos pieļaujot arī fakultatīvas intonācijas; 4) kuras S. Raģes rakstā ieteiktās konkrēto vārdu intonācijas būtu koriģējamas un ar kādām intonācijām tās būtu aizstājamas; 5) vai piedēkļu un galotņu intonācijas vispār būtu normējamas vai arī atstājamas katra runātāja izvēlei.

Ierosinājumi līdzētu izveidot saziņai optimālas zilbju intonāciju norādes, kas orientētu literārās valodas lietotājus un tādējādi mazinātu nevēlamās svārstības valodas praksē.

Būtu svarīgi, lai atsauksmes par S. Raģes rakstā izklāstīto intonāciju koncepciju ietvertu tiklab kritiskas piezīmes, kā arī dotu papildu argumentāciju resp. motīvētu atbalstu šai koncepcijai. Ja izsacītos tikai tie, kas autorei nepievienojas, varētu rasties priekšstats, ka autorē koncepciju neatbalsta neviens, pat tie, kuru izruna ir atspoguļota viņas ieteikumos.

Vēlams norādīt, kurā Latvijas novadā runātājs apguvis dzimto latviešu valodu.

KONSULTĀCIJAS

Jautājums. Kāpēc vārds *kompjūters* īsti neiederas mūsdienu latviešu literārajā valodā?

Atbilde. Vārds *kompjūters* ir aizguvums no angļu valodas. Latviešu valodas lietotāju ausij tas liekas svešs elements, varbūt tādēļ, ka mums nav raksturīgi lūpeņu savienojumi ar *j*. Turklāt vārds *kompjūters* veido izolētu vienību latviešu valodas leksiskajā sistēmā, jo visiem citiem attiecīgās nozīmes atvasinājumiem pamatā ir sakne *skait-*: *skaitlis*, *skaitīt*, *skaitļot*, *skaitļotājs*, *skaitļošana* u. c.

Vārdus, ko aizgūst no kādas nacionālās valodas, sauc par nacionālajiem aizguvumiem. Šādu nacionālo aizguvumu grupā iekļaujams arī vārds *kompjūters*. Attieksme pret nacionālajiem aizguvumiem principiāli atšķiras no attieksmes pret internacionālajiem aizguvumiem. Internacionālismus (parasti tie ir latīņu vai grieķu cilmes vārdi) aizgūstam gan kāda jēdziena apzīmēšanai, ja mums trūkst vārda, gan arī kā sinonīmus pašcilmes darinājumiem, piemēram, *atstarošana* — *refleksija*, *starojums* — *radiācija*, *astonskaldnis* — *oktaedrs*, *daudzkāršotājs* — *multiplikators*. Turpretim nacionālo aizguvumu pārņemšanā valodas parasti ir piesardzīgākas.

Padomju valodnieciskajā literatūrā šī problēma ir apcerēta vairākkārt. Runājot par latīņu un grieķu cil-

mes elementiem, tiek uzsvērts, ka tiem «. . . piemīt atzīstama īpašība, kas garantē termina vēlamu viennozīmīgumu un brīvu ienākšanu starptautiskajā zinātnieku ikdienas saziņā, un tāpēc attieksme pret tiem katrā ziņā mēdz būt pozitīva. . . ». Attieksme pret aizguvumiem no atsevišķas nacionālas valodas ir citāda: «. . . aizguvumi no citām Eiropas vai Austrumu valodām nereti rada vēlēšanos atrast aizgūtajam vārdam semantiski līdzvērtīgu dzimtās valodas ekvivalentu.»¹

Šī dažādā attieksme, šķiet, labi saprotama. Pārņemt internacionālismu pat kā sinonīmu pašu valodas vārdam ir lietderīgi tāpēc, ka internacionālismi veicina starptautisko sazināšanos. Turklāt internacionālismi, īpaši, ja tie ir latīņu vai grieķu cilmes vienības (par to sk. arī iepriekš dotajā citātā), dažādās valodās parasti tiek lietoti vienā un tai pašā nozīmē. Ja turpretī aizgūst vārdu no kādas nacionālās valodas, pie tam tikai vienā no šī vārda mūsdienās lietojamām nozīmēm, kā tas ir ar angļu vārdu *computer* ('tas, kas rēķina, aprēķina', bet aizgūstamajā nozīmē tikai 'elektroniskā skaitļošanas mašīna'), tad rodas neatbilstme starp šī vārda nozīmēm oriģinālvalodā (šai gadījumā — angļu valodā) un tajās valodās, kuras šo vārdu ir pārņēmušas tikai vienā no tā nozīmēm. Līdz ar to šāds vārds, ja arī tas kļūtu par internacionālismu, starptautiskajā saziņā varētu radīt neskaidrības, jo tas zināmā mērā ir daudznozīmīgs.

Nacionālie aizguvumi parasti tiek paturēti un kļūst par internacionālismiem tikai tais gadījumos, ja tie izsaka specifisku nozīmes niansi, kas nepiemīt nevie-

---

¹ Терминология и норма. М., 1972, с. 10. (Citāti doti raksta autore's tulkojumā.)

nam pašcilmes darinājumam, un ja tos pārņem no kādas valodas reizē ar jēdzienu. Tā, piemēram, vairāku sporta veidu dzimtene ir Anglija, Amerika vai Kanāda, kur runā angļu valodu. Tāpēc par internacionāliem ir kļuvuši tādi nacionālie aizguvumi no angļu valodas kā *futbols, basketbols, bobslejs, badmintons* u. c.

Kompjūters minētajā aizguvumu grupā nav ietilpināms. Tāpēc arī saprotama gan valodnieku, gan speciālistu negatīvā attieksme pret šo vārdu.

Pēc mūsu rīcībā esošajām ziņām, vārdam *kompjūters* līdzīgi aizguvumi arī krievu un vācu valodā nerod lielu atbalstu to atzišanā par pilntiesīgiem zinātniskiem terminiem. Tāpēc LPSR ZA Terminoloģijas komisija šī aizguvuma vietā ir apstiprinājusi atbilstošas nozīmes latvisko darinājumu *skaitļotājs*, ko vajadzības gadījumā var precizēt ar apzīmētāju *elektroniskais*.

Jautājums. Kādās nozīmēs mūsdienu latviešu valodā lieto vārdu *etaps*?

Atbilde. Uzšķirot «Latviešu literārās valodas vārdnīcas» 2. sējumu (R., 1973), lasām: «*etaps* .. 1. *Posms* (*kādā norisē, procesā*).» Tālāk ir dota nozīmes nianse, kas attiecas uz sporta nozari: «*Noteikta distances daļa* (*sporta sacensībās*).» Otrā nozīme attiecas uz vēstures nozari: «*Frontes aizmugure* (*ar rezerves daļām, noliktavām, ceļiem u. tml.*).»

No valodas prakses un valodas kultūras viedokļa uzmanību saista pirmā nozīme.

Vārda *etaps* pirmā nozīme, kā par to liecina iekavās pievienotais skaidrojums, attiecas uz laika ritumu, jo «norise», «process» notiek laikā. Arī vārds *posms* vienā no savām nozīmēm ietver laika jēdzienu. Tā kā vārda *etaps* nozīmes skaidrojumā izmantots vārds *posms*, pa-

vērosim, kādas ir vārdu *etaps* un *posms* semantiskās attiecības.

«Latviešu valodas sinonīmu vārdnīcā» (R., 1972) pie vārda *posms* kā sinonīms minēts *spridis* un aiz semi-kola — arī *etaps*. Kā zināms, sinonīmi ir vārdi ar līdzīgām, bet ne vienmēr ar identiskām nozīmēm. Kā tas ir šai gadījumā?

Latviešu valodā plašāk ir lietots vārds *posms*. Runājam par *darba posmiem, dzīves posmiem, daiļrades posmiem, lugas darbības posmiem, attīstības posmiem, vēstures posmiem, slimības posmiem* utt., piemēram: *Un tagad mūsu laukos iestājas atbildīgais posms — graudaugu novākšana* («Zvaigzne», 1952, № 16, 2. lpp.); *Cirvja kāta izgatavošanu var iedalīt divos posmos: 1) materiāla sagatavošanā un 2) kāta izgatavošanā* (R. Indāns. Meža cirtēja darba rīki un to kopšana. R., 1960, 165. lpp.).

Turklāt ar vārdu *posms* apzīmētais laika intervāls ir ļoti dažāds: no neliela laika sprīža (kāds, piemēram, var būt nepieciešams cirvja kāta materiāla sagatavošanai) līdz gadu desmitiem un pat simtiem gadu ilgam laika periodam (kāds, piemēram, mēdz būt tautu vēsturē).

Vārds *etaps* līdz šim latviešu valodā lietots maz. To izmanto, ja runa ir par lieliem, nozīmīgiem laika posmiem, kuros parasti notiek ievērojamas kvalitatīvas pārmaiņas. Zināmā mērā šī nianse ir ietverta vārda *etaps* attiecīgās nozīmes skaidrojumā «Svešvārdu vārdnīcā» (R., 1969), kur teikts, ka *etaps* ir «*posms kādas kustības, procesa attīstībā*» (retinājums mans. — V. S.), jo attīstība parasti saistās ar kvalitatīvām pārmaiņām. Tā, piemēram, varam runāt par *darba tautas cīņas etapiem, vēstures etapiem*, piemēram: ..*strād-*

nieku cīņā katrs zaudējums atnes arī ieguvumu — lielāku un labāku prasmi nākamajam etapam (A. Upīts. Plaisa mākoņos. R., 1955, 708. lpp.); *..izstādes rīkotāji bija centušies, lai eksponētajās gleznās un grafikās atspoguļotos Padomju Armijas cīņas ceļš, tās vēstures galvenie etapi..* («Māksla», 1963, № 2, 7. lpp.). Turpretim, runājot par cirvja kāta gatavošanu, vārdu *etaps* diez vai lietosim.

Un tomēr mūsdienu latviešu valodā vērojama tendence paplašināt vārda *etaps* lietojuma diapazonu. Tā, piemēram, mēdz sacīt «darba pirmais etaps», lai gan te labāk būtu teikt «darba pirmais posms», jo šis laiks darbā parasti nav tik nozīmīgs un parasti tajā nenotiek ievērojamas kvalitatīvas pārmaiņas.

Vārds *posms* labāk iederētos arī šādos teikumos: *Būtu jādomā par otru etapu siltumnīcu saimniecību dārzeņu attīstībā, izmantojot papildapgaisojumu* («Dārzs un Drava», 1974, № 1, 12. lpp.); *..katrs augs savā dzīves ciklā, tas ir, no sēklas izsējas līdz jaunas sēklas gatavībai, iziet vairākus etapus, kurus nosauca par attīstības stadijām* (Dindonis P. Puķkopība. R., 1955, 9. lpp.).

Ar ko skaidrojama vārda *etaps* nozīmes paplašināšanās mūsdienu latviešu valodā?

Vārds *etaps* ir internacionālisms. To lieto daudzās pasaules valodās. Kā zināms, aizgūstot vārdus no vienas valodas citā, nereti notiek semantiskas pārvirzes. Vārds tiek aizgūts un aizguvējā valodā nostiprinās ar tādu nozīmi, kādā tas šajā valodā ir bijis vajadzīgs. Līdz ar to viens un tas pats internacionālisms dažādās valodās var nostiprināties atšķirīgās nozīmēs vai nozīmes niansēs. Vārdam *etaps* latviešu valodā ir šaurāks nozīmju diapazons nekā, piemēram, attiecīgajam

internacionālismam *этап* krievu valodā. Krievu valodā *этап* lieto arī tādu laika intervālu apzīmēšanai, kur latviešu valodā ir lietojams vārds *posms*, iespējams, tādēļ, ka krievu valodā nav vārda, kas būtu pilnīgi adekvāts vārdam *posms* laika nozīmē: *на современном этапе, на первом этапе работы, завершен первый этап строительства объекта, этапы развития* u. c. (sal. latviešu valodā: *pašreizējā [laika] posmā vai periodā, darba pirmajā posmā, pabeigts objekta celtniecības pirmais posms, attīstības posmi*).

Mūsdienu divvalodības apstākļos latviešu un krievu valodas ciešie sakari veicina abās valodās lietojamo internacionālismu semantikas tuvināšanos un arī internacionālisma *etaps* nozīmes paplašināšanos latviešu valodā.

Taču no valodas kultūras viedokļa nav ieteicams nivelēt mūsu izteiksmi, paplašinot viena vārda lietojumu un tādējādi skaužot no valodas citus labus vārdus. Tieši otrādi: valodas dotā iespēja dažādu nozīmes nianšu izteikšanai lietot dažādus vārdus un diferencēt izteiksmi būtu izmantojama pēc iespējas pilnīgāk.

Tāpēc nelietosim vārdu *etaps* tur, kur latviešu valodā pareizāk ir teikt *posms*.

Jautājums. Vai *rūpnīca izgatavotāja, rūpnīca piegādātāja* un citi tamlīdzīgi nosaukumi ir atzīstami par veiksmīgiem vārdu savienojumiem mūsdienu latviešu literārajā valodā? Kādas formas būtu vairāk ieteicamas?

Atbilde. Nosaukumi ar postpozicionālu apzīmētāju (*rūpnīca izgatavotāja, rūpnīca piegādātāja* u. tml.) praktiskai lietošanai nav sevišķi ērti, īpaši ģenitīva locījumā. Tā, piemēram, lasot teikumu «No rūpnīcas piegādātājas saņemtā produkcija bija zemas kvalitātes»,

var rasties pārpratums. Vai šeit ir runa par kādu piegādātāju organizāciju, kas piegādājusi rūpnīcai zemas kvalitātes produkciju (sal.: «rūpnīcas šefi», «rūpnīcas atbalstītāji», «rūpnīcas apgādātāji»), vai «piegādātāja» ir profesijas nosaukums un šādas profesijas darbinieces ir ierakstītas rūpnīcas štatu sarakstā?

Latviešu valodā apzīmētājs parasti nostājas apzīmējamā vārda priekšā. Tāpēc, nosaucot rūpnīcas, kuras diferencējamas atkarā no to darba profila par izgatavotājām vai piegādātājām, labāk teikt *izgatavotāja rūpnīca* un *piegādātāja rūpnīca*, tāpat kā ir *dziedātāja meitene*, *draiskulis zēns* u. tml. Vēl labāk būtu, ja šajos gadījumos lietotu salikteni: *izgatavotājrūpnīca*, *piegādātājrūpnīca* u. tml.

V. Skujiņa

HRONIKA

1975. gada februārī ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta zinātniskās padomes sēde bija veltīta J. Endzelīna 102. dzimšanas dienas atcerei. Darba gaitā tika nolasīti referāti par dažādiem aktuāliem latviešu valodas jautājumiem.

Vārddarināšanas modeļu produktivitātes cēloņus iztirzāja institūta Latviešu valodas sektora aspirante M. Baltiņa. Analizējot deverbālos substantīvus, kas beidzas ar izskaņām *-šana*, *-ība*, *-ums* un sufiksālo galotni *-e*, referente secināja, ka attiecīgo vārddarināšanas modeļu produktivitāti nosaka vārdšķiru gramatiski kategoriālās pazīmes un funkcionālais lietojums mūsdienu latviešu literārajā valodā.

Zinātnisko vārdnicu sektora zinātniskais līdzstrādnieks O. Bušs lielās līnijās ieskicēja vēl samērā maz pētīto jautājumu par ģermāniskās cilmes aizguvumiem latviešu valodā.

Saturā bagāts bija Folkloras sektora zinātniskā līdzstrādnieka filol. zinātņu kandidāta J. Rozenberga referāts «Poļi latviešu tautasdziesmās kultūrvēsturisko sakaru skatījumā». Referents atzina, ka etnisko nosaukumu lietojums lielākoties ir vēsturiski nosacīts un nosaukumu leksiski semantiskās struktūras atklāšanā jābalstās galvenokārt uz tautu kultūrvēsturiskajiem sakariem.

Latviešu personvārdu problēmai pievērsās K. Siliņš, apskatot latviešu vārdu vēsturi, atsevišķu vārdu aktivitāti un originalitāti, kā arī kritērijus vārdu izvēlē.

LVU Svešvalodu katedras docente filol. zinātņu kandidāte M. Vecozola referātā «Sonantu kvantitatīvie varianti mūsdienu latviešu un angļu valodā» norādīja, ka pareizu svešvalodas literārās izrunas iemācīšanos apgrūtina svešvalodas fonēmu izrunas pielīdzinājums vai nu dzimtās valodas fonēmu izrunai, vai arī neprecīzai sarunvalodas izrunai. Liela metodiska nozīme angļu valodas apgūvē ir autores izveidotajām tabulām.

Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas katedras organizētā profesora Artura Ozola dienai veltītā konference notika 1975. gada 18. un 19. martā. Konferences darba kārtībā bija valodas kultūras problēmas. Referātus lasīja Maskavas, Ļeņingradas, Tallinas, Viļņas, Rīgas un Liepājas valodnieki.

Par valodas kultūras teorētiskajiem jautājumiem referēja Maskavas Krievu valodas institūta Valodas kultūras sektora vadītājs L. Skvorcovs. Viņš uzsvēra lielo nozīmi, kāda ir literārās valodas attīstīšanai, normēšanai un kopšanai un izvirzīja vairākas svarīgas problēmas, kas saistītas ar valodas kultūru. Ikvienas padomju tautas valodas kultūras teorētisko un praktisko jautājumu risināšanā liela nozīme ir krievu valodai kā starpnacionālās sazināšanās līdzeklim. Plašu popularitāti un lasītāju atzinību guvis PSRS Krievu valodas institūta izdots žurnāls «Русская речь».

Par igauņu valodas kultūras teoriju un praksi referēja Igaunijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta

zin. līdzstrādnieks H. Sāri. Referātā tika uzsvērts, ka valodas pareizumu nosaka atbilstme normai. Ļoti interesanta un savdabīga ir referenta izklāstītā literārās valodas normas izpratne. H. Sāri izšķir trīs normas: A normu, kurai ir objektīvs raksturs, B normu, kas tiek fiksēta un tikai tuvinās A normai, un C normu — reālistisko valodas ideālu, ko nosaka valodas faktiskais stāvoklis (A norma) un valodas kolektīva vajadzība pēc valodas līdzekļiem tagadnē un nākotnē. Valodas normētāju uzdevums ir atklāt C normu, tuvināt to B normai un pārvērst par A normu. Igaunijā valodas kultūras jautājumus risina trejādi: 1) profesionālā veidā, 2) oficiāli sabiedriskā kārtā un 3) ar amatieru palīdzību (piemēram, nesen notikušajā jaunvārdu konkursā piedalījās 182 amatieri). Laikrakstā «Sirp ja Vasar» («Sirpis un Āmurs») reizi mēnesī viena lappuse ir veltīta valodas jautājumiem.

Par valodas kultūras darba organizācijas formām Padomju Lietuvā referēja Viļņas universitātes docents filol. zin. kandidāts J. Balkevičs, pievēršot uzmanību galvenokārt valodas kultūras propagandas veidiem. Aktīvi darbojas Lietuvas PSR Pieminekļu aizsardzības un novadpētniecības biedrības Valodas komisija. Speciāla lektoru grupa lasa lekcijas par dažādiem valodas kultūras jautājumiem, liela nozīme piešķirta valodas kultūrai jauno lektoru skolās. Daudziem laikrakstiem un žurnāliem ir savs šefs valodas jautājumos. Notiek Valodas kultūras dienas rajonos, skolēnu olimpiādes un dažāda veida reidi iestādēs. Liela vērība tiek veltīta arī krievu, vācu, angļu un franču valodas kultūrai. Kopš 1971. gada regulāri iznāk žurnāls «Mūsu Kalba» («Mūsu Valoda»).

LPSR ZA zinātniskā līdzstrādniece filol. zin. kandi-

dāte T. Porīte informēja par to, kas ir darīts latviešu literārās valodas kopšanā Padomju Latvijas 30 pastāvēšanas gadu laikā, kā arī mēģināja iezīmēt dažus turpmāk veicamus uzdevumus latviešu valodas kultūras teorijā un praksē. Arvien lielāku nozīmi literārās valodas kopšanā un valodas zināšanu popularizēšanā gūst Valodas un literatūras institūta Valodas kultūras grupas un Žurnālistu savienības Valodas kultūras sekcijas izdevums «Latviešu valodas kultūras jautājumi», kas iznāk kopš 1965. gada.

Balstoties uz 11 gadu vērojumiem, PSRS Pedagoģijas zinātņu akadēmijas īstenais loceklis filol. zin. kandidāts I. Freidenfelds pievērsās jautājumam par dažiem skolēnu rakstu valodas latentās struktūras parametriem.

LPSR ZA Enciklopēdiju redakcijas zinātniskā redaktore R. Riekstiņa apskatīja prievārdu lietošanas tendences mūsdienu latviešu literārajā valodā.

V. Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskā institūta vec. pasniedzēja M. Beitiņa aplūkoja verba *būt* lietderīgu un nelietderīgu elipsi.

Jautājumam par internacionālismu iekļaušanos latviešu valodas sistēmā pievērsās LVU vec. pasniedzējs J. Kušķis. Pamatojoties uz daudziem latviešu valodas faktiem, viņš konstatēja, ka internacionālismu nelokāmās formas ir pārsvarā. Pēc J. Kušķa domām, nelokāmie vārdi negrauj valodas sistēmu. Referents pieskārās arī platās un šaurās *e*, *ē* skaņas izrunas tendencēm internacionālismos un dažām valodas praksē vērojamām atkāpēm svešvārdu pareizrakstībā.

Rosinošas bija valodnieka H. Bendika pārdomas par latviešu ortogrāfijas aktuālajiem jautājumiem, piemēram, par mūsu pašreizējās svešvārdu pareizrakstības

stabilitātes un lietderīguma faktoriem, par citvalodu cilmes ģeogrāfisko nosaukumu tulkošanu vai transkribēšanu un dažu ortogrāfijas terminu precizēšanu.

Par valodas kultūras nozīmi skatuves mākslā — mākslinieciskā tēla veidošanā — referēja LPSR ZA zin. līdzstrādniece S. M i e z e.

LPSR ZA Latviešu valodas sektora vadītāja filol. zin. doktore A. B l i n k e n a referātā «Valodas situācija un valodas kultūra» apskatīja divas svarīgas mūsdienu latviešu literārās valodas iezīmes: 1) izkoptu literārās valodas formu un 2) divvalodību — literārās valodas funkcionēšanu ciešā saistībā ar krievu valodu. Referente uzsvēra, ka stilistiskā diferenciacija ir viens no literārās valodas attīstības rādītājiem.

LPSR ZA filol. zin. kandidāte M. S t e n g r e v i c a, runājot par laba stila un valodas kultūras attieksmēm, izteica domu, ka par stilu var runāt tur, kur valoda dod noteiktas iespējas valodas līdzekļu izvēlē. Tieši šo līdzekļu atlasē izpaužas valodas kultūras augstākā pakāpe.

PSRS ZA Krievu valodas institūta Vārdnīcu sektora zinātniskais sekretārs filol. zin. kandidāts V. S e r g e j e v s (Ļeņingrada) aplūkoja valodas kultūras jautājumus, konstatējot, ka valodas kultūru lielā mērā ietekmē dažādas vārdnīcas. Skaidrojošām vārdnīcām jāaptver iespējami pilnīgs vārdu krājums. Šo vārdnīcu uzdevums ir fiksēt vārda nozīmi un tā lietošanu, taču tās nav normatīvas šā vārda stingrajā nozīmē. Turpretī pareizrakstības vārdnīcu galvenais uzdevums ir normēšana, nevis aprakstīšana. Valodas kultūrai ļoti nepieciešamas ir normatīvi stilistiskās vārdnīcas.

LVU docente filol. zin. kandidāte N. G u s a r o v a

plaši izvērta M. Gorkija domu par valodas kultūru un tās nozīmi rakstnieka daiļradē.

LPSR ZA Terminoloģijas komisijas sekretāre filol. zin. kandidāte V. Skujiņa runāja par dažām valodas kultūras problēmām terminoloģijā.

LVU docentes filol. zin. kandidātes E. Soidas referātā tika parādīts, kā nepārtraukti attīstās valodas plašā sistēma, kurā cita citai pakārtotas vairākas apakšsistēmas. Valodas lietotāju kolektīvam ir visai diferencētas prasības pret valodu, un tas aktīvi piedalās valodas attīstīšanā. Valodas attīstība noris, slīpējot un uzlabojot jau lietojamās valodas līdzekļus, kā arī pieņemot dažāda rakstura inovācijas.

Nobeigumā izraisījās dzīvas debates, kurās tika akcentēta valodas kultūras jautājumiem veltītās konferences rosinošā nozīme un atzīmēta arī konferences stingri izteiktā teorētiskā ievirze. Debatēs piedalījās LPSR ZA korespondētājloceklis R. Grabis, LPSR ZA Enciklopēdiju redakcijas vecākā zinātniskā redaktore R. Augstkalne, LPSR Žurnālistu savienības Valodas kultūras sekcijas vadītājs A. Gūtmanis u. c.

T. Porīte

No 1975. gada 25. līdz 28. septembrim Viļņas universitātē notika **Trešā Vissavienības baltistu konference**.

Tā kā baltu valodas tiek uzlūkotas par ļoti senām un tajās saglabājušās daudzas arhaiskas indoeiropiešu valodu īpatnības, tās ir ļoti nozīmīgas vēsturiski salīdzināmajā valodniecībā, jo spēj dot neaizstājamās ziņas par daudziem valodu vēsturiskās attīstības procesiem. Prof. V. Šmids (Getingene) savā referātā pat iz-

teica domu, ka indoģermāņu valodu pārmaiņas tikai tad varēs tikt aprakstītas uz drošiem pamatiem un metodiski neapstrīdami, ja par pētīšanas centru izvēlēsies baltu valodas. Tāpēc baltistikas problēmas kļuvušas ļoti aktuālas un piesaistījušas daudzu pasaules zinātnieku interesi. Kopš 1964. gada ir izveidojusies tradīcija reizi piecos gados baltu valodu pētītājiem pulcēties konferencē, lai kopīgi pārrunātu aktuālākos jautājumus, kā arī rastu un nostiprinātu personiskos kontaktus. Šoreiz konferencē piedalījās baltisti ne vien no sešām padomju republikām, bet arī no desmit ārvalstīm, viņu vidū tādi baltu valodu speciālisti kā V. Ivanovs, J. Stepanovs (Maskava), J. Otkupščikovs (Ļeņingrada), V. Smālštīgs (Pensilvānija, ASV), R. Ekerts (Leipciga), V. Falkenhāns (Berlīne), J. Lohers (Berne), M. Hasjuks (Poznaņa), F. Bezlajs (Lubļana) u. c.

Konferenci atklāja Viļņas universitātes rektors prof. J. Kubiljus, pieminot, ka Viļņas universitāte, kas šogad svin 400. gadadienu, patlaban ir lietuviešu valodas pētīšanas centrs un ka ne lietuviešu, ne latviešu valoda nekad nav tik intensīvi pētītas un nekad arī abām tautām nav bijusi tik augsta valodas kultūra. Par baltistu veikumu konferenču starplaikā informēja konferences galvenais organizētājs prof. V. Mažulis. Baltistikas problēmu pētīšanas organizatoriskajiem jautājumiem pievērsās Starptautiskās baltu-slāvu komisijas priekšsēdētāja vietnieks akadēmiķis K. Korsaks, sniedzot pārskatu par šīs komisijas darbu 7 gados kopš tās organizēšanas un arī minot svarīgākos sasniegumus un nospraužot turpmākā darba uzdevumus.¹

---

¹ Sk. arī Korsakas K. Baltistika: Darbai ir perspektīvas. Literatūra ir Menas, 1975, spalio 18, № 42.

Sekojošai senai baltistikas tradīcijai, vairums referātu bija veltīti baltu etnoģenēzes, valodu vēstures un cilmes problēmām. Interesants bija L. Bednarčuka (Krakova) referāts par etnolingvistisko situāciju Ziemeļaustrumu Eiropas aizvēsturē; tajā, starp citu, tika izteikta doma, ka aizvēstures periodā galvenokārt skandināvu valodas bijušas tiešais ģermāņu aizguvumu avots baltu valodās. Kā mēs zinām, šā avota aizguvumiem latviešu valodniecībā lielāka uzmanība pievērsta tikai nesēn.² Arī S. Steponavičiene (Viļņa) savā referātā aplūkoja baltiem un skandināviem (islandiešiem) kopīgo inverso kompozītu darināšanas paņēmieni. Īpaša vērība bija veltīta arī baltu valodu saka-riem ar slāvu, ģermāņu, somugru un citām valodām. Tā, Dienvidslāvijas valodnieks D. Brozovičs (Zadara) uzsvēra baltu paralēles kā nepieciešamas slāvu valodu specifisko īpašību apskatos, īpaši konsonantisma bagātību pētījumos, un ieteica baltu un slāvu valodu tipoloģijas parādības skatīt ne vien diahroniskā, bet arī sinhroniskā aspektā. Arī F. Bezlajs (Lubļana), izsakot jaunākos vērojumus par slovēņu un baltu leksiku, atgādināja, ka, pētot baltu leksiku, arvien jādomā, ko kāds vārds nozīmē Balkānos. (Pēdējā laikā šīm problēmām sākuši pievērsties arī latviešu valodnieki.) Baltu un slāvu valodu attieksmju vēstures jautājumus aplūkoja J. Stepanovs (Maskava), parādot vēsturisko saka-rību starp baltu transitivitātes — intransitivitātes kate-goriju un slāvu darbības veidu kategoriju. V. Marti-novs (Minska) runāja par inovācijas procesiem baltu un slāvu nomena darināšanā un pretēji bulgāru valod-

---

² Laumane B. Zivju nosaukumi latviešu valodā. R., 1974, 12., 24. u. c. lpp.

niekam I. Duridanovam, kurš noliedz kopīgo nominālo sufiksu fondu baltu-slāvu kopības periodā, secināja, ka visi senslāvu *nomina agentis* attiecināmi uz hipotētisku baltu-slāvu jaunveidojumu klasi, tāpat arī vairums *nomina singulativa*. A. Breidaks (Rīga) ar Latgales hidronīmu materiālu pastiprināja arheologu ziņas par to, ka līdz m. ē. 7. gadsimtam Austrumlatvijā dzīvojušas austrumsomu ciltis, kas vēlāk, sajaucoties ar latgaļiem un sēļiem, pieņēmušas viņu valodu un kultūru; viņš parādīja arī citas somu cilšu valodas pēdas Latgales iedzīvotāju valodā. Latviešu valodas superstrātu vienā Dienvidigaunijas izloksnē aplūkoja L. Vaba (Tallina), rādot latviešu valodas ietekmes gan fonētikā, gan arī morfoloģijā, sintaksē un leksikā.

Baltu un slāvu kontaktiem un to rezultātiem jaunākajā laikā bija veltīts A. Sivickienes (Viļņa) referāts par dažu Lietuvas lauku rajonu iedzīvotāju krievu-lietuviešu bilingvismu un lietuviešu valodas interferenci. Te vērojama gan materiālā, gan modālā ietekme — ir daudz kalku, sovetismu, ir arī lietuviešu vārdi kā sekundāri reāliju apzīmējumi un sufiksālie un prefiksālie hibrīdatvasinājumi. Paša jaunākā laika (1972.—1974. g.) vērojumus lietuviešu un baltkrievu valodu kontaktu procesā aplūkoja E. Grinaveckiene (Viļņa); arī Baltkrievijas ziemeļrietumu izloksnēs vērojama spēcīga lietuviešu valodas ietekme visos līmeņos. Pretēju — baltkrievu valodas ietekmi uz lietuviešu valodu konstatēja vairāku baltkrievu un lietuviešu valodnieku kolektīvais referāts: Baltkrievijas pierobežā baltkrievu valodas ietekmē notiek patskaņa *u* delabializācija. Šie referāti bija ļoti rosinoši latviešu dialektologiem, jo mūsu izloksņu jaunākās pārmaiņas kontaktu ietekmē vēl tikpat kā nav apcerētas.

Daudzi referenti (A. Girdēnis, V. Grinaveckis, R. Grīse, M. Hasjuks, S. Karaļūns, M. Rudzīte u. c.) pievērsās atsevišķu fonētisko parādību vēstures jautājumiem. M. Rudzīte (Rīga) aplūkoja vokālisma pārmaiņas latviešu valodā aizvēstures periodā pēc austrumbaltu valodu savstarpējas nošķiršanās un, ņemot vērā skaņu sistēmas attīstības iespējas, izvirzīja interesantu hipotēzi par varbūtējo latviešu pirmvalodas vokāļu sistēmu. Svaigas domas par skaņu modulācijām koartikulācijā un to atkarību no runas stila izteica M. Hasjuks (Poznaņa).

Ne mazums uzmanības tika veltīts morfoloģijas un vārddarināšanas jautājumiem. V. Mažulis (Viļņa) izteica jaunus atzinumus par baltu locījumu vēsturi, A. Rosins un V. Valeckiene (Viļņa) aplūkoja dažus norādāmo vietniekvārdu formas un funkcijas jautājumus, J. Range (Minhene) runāja par *nomen loci* darināšanas attīstību. V. Žuravļovs un K. Ķedaitis (Maskava), runājot par locījumu opozīcijas dinamiku baltu valodās, uzsvēra šās opozīcijas lielo svarīgumu diahroniskajā morfoloģijā; E. Ģeņušiene (Viļņa), apcerot refleksīvo verbu konversiju, izcēla dažādo konstrukciju semantiskās grupas un to atšķirības un parādīja refleksīvo verbu vietu un lomu komunikācijas procesā. R. Ekerts (Leipciga) aplūkoja problēmu par leksikas un gramatikas savstarpējām attiecībām un pievērsa uzmanību daudzu leksikas vienību deklinācijas tipa maiņai lietuviešu valodā un šīs maiņas tendencēm, uzsverot šīs problēmas tālākas izpētes svarīgumu valodas vēsturei un etimoloģijai. Par konjugācijas aprakstīšanas jautājumiem sakarā ar t. s. «atvasinātās informācijas» jēdzienu referēja T. Buligina (Maskava), par verbu laiku sistēmas re-

konstrukciju baltu valodās — B. Jofe (Rostova pie Donas).

Kā vienmēr, vēsturiski salīdzināmās valodniecības re-
zdeslokā bija arī leksikas, tās vēstures un etimoloģijas
jautājumi. R. Bērtulis (Rīga) salīdzināmās seman-
tikas aspektā parādīja latviešu un lietuviešu radniecīgo
vārdu ģenētisko, derivatīvo un semantisko diferencīā-
ciju. Vārdu *giminė* un *tauta* semantiku S. Daukanta
«Darbu...» (1822. g.) tekstā aplūkoja J. Lohers
(Berne), dažus senus hidronīmus — A. Vanags
(Viļņa), no tēva vārdiem cēlušos uzvārdu formu un to
lietojumu — Z. Zinkevičs (Viļņa), ģeogrāfisko no-
saukumu lietojumu dažādās nozīmēs — L. Nevskā
(Maskava), zvejniecības leksiku Kurzemes dienvidrie-
tumu piekrastē — B. Laumane (Rīga); leksikas rad-
niecības jautājumu risināja M. Graudiņa (Rīga),
par dažiem baltiskiem metālu nosaukumiem runāja
V. Ivanovs (Maskava). J. Otkupščikovs (Ļeņin-
grada), skaidrojot vārda *ragana* etimoloģiju, atkal at-
griezās pie šā vārda saistījuma ar vārdu *ragi*, nevis
redzēt. Diskusija pēc šī un arī pēc V. Čekmana (Min-
ska) referāta, kurā viņš izteica savas domas par vārda
galva etimoloģiju, parādīja etimoloģijas problēmu sa-
režģītību un nozīmīgumu.

Literārās valodas vēstures aspektā J. Laučute
(Ļeņingrada) vērtēja slāvismus lietuviešu valodā, ana-
lizējot aizguvumus dažādos literārās valodas posmos.
Referente secināja, ka notikusi pārorientēšanās aizgu-
vumu avotu ziņā (senāk bija vairāk aizguvumu no poļu
un baltkrievu valodas, vēlāk — no krievu valodas), mai-
nījies arī slāvismu tematiskais sadalījums un aizgu-
vumu forma. Šādā aspektā arī D. Nītiņa (Rīga)
aplūkoja prievārdu lietojuma pārmaiņas latviešu rakstu

valodā un A. Blinkena (Rīga) salīdzināja atvasināto adjektīvu un substantīva ģenitīva formu izmantojumu atributīvās konstrukcijās.

Virknē referātu tika aplūkotas sintakses problēmas — galvenokārt sinhroniskā skatījumā. Tā, J. Kārklīņš (Rīga) analizēja infinitīva iespējas funkcionēt vienkārša teikuma struktūras shēmā, J. Rozenbergs (Rīga) apcerēja ģenitīvu kā vienkārša teikuma struktūras elementu, J. Valdmanis (Rīga), saistot vārdformu sintaktisko funkciju ar to nozīmes izpratni, pamatoja lokatīva galvenās sintaktiskās funkcijas. V. Ambrazs un V. Župerka (Viļņa) referēja par participa konstrukcijām saistījumā ar nominatīvu resp. akuzatīvu. Par prūšu valodas jautājumiem referēja V. Smālištiņš un V. Falkenhāns.

Konferencē nolasīja 60 referātus³, un dzīvās debates, kas tiem sekoja, liecināja par skarto problēmu aktualitāti. Kaut arī īpaši valodas kultūrai nebija veltīts neviens referāts, daudzas konferencē izteiktās atziņas un vērojumi ir noderīgi arī valodas kultūras jautājumu risināšanā.

---

³ Sk. III Sajunginē baltu kalbotyros konferencija. Pranešimų tezės. Vilnius, 1975.

BIBLIOGRĀFIJA

1974. g. 16. novembris — 1975. g. 30. novembris

Vispārīgi jautājumi

- Blinkena A. Valodas situācija un valodas kultūra. — «ZA Vēstis», 1975, № 8, 102.—109. lpp.
- Karulis K. Paveiktais rāda veicamo. J. Endzelīns. Darbu izlase, 2. sēj. R., «Zinātne», 1974. [Recenzija.] — «Literatūra un Māksla», 1975, 8. febr.
- Rudzīte M. Baltistikas attīstības aktuālās problēmas. — «Padomju Latvijas Komunistis», 1975, № 9, 54.—57. lpp.

Valoda un stils

- Kārklīņš J. Desmit gadu guvums. Latviešu valodas kultūras jautājumi. 1.—10. R., 1965.—1974. [Recenzija.] — «Karogs», 1975, № 8, 165.—168. lpp.
- Karulis K. Dažas valodas un literatūras attieksmju problēmas. — Grām.: Kritikas gadagrāmata (1973). R., 1974, 176.—191. lpp.
- Karulis K. «Pa» un «caur». — «Literatūra un Māksla», 1975, 18. janv.
- Karulis K. Rūpēs par valodas kultūru. Latviešu valodas kultūras jautājumi. 1.—10. R., 1965.—1974. [Recenzija.] — «Literatūra un Māksla», 1975, 1. martā.
- Porīte T. Ulža vai Ulda iela. — «Cīņa», 1975, 24. aug.
- Veidemane R. Aktualizācija un valodas paradoksi dzejā. — Grām.: Kritikas gadagrāmata (1973). R., 1974, 166.—175. lpp.

Leksika

- Ceplītis L. Vārdi — kā zvaigznes: kā lai tos apzina? — «Cīņa», 1974, 6. dec.
- Gūtmanis Ā. Vārdi un vārdnīcas. — «Zinātne un Tehnika», 1974, № 12, 38. un 39. lpp.
- Porīte T. Vai jauni nosaukumi vajadzīgi? — «Cīņa», 1975, 22. okt.
- Skujiņa V. Kosmonauts vai astronauts. — «Cīņa», 1975, 16. jūl.

Terminoloģija

- Grabis R. Precizējot terminu. — «Cīņa», 1974, 22. nov.
- Skujiņa V. Tātad — skaitļotājs. — «Cīņa», 1975, 2. jūl.

Gramatika

- Baltiņa M. Deverbālo substantīvu ar izskaņu -šana produktivitātes cēloņi. — «ZA Vēstis», 1975, № 10, 131.—135. lpp.
- Brundzāte G. Lietvārda dzimtes variantu stilistiskā un semantiskā diferenciācija latviešu valodā. — «ZA Vēstis», 1975, № 4, 101.—109. lpp.

Citvalodu cilmes vārdu atveidošana latviešu valodā

- Sūmane M. Kas notiek ar vārdiem. — «Literatūra un Māksla», 1975, 1. febr.

Sastādījusi Dz. Barbare

SATURS

Vispārīgas problēmas

- K. Karulis.* Daži valodas attīstības plānošanas jautājumi 5

Valoda un stils

- J. Paklons.* Latīņu valodas teicieni latviešu tekstos 20
R. Riekstiņa. Vēlreiz par prievārdiem 29
J. Treimanis. Dzimtās valodas piesārņotāji 37
R. Augstkalne. Vēlreiz par *itāļiem* un *itāliešiem* 39

Rakstnieks un valoda

- J. Upītis.* Skrīveriešu izloksnes pēdas Andreja Upīša darbos 41

Leksika

- D. Guļevska.* *Kaļ* *aizmugure* ir nevietā 55

Terminoloģija

- V. Skujiņa.* Likumību pretdarbība terminoloģiskās leksikas attīstībā 58

Gramatika

- M. Graudiņa.* II konjugācijas 3. grupas verbu (*clenīt, vēlit, pelnīt* u. c.) tagadnes formu lietojums izloksnēs 71

Ortogrāfija

- R. Kaļnbērziņa.* Abreviatūru struktūra un to lietošana latviešu valodā 74
M. Šūmane. XI—XVI gs. persiešu un arābu dzejnieku vārdi 88

Pareizruna

- S. Raģe.* Par zilbes intonāciju un latviešu literārās valodas normu 99
Redakcijas kolēģijas piezīme 120

- Konsultācijas (*V. Skujiņa*) 122

- Hronika (*T. Porīte, A. Blinkena*) 129

- Bibliogrāfija (*Dz. Barbare*) 141

СОДЕРЖАНИЕ

Общие проблемы

- К. Карулис. Некоторые вопросы, относящиеся к плановому развитию языка 5

Язык и стиль

- Я. Паклонс. Латинские обороты в латышских текстах 20
Р. Риекстыня. Еще раз о предлогах 29
Ю. Трейманис. О засорении родного языка 37
Р. Аугсткалне. О названии жителей Италии 39

Писатель и язык

- Я. Упитис. Следы скриверского говора в произведениях Андрея Упита 41

Лексика

- Д. Гулевска. Когда слово *aiz mugure* (задняя сторона, задняя часть) неуместно 55

Терминология

- В. Скуиня. Противоположность разных закономерностей в развитии терминологической лексики 58

Грамматика

- М. Граудыня. Употребление форм настоящего времени глаголов 3-ей группы II спряжения (типа *ciēnīt* — уважать, *vēīt* — провеивать, *pelnīt* — зарабатывать) 71

Орфография

- Р. Калнберзиня. Структура и употребление аббревиатур в латышском языке 74
М. Шумане. Передача имен персидских и арабских поэтов XI—XVI вв. на латышский язык 88

Орфоэпия

- С. Раге. О слоговой интонации и норме латышского литературного языка 99
Примечание редколлегии 120

- Консультация (В. Скуиня) 122

- Хроника (Т. Порите, А. Блинкена) 129

- Библиография (Д. Барбаре) 141

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306054727

31 kap.